

TAMPEREEN YLIOPISTO

Jenni Kallionsivu

KIELEN JA MIELEN VARTIJAT
Kielipolitiikka ja sen vastaanotto Neuvosto-Viron koululaitoksessa
vuosina 1979- 1980

Historian pro gradu- tutkielma
Tampere 2007

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

KALLIONSIVU JENNI: Kielen ja mielen vartijat – Kielipolitiikka ja sen vastaanotto Neuvosto-Viron koululaitoksessa vuosina 1979- 1980

Pro gradu-tutkielma

73 s.

Historia

Huhtikuu 2007

Tutkielma käsittelee kielipolitiikkaa neuvostovirolaisissa kouluissa vuosina 1979 ja 1980. Työssä käsitellään kielipolitiikan tavoitteita, sen käytännön ilmentymiä koulussa sekä sen virolaisissa aiheuttamia reaktioita. Kielipolitiikkaa tarkoitti tuolloin nimenomaan viron ja venäjän kieliin liittyviä asenteita ja toimenpiteitä. Venäjän kieli oli Neuvostoliiton yleiskieli, jonka asemaa koko Neuvostoliiton kielenä viranomaiset halusivat 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa entisestään korostaa. Vuonna 1979 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitea laati kielipoliittisen suunnitelman, jonka yhtenä tavoitteena oli parantaa venäjän opetusta kaikissa maan kouluissa. Suunnitelman käytännön toteutuksen kohteeksi joutui sukupolvi, joka tuolloin kävi koulua ja myöhemmin rakensi uudelleen itsenäistynyttä Viroa. Heidän kouluaikaiset kokemuksensa vaikuttivat heidän asenteisiinsa kielipolitiikan suhteen.

Neuvostoliitto mielletään usein kahtiajakautuneen todellisuuden maaksi, jossa elämä oli jakautunut yksityiseen ja julkiseen tai viralliseen ja epäviralliseen. Joskus myös eri kansallisuudet on tulkittu vastakkaisten todellisuuksien osiksi. Tutkielmassa pyritään selvittämään sitä, millä tavoin eri kansallisuuksien välisiä eroja Neuvostoliitossa käsiteltiin. Neuvostoliiton asukkaista pyrittiin muokkaamaan yksi yhtenäinen neuvostokansa, jonka jäsenien pääasiallinen identiteetti olisi heidän asemansa neuvostoihmisinä. Eri kansallisuuksien suhteet neuvostoihmisen identiteettiin kuitenkin poikkesivat toisistaan. Vaikka neuvostoihmisen identiteetti sinänsä olikin kansallisista identiteeteistä erottuva, olivat neuvostoihmisen identiteetin rakennusaineet selkeän venäläisiä. Eräs tärkeimmistä tekijöistä neuvostoihmisen identiteetissä oli venäjän kieli, kaikkien neuvostokansojen yhteinen kieli ja neuvostoihmisen äidinkieli. Tämä teki osaltaan virolaisen neuvostoihmisen identiteetin muodostamisesta äärimmäisen haasteellista.

Työssä on käytetty lähteinä opettajien ammattilehteä nimeltä Nõukogude Õpetaja, erilaista ulkovirolaista ja maanalaista kirjallisuutta sekä entisten oppilaiden ja opettajien haastatteluja. Tutkimuskirjallisuutena on käytetty sekä Viron historiaa että ylipäätään neuvostoliittolaista koululaitosta ja kulttuuria käsittelevää kirjallisuutta.

Kieltä ja kielipolitiikkaa tarkastellaan sosiolingvivistisestä näkökulmasta. Kieleen liittyvät käytänteet eivät muodostu itsestään, vaan niitä ohjaa ihmisten toiminta. Erilaiset lait, säännöt sekä niin sanotuiksi kirjoittamattomiksi laeiksi muodostuneet käytänteet ohjaavat ihmisten kieleen liittyvää käyttäytymistä sekä kieltä koskevia asenteita. Käyttäytymistä ja asenteita voi siis pyrkiä muokkaamaan, mutta tämän toiminnan tuloksia ei kuitenkaan voida täysin varmasti ennustaa.

Venäjän kielellä oli Neuvostoliitossa vankka asema maan epävirallisena valtionkielenä. Enemmistö Neuvostoliiton asukkaista puhui äidinkielenään venäjää, ja venäjällä oli itsestään selvä asema maan yhteisenä kielenä. 1970- ja 1980-lukujen kielipolitiikka halusi kuitenkin tehdä venäjämästä kaikkien neuvostokansalaisten toisen äidinkielen. Tämä koettiin uhkana viron kielelle ja siten myös virolaiselle kulttuurille ja virolaisten kansalliselle identiteetille. Koettu uhka sai virolaiset

harjoittamaan vastarintaa, joka ilmeni sekä yksityisenä neuvostovallan asettamia normeja vastaan kapinoimisena että avoimena vastarintana.

Neuvostoaikana venäjän kielestä puhuttaessa käytettiin usein ilmaisuja kuten ”Leninin kieli” tai ”kaikkien neuvostokansojen yhteinen aarre” kuvaamaan venäjän kielen asemaa. Näillä venäjään liittyvillä ilmaisuilla pyrittiin saamaan ihmiset arvostamaan venäjän kieltä ja opiskelemaan sekä käyttämään sitä mielellään. Kielipolitiikalla oli selvästi vaikutusta suhtautumisessa venäjän kieleen, mutta nämä vaikutukset olivat erilaisia kuin vuosina 1979 ja 1980 toteutettua kielipolitiikkaa suunnitelleet neuvostoviranomaiset olivat toivoneet. Venäjän kieli yhdistyi usein virolaisten mielikuvissa neuvostovaltaan ja siihen liittyviin kielteisiin kokemuksiin.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	4
1.1 Tutkimuskysymys.....	4
1.2 Keskeiset käsitteet	8
1.3 Lähteet.....	12
2. SUUNNITELMALLISTA VENÄLÄISTÄMISTÄ?.....	14
2.1 Kielipoliittinen suunnitelma.....	14
2.2 Luja ja yhtenäinen neuvostokansa.....	20
2.3 Pysähtyneisyyden aika.....	24
3. KOULUTUSPOLITIikka.....	28
3.1 Koulu neuvostoihmisen kasvattajana.....	28
3.2 Kansalliset koulut.....	35
3.3 Opettaja-propagandistit	40
4. VENÄJÄN KIELI KOULUN ARKIPÄIVÄSSÄ.....	44
4.1 Venäjän tuntien opetusmetodit.....	44
4.2 Nuoret neuvostopatriootit.....	47
4.3 Tapahtumat, retket ja nuorisojärjestöt	52
5. KANSALLINEN VS. NEUVOSTOIDENTITEETTI.....	55
5.1 Sopeutujat	55
5.2 Huligaanit ja toisinajattelijat.....	63
5.3 Virolaiset neuvostokansalaiset.....	69
6. KIELI KANSALLISEN IDENTITEETIN SÄILYTTÄJÄNÄ.....	73
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	79

1. Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys

Vuodesta 1980 ei vielä kirjoittaessani ole kulunut kovin pitkää aikaa. Ajan kulku tuntuu kuitenkin erilaiselta eri paikoissa, ja Virossa vuodesta 1980 tuntuu olevan jo kauan. Tuolloin Neuvostoliitto oli vielä voimissaan eikä sen pian tapahtuvaa hajoamista vielä osattu ennustaa. Viro oli tiukasti osa Neuvostoliittoa ja itsenäisyys oli ennemminkin kaukainen muisto kuin toteuttamiskelpoinen haave. Itsenäisestä Virossa puhuminen oli Eestin Sosialistisessa Neuvostotasavallassa toisinajattelua. Vuonna 1980 ei vielä tiedetty sen enempää pian koittavasta perestroikasta kuin laulavasta vallankumouksesta ja vihdoin saatavasta itsenäisyydestä. Eestin SNT oli niin Neuvostoliiton kuin myös muun maailman mielestä käytännössä osa Neuvostoliittoa vailla realistisia irrottautumisen mahdollisuuksia. Tuon ajan olosuhteissa suurin osa sen asukkaista ei pitänyt itsenäisyyden tavoittelemista realistisina

Neuvostoliitto mielletään usein kahtiajakautuneen todellisuuden maaksi. Jakautuminen yksityiseen ja julkiseen tai viralliseen ja epäviralliseen on yleinen Neuvostoliittoon liitetty mielikuva. Jakautumisesta puhutaan niin historian alan kirjallisuudessa kuin myös muussa aiheesta käydyssä keskustelussa. Tähän ajatukseen sisältyy myös jako todelliseen ja epätodelliseen, hyvään ja pahaan. Monien mielikuvissa eri kansallisuusryhmien väliset suhteet olivat nekin osa vastakkainasettelua. Virolaiset olivat yhdellä puolella, venäläiset toisella. Tämän jakolinjan ympärillä pyörii 2000-luvun ihmisten mielissä kysymyksiä alkuperäisyydestä, oikeudenmukaisuudesta ja kollektiivisesta vastuusta. Tätä ilmiötä historiantutkijat kutsuvat menneisyyden hallinnaksi. Se, kenen näkökulmasta menneisyyteen pitäisi katsoa, on Virossa mielipiteitä jakava kysymys. Tähän kysymyksenasetteluun sisältyy myös itsessään oletus siitä että virolainen yhteiskunta olisi jakautunut kahtia kansallisuuden mukaan. Mikäli näin on, tilanteen juuret ovat neuvostomiehityksen ajassa. Tutkielmassa pyritään kartoittamaan kansallisuuksien välisen vastakkainasettelun taustoja tarkastelemalla vuosina 1979 ja 1980 neuvostovirolaisissa kouluissa toteutettua kielipolitiikkaa. Kieli on valittu näkökulmaksi kansallisuuksien välisiin suhteisiin siksi, että kieli on eräs selkeimmistä kansallisuuden ulkoisista määritteistä. 2000-luvun Virossa kielitaito on se ominaisuus, joka määrittelee sen kenellä on oikeus saada kansalaisuus tai toimia erilaisissa ammateissa tai poliittisissa viroissa.

1970- ja 1980-lukujen taitteessa myöhemmin itsenäistä Viroa rakentanut sukupolvi kävi koulua ja rakensi käsitystä heitä ympäröivästä maailmasta ja myös eri kansallisuuksien välisistä suhteista. Nämä käsitykset ovat muovanneet sitä asenneilmastoa ja politiikkaa, mikä on myöhemmin vallinnut itsenäisessä Virossa. Tutustumalla virolaisten kokemuksiin eri kansallisuuksien keskinäisistä suhteista voi pyrkiä ymmärtämään nyky-Viron tapahtumia. Tutkielman kolmessa osassa tarkastellaan niin kielipolitiikan tavoitteita, käytännön toteutusta kuin myös virolaisten suhtautumista siihen. Ensimmäisessä luvussa kuvataan neuvostoliittolaisen kielipolitiikan tavoitteita ja niiden herättämää reaktiota neuvostovaltaan kriittisesti suhtautuneessa julkisuudessa. Seuraavat luvut käsittelevät kielipolitiikan arkisia ilmentymiä koulussa. Niissä selvitetään myös yleisemmin neuvostovirolaisen koulun olemusta. Viimeinen luku kuvaa sitä, miten virolaiset suhtautuivat siihen kieli- ja kansallisuuspoliittiseen todellisuuteen, jossa he elivät. Suhtautumistapoja oli useita, ja usein sama henkilö saattoi suhtautua asiaan eri tavoin eri tilanteissa.

Tutkielman ajallinen alkupiste on vuonna 1979 valmistunut Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean laatima suunnitelma, jonka tarkoitus oli kohentaa venäjän kielen asemaa muissa neuvostotasavalloissa paljolti juuri kouluopetuksen lisäämisen ja tehostamisen avulla. Suunnitelman virolaisessa versiossa mainittiin myös suunniteltujen uudistusten toteuttajat, ja useimmissa tapauksissa vastuu venäjän kielen aseman kasvattamisesta jäi opetusalan toimijoiden kontolle. Yksittäisiä kouluja suunnitelmassa ei mainittu, vaan vastuu koulujen ohjeistamisesta oli opetusministeriöllä. Tieto suunnitelman olemassaolosta levisi nopeasti, vaikka se olikin julistettu salaiseksi. Tutkielmassa selvitetään ja kuvataan neuvostovirolaisten vironkielisten peruskoulujen koulujen venäjän kieleen ja sen opetukseen liittyviä käytänteitä ja asenteita vuosina 1979 ja 1980. Venäjän kieltä Neuvostoliiton yleiskielenä korostava kielipolitiikka herätti virolaisissa vastarintaa, jonka eräs ilmentymismuoto olivat Tallinnassa syksyllä 1980 tapahtuneet nuorisolevottomuudet. Ne tukahdutettiin väkivaltaisesti, mikä yhdessä yleisen kiristyneen kieli- ja kansallisuuspoliittisen tilanteen kanssa sai neljäkymmentä virolaista kulttuurielämän vaikuttajaa kirjoittamaan neuvostoliittolaisille tiedotusvälineille suunnatun avoimen kirjeen, jossa kritisoitiin Virossa toteutettavaa politiikkaa.

Kielipolitiikan tavoitteiden lisäksi tutkielmassa kuvataan sitä, miten sen arkisiin ilmentymismuotoihin ja sitä vastaan suunnattuun vastarintaan Virossa suhtauduttiin. Kieli- ja kansallisuuspolitiikkaa tarkastellaan tutkielmassa koulun arkipäivän, sen opettajien ja oppilaiden näkökulmasta. Koulussa lapset ja nuoret sosiaalistuvat ympäröivään yhteiskuntaan ja oppivat sen, mitä kulloisessakin tilanteessa pidetään normaalina. Koulussa kokonainen ikäluokka kokoontuu

yhteen ja ideologian välittäminen opetuksen seassa ja lomassa on huomattavasti helpompaa kuin aikuisten ideologinen kasvattaminen. Koulussa ei ainoastaan opita, vaan siellä myös kasvetaan. Koulu välittää oppilaille luku- ja laskutaidon lisäksi tapoja ja asenteita. Siksi tutkielmassa ovat mukana myös muut kuin varsinaiseen kielen opetukseen liittyvät seikat, esimerkiksi erilaiset koulun juhlatilaisuudet ja muut aktiviteetit joissa eri kielten käyttötavat välittivät kieleen liittyviä arvostuksia ja asenteita. Asenneilmapiiristä kertovat tuon ajan koululaisten ja opettajien omat ajatukset asemastaan neuvostoliittolaisina koululaisina tai kasvattajina. Opettajien toiminta kasvattajina on erityisen kiinnostava kansallisuuspoliittisesta näkökulmasta. Opettajat voidaan nähdä niin kuuliaisten neuvostokansalaisten kasvattajina kuin myös käytännön vastarintamiehinä ja -naisina, jotka saamiaan ohjeita laiminlyömällä vaalivat virolaista kulttuuria neuvostoliittolaisissa koululaisissa. Näiden kahden äärimmäisyyden väliin jää erilaisia yksilöitä, tilanteita ja ympäristöjä, joissa erilaiset arvot ja asenteet kohtasivat. Käytetty lähdeaineisto on täysin vironkielistä, mikä tarkoittaa näkökulman nimenomaan vironkieliseen kulttuuriin. Tutkimalla samaan aikaan ja paikkaan sijoittuvia venäjänkielisiä kouluja kuva neuvostovirolaisesta koulusta voisi olla hyvin erilainen.

Tutkittaessa venäjän kielen opetusta tutkitaan samalla ideologian ja käytännön arkitodellisuuden välistä suhdetta. Neuvostoliitossa ideologian pohjalta muotoutuneiden tavoitteiden ja todellisuuden välinen suhde oli usein hyvin monimutkainen ja moniselitteinen. Yhteiskunta ei ollut jakautunut selkeästi sopeutuneisiin neuvostokansalaisiin ja sopeutumattomiin toisinajattelijoihin. Molempia Neuvostoliitossa oli, mutta kahden äärimmäisyyden väliin jäi neuvostovirolaisten suuri enemmistö. Minkään koulun käytännön toiminta tuskin on täysin opetussuunnitelmien ja pedagogisten ihanteiden mukaista, vaan tavoitteet suodattuvat käytännön arkitodellisuuden muodostaman suodattimen läpi. Ideologiat ja aatteet eivät silti ole pelkkää sanahelinää varsinkaan silloin, kun vaihtoehtoisia todellisuuden tulkinnan malleja ei voinut avoimesti pohtia. Käytänteet muovautuvat niiden avulla. Neuvostoliitossa ero puolueen asettamien tavoitteiden ja todellisuuden kuilu oli joissain tapauksissa erityisen syvä.

Virallista neuvostoliittolaista kirjallisuutta ja lehdistöä ei voi lukea kuin salakieltä, jossa jokaisella lennokkaalta kuulostavalla ilmaisulla olisi suora vastineensa arkitodellisuudessa. Osittain tämä johtuu siitä, että arkitodellisuus tarkoitti ja tarkoittaa eri ihmisille eri paikoissa ja tilanteissa erilaisia asioita. Samat tekstit saattoivat tarkoittaa myös samalle ihmiselle eri asioita tilanteesta riippuen. Jokainen lukija luki tekstejä omista lähtökohdistaan käsin. Joissain tilanteissa jotkut ihmiset luultavasti uskoivat enemmän tai vähemmän vilpittömästi niin sanottuun neuvostoliturgiaan. Jotkut

ihmiset ajattelivat rakentavansa kommunistista yhteiskuntaa, joka olisi parhain kaikista mahdollisista yhteiskuntamalleista. Samat ihmiset saattoivat kuitenkin kritisoida vallitsevia oloja ja pitää joitain käytännön politiikan ilmentymiä aatteiden vastaisina. Joidenkin suhtautuminen neuvostovaltaan vaihteli tilanteesta toiseen. On myös vaikea puhua ylipäätään neuvostovallasta, sillä neuvostovaltaa edusti sanan laajassa merkityksessä kaikki neuvostoliittolainen julkinen elämä. Neuvostoliittolainen elämäntapa ja ideologia olivat 1970- ja 1980-lukujen taitteen Virossa kaikkialla läsnä, eikä järjestelmän ulkopuolella käytännössä voinut elää.

Kieli tutkimuskohteena on kiinnostava, sillä se liittyy liki kaikkeen ihmisten väliseen kommunikaatioon. Se ei kuitenkaan ole arvovapaa eikä kieleen liittyviä käytänteitä voida pitää luonnollisina ja itsestään määräytyneinä. Kieleen liittyvillä valinnoilla ihmiset voivat osoittaa valtaa, joka heillä on suhteessa toisiin. Kieli vallan välineenä on tärkeä tutkimuskohde, sillä kieli on kulttuurin – käsitteen laajassa merkityksessä—perusta. Ihminen ei ehkä aktiivisesti ajattele käyttämäänsä kieltä, mutta kieli ikään kuin ajattelee hänessä; se muovaa ihmisen käsitystä itsestään ja ympäröivästä maailmasta. Kaikissa kielissä ei ole samoja käsitteitä ja samat käsitteet kantavat eri kielissä erilaisia sivu- ja rinnakkaismerkityksiä. Sillä, millä kielellä ihminen ajattelee ja toimii, on merkitystä. Tuota merkitystä ei kuitenkaan tule korostaa liikaa, sillä ajatuksia ja tekoja ei tietenkään voida arvottaa kielen mukaan. Kielen mystifioimista tulee välttää, sillä se on ihmisen luoma kommunikaation väline, ei sisäsyntyinen ominaisuus.

Neuvostoliitto on vaativa tutkimuskohde, sillä maan toimintatavat ja kielenkäyttö poikkesivat sekä nykyajasta että vastaavan ajan länsimaisesta toimintakulttuurista. Neuvostoliiton viimeiset vuosikymmenet kokeneet virolaiset kuvasivat omaa lähimenneisyyttään kuvaamalla sitä, kuinka yhteiskunnallisen avoimuuden puuttuessa tapahtumista jäi hyvin vähän jälkiä.

”Totuus tuon ajan suhteen on sitäkin oleellisempaa, koska vuosikymmeniä järjestelmässä vallitsi puhelinoikeudenkäyttö: yritettiin hävittää kaikki jäljet eikä tapahtuvasta tullut julkisuuteen yhtään mitään. Tulevaisuuden historiantutkijoiden on hyvin vaikea rekonstruoida sitä, mitä silloin todella tapahtui. Stalinin terrorista poiketen väkivallan hienostuneisuus ja persoonattomuus muuttaa sen vaikeasti havaittavaksi. Samaan aikaan todella monista tuli valtajärjestelmän tahtovia tai tahtomattomia osallisia.”¹

¹ ” Tõde selle aja kohta on seda enam oluline, et aastakümneid valitses süsteemis telefoniõigus: püüti kaotada kõik jäljed ja toimuvast ei jõudnud avalikkuse ette peaaegu mitte midagi. Tuleviku ajaloolastel on väga keerukas taastada seda, mis tollal tegelikult juhtus. Erinevalt Stalini terrorist muudab vägivalda rafineeritus ja impersonaalsus selle raskesti tabatavaks. Samal ajal osutuvad väga paljud selle võimusteemi tahtmatuiks või tahtlikeks kaasosalisteks.” Kiin et al. s. 9.

Puhelinoikeudenkäytöllä tarkoitettiin järjestelmää, jossa ihmiset voitiin pelotella tai suostutella sopeutumaan järjestelmään ilman että heitä tarvitsi viedä oikeuden eteen. Puhelinsoitto esimiehelle tai muulle auktoriteettiasemassa olevalle henkilölle ja tämän ojennuksen tarpeessa olevalle henkilölle pitämä puhuttelu riittivät useimmiten ohjaamaan hairahtuneen neuvostokansalaisen hyväksyttävälle tielle. Elämä Neuvosto-Virossa oli Brezhnevin ajan loppuvuosina huomattavasti rauhallisempaa kuin mitä se oli neuvostoajan alussa ollut. Laajamittaista väestön väkivaltaista kohtelua ei ollut koettu Stalinin kuoleman jälkeen ja myös taloudelliset olot olivat kohtuullisen vakaat. Neuvostovirolaisten oli mahdollista elää rauhassa suhteellisen siedettävissä oloissa. Toisaalta tuolla rauhalla oli myös oma hintansa.

Yhteiskuntarauhan edellytyksenä ja kääntöpuolena oli yhä useampien virolaisten yhteistyö vallanpitäjien kanssa. Yhteistyö on useissa tapauksissa väärä sana, sillä monesti virolaiset itse olivat neuvostoliittolaisen vallan edustajia. Elämä Neuvostoliitossa on usein haluttu nähdä kahtiajakautuneena hyvän ja pahan, virallisen ja epävirallisen välisenä kamppailuna. Virallinen neuvostoliittolaisuus on nähty väärän vallan edustajina ja sen vastustajat taas totuudenpuhujina. Neuvostomiehityksen ajan näkeminen jatkuvana kahden vastakkaisen toimijan, Viron tapauksessa kahden kansallisuuden välisenä vastakkainasetteluna on yksinkertaistavaa. Vuosikymmeniä jatkunut miehitys normalisoi itsensä, kunnes vuoden 1991 itsenäisyyden palauttaminen teki siitä pitkään jatkuneen poikkeustilan. Miehitysaikana eläneet ihmiset elivät omaa ainoaa elämäänsä, vailla kokemusta muunlaisesta elämästä. Järjestelmään sopeutuminen merkitsi sitä, että ymmärsi järjestelmän olemassaolon ja oman paikkansa siinä. Vaikka järjestelmää ei olisikaan pidetty hyvänä, sen olemassaolo kuitenkin hyväksyttiin väistämättömänä todellisuutena. Tämän todellisuuden kanssa oli tultava toimeen ja sen ehdoilla oli eletävä, vaikka sitä ei olisikaan pitänyt hyvänä tai oikeudenmukaisena. Osallistumalla neuvostojärjestelmän ylläpitämiseen yksilön oma liikkumavara ja vaikutusmahdollisuudet kasvoivat, olipa hän omassa sisimmässään mitä mieltä tahansa.

1.2 Keskeiset käsitteet

Kansallisuuksien nimityksillä ”virolainen” ja ”venäläinen” tarkoitetaan tässä työssä kieliryhmiä. Virolainen on siis henkilö, jonka äidinkieli on viro. Venäläinen taas on henkilö, jonka äidinkieli on venäjä. Kielen ja kansallisuuden yhteys on klassisen nationalismin perusteesejä, sillä tämän käsityksen mukaan kieli sitoo ihmiset yhteiseen historiaan, myytteihin ja maantieteelliseen

alueeseen.² Muun muassa englannin- ja espanjankielisten kansojen suuri lukumäärä ja keskinäiset eroavaisuudet kuitenkin kyseenalaistavat näkemystä tehokkaasti. Myös yksilötasolla kansallisuuden määrittelyyn vaikuttavat kielen lisäksi muut seikat, eikä yksilön kansallisuus aina ole yksiselitteisesti määriteltävissä. Tähän työhön kieli kansallisuuden määrittäjänä kuitenkin sopii, sillä Virossa suuria eroja oli nimenomaan eri kieltä puhuvien väestöryhmien välillä. Venäläisten lisäksi Virossa asui myös muita väestöryhmiä, joista suuri osa oli tullut maahan neuvostoaikana. Venäläiset olivat kuitenkin selkeästi suurin kielellinen ryhmä virolaisten lisäksi. Muiden Neuvostoliiton kieliryhmien edustajat usein venäläistyivät kielellisesti muuttaessaan oman kielellisen ryhmänsä ulkopuolelle, joten Virossa asui venäläisten lisäksi myös venäjää puhuvia ukrainalaisia, valkovenäläisiä, turkmeeneja, uzbekkeja ja lukuisien muiden kansallisuuksien edustajia.

Kansallinen identiteetti on ihmisen oma käsitys kansallisuudestaan. Ketään ei voida väkisin määrätä muuttamaan identiteettiä, eikä sitä voida keneltäkään käskyillä ja kielloilla viedä. Identiteettejä voidaan kuitenkin muokata ja ohjailla. Neuvostoliitossa pyrittiin luomaan uusi kansallinen identiteetti, neuvostoihminen. Neuvostoihmissen tärkein identifioitumiskohde oli Neuvostoliitto, vaikkakin neuvostoihmisellä saattoi olla myös omaan kansallisuuteen pohjautuva identiteetti neuvostoliittolaisen identiteettinsä lisänä.

Tutkittaessa eri kansallisuusryhmien välisiä ristiriitoja tutkitaan samalla myös nationalismia. Neuvostoliitossa nationalismisyytökset olivat yleisiä eri kansallisuuksista ja niiden asemasta puhuttaessa. Nationalismi eli kansallisuusaate on sanakirjamääritelmään mukaan ideologia, joka muuttaa kiintymyksen kansaa kohtaan teoriaksi.³ Sen varsinaista teoriaa tai oppi-isää on vaikea määritellä, sillä nationalistit ovat useammin kiinnostuneita omasta kansastaan ja sen tilanteeseen liittyvästä käytännön politiikasta kuin yleisesti pätevien teorioiden luomisesta. Nationalismi korostaa kansallisuuden tärkeyttä muihin ihmistä määrittäviin tekijöihin, kuten esimerkiksi sosiaaliseen asemaan, nähden. Sanan juuri viittaa indoeurooppalaisissa kielissä syntymään liittyviin sanoihin, kuten englannin kielessä sanoihin `native´ ja `natal´ eli synnynnäinen. Aina kansallisuus ei kuitenkaan ole synnynnäistä, sillä suuri osa useiden valtioiden asukkaista ja myös heidän joukossaan olevista nationalisteista on syntyisin jostain muualta. Tällaisia valtioita ovat esimerkiksi Yhdysvallat ja Israel. On myös muistettava, että kansallisuus ja kansalaisuus tarkoittavat eri asioita. Kansallisuus on ihmisen oma tuntemus ja muiden näkemys hänen kuulumisestaan tiettyyn ryhmään,

² The Concise Oxford Dictionary of Politics. Ed. Iain McLean. Oxford University Press, Oxford New York 1996.

³ The Concise Oxford Dictionary of Politics. Ed. Iain McLean. Oxford University Press, Oxford New York 1996.

kun taas kansalaisuus on juridinen ominaisuus, joka on selkeästi määriteltävissä. Neuvostoliitossa yritettiin luoda yhtenäinen neuvostokansa, jonka ensisijainen lojaalisuus kohdistuisi nimenomaan Neuvostoliittoon. Samaan aikaan kuitenkin neuvostoliittolaisissa passeissa mainittiin omistajansa kansallisuus, esimerkiksi virolainen, venäläinen tai liettualainen.

Nationalismin käsitteeseen liittyy suuri tunnelataus. Sanalla ei myöskään ole tarkkaa ja täysin selkää määritelmää, mikä mahdollistaa sen käytön monissa erilaisissa yhteyksissä. Virolainen kielentutkija Mati Hint puhuu neuvostoaikana tapahtuneesta sanaston ideologisoitumisesta⁴, jonka vaikutuksesta ideologian kanssa sidoksissa olevat sanat eivät enää tarkoittaneet sitä mitä ne aiemmin tarkoittivat, tai mitä ne tarkoittivat muualla maailmassa. Esimerkiksi hän nostaa muun muassa kansallisuussuhteisiin liittyvät sanat nationalismi, sovinismi ja internationalismi. Nationalismi tarkoitti neuvostokielenkäytössä pienen kansan epädemokraattisia kansallisuuspyrkimyksiä, sovinismi taas suuren kansan vastaavaa toimintaa, jota ei kuitenkaan Hintin mukaan pidetty yhtä vaarallisena. Venäläisten pyrkimys levittää omaa kieltään muiden kansojen keskuuteen oli siis neuvostoliittolaisen käsityksen mukaan internationalismia, mikä oli myönteinen ilmiö. Muiden kansojen vastahakoisuus omaksua venäjän kieli taas oli osoitus näiden kansojen keskuudessa kytevästä nationalismista, mikä taas oli tuomittava aatesuunta. Nämä käsitykset näkyvät selvinä esimerkiksi neuvostoliittolaisten lehtien tavassa käsitellä kansallisuuskysymyksiä.

Kansallisuus ja siihen liittyvät käsitteet kuten nationalismi ovat hankalia määriteltäviä. Tutkielmassa käsitellään neuvostoliittolaista ja neuvostovirolaista identiteettiä, jotka molemmat näyttäytyvät eri tilanteissa hyvin erilaisina muun muassa määrittelijästä, ajasta, paikasta ja tilanteesta riippuen. Määrittelyn vaikeus ei kuitenkaan kerro siitä, ettei tällaisia identiteettejä olisi todellisuudessa ollut olemassa. Sekä yksilön että yhteisön identiteetit ovat jatkuvassa muutoksen tilassa, minkä takia niitä on vaikea nähdä selkeästi. Tutkielmassa käsitellään neuvostovirolaista identiteettiä vuosina 1979 ja 1980. Tarkemmin määriteltynä tutkielma käsittelee koululaisten ja heidän opettajiensa suhdetta kansallisuuteen. Kyseessä ei ole ainoa oikea neuvostovirolaisuuden kuvaus, vaan nimenomaan kuvaus kielipolitiikasta neuvostovirolaisesta koulusta vuosina 1979 ja 1980.

⁴ Hint 1990 s. 109.

Aiempaa nimenomaan Neuvostoliiton kielipolitiikkaa käsittelevää historian alan tutkimusta on tehty melko vähän. Neuvostoliiton kielipolitiikkaa ovat aiemmin tutkineet lähinnä kielen asiantuntijat. Tapahtuma-aikana Neuvostoliiton kielipolitiikka herätti kiinnostusta läntisissä kielentutkijoissa, ja vuonna 1982 *International Journal of the Sociology of Language* julkaisi Neuvostoliitto-teemanumeron. Myöhemmin Neuvostoliiton kielipolitiikkaa ei ole juurikaan tutkittu. Neuvostoliittolaista elämäntapaa ja eri kansallisuuksien välisiä suhteita sen sijaan on tutkittu kohtuullisen paljon. Perinteisiä näkemyksiä neuvostotodellisuuden jakautumisesta viralliseen, valheelliseen maailmaan ja epäviralliseen todellisuuteen on arvostellut muun muassa Alexei Yurchak teoksessaan *Everything was forever until it was no more*.⁵ Neuvostotodellisuus epäilemättä oli aivan erilaista, kuin millaisena neuvostoliittolaiset vallanpitäjät sen halusivat näyttää sekä omille kansalaisilleen että myös muulle maailmalle. Se ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että todellisuus olisi jakautunut siistejä jakolinjoja pitkin kahteen täysin toisistaan erilliseen osaan. Neuvostotodellisuus ei myöskään ollut useamman osan palapeli, jonka voisi siististi purkaa osiin ja koota jälleen. Erilaiset näkemykset ja toimintatavat olivat yhtä aikaa läsnä, ja samat ihmiset olivat kaikkien neuvostotodellisuuksien osanottajia ja toimijoita.

Neuvostoliiton harjoittamaa kielipolitiikkaa tarkastellaan tutkielmassa sosiolingvivistisestä näkökulmasta. Kielipolitiikan yleisimmän sosiolingvistisen määritelmän mukaan se on valtiiovallan harjoittamaa kielisuunnittelua. Kielisuunnitteluun kuuluu esimerkiksi kielen standardisointi — kirjakielen luominen ja ylläpitäminen—, kielen modernisointi sekä monikielisessä yhteiskunnassa eri kielten aseman määrittelyyn liittyvät toimet.⁶ Kieli tai kielet vaikuttavat itsestään muotoutuneilta ja itse itseään uudistavilta silloin, kun niiden asemaan tai käyttöön ei liity ongelmia. Kieli on rakentunut niin syväälle yhteiskunnan sosiaaliseen ja taloudelliseen rakenteeseen, että sen asema vaikuttaa suorastaan luonnolliselta.⁷ Kielipolitiikka tulee näkyväksi silloin, kun se tavalla tai toisella aiheuttaa ongelmia. Näin tapahtuu yleensä silloin, jos monikielisessä yhteisössä jonkun tai joidenkin kieliryhmien edustajat tuntevat tulleen kohdelluiksi. 1970- ja 1980-luvuilla virolaiset ilmaisivat huolensa oman kielensä ja kulttuurinsa säilymisen puolesta. Kanavana huolen ilmaisuun olivat useimmissa tapauksissa maanalaiset lehdet tai ulkovirolaisten julkaisema kirjallisuus. Esimerkiksi nimimerkki Sirje Sinilindin teoksessa *Viro ja Venäjä ilmaistaan huolta viron kielen ja kulttuurin säilymisen puolesta*. Myös maanalainen julkaisu *Lisandusi* käsitteli usein aihetta.

⁵ Yurchak s. 5.

⁶ Holmes s. 112.

⁷ Tollefson s. 2.

1.3 Lähteet

Työssä on käytetty lähteinä opettajien ammattilehteä nimeltä Nõukogude Õpetaja, erilaista ulkovirolaista ja maanalaista kirjallisuutta sekä entisten oppilaiden ja opettajien haastatteluja. Nõukogude Õpetaja-lehteä kustansi Perioodika ja se painettiin Viron Kommunistisen puolueen kirjapainossa. Se oli siis osa Neuvostoliiton virallista, sensuurin ja sääntelyn alaista mediaa. Sama lehti oli ilmestynyt vuodesta 1930 vuoteen 1940 nimellä Õpetajate leht⁸, jolloin sen nimi muutettiin Nõukogude Õpetajaksi. Vuodesta 1989 lähtien lehti on ilmestynyt jälleen nimellä Õpetajate leht. Nõukogude Õpetaja ilmestyi tutkittavana ajankohtana viikoittain. Pääosan sen aineistosta muodostivat uutiset opetusalaan koskevista tapahtumista ja päätöksistä. Lehdessä ilmestyi myös opettajien kirjoituksia, joissa he kuvasivat oman työnsä arkea. Nõukogude Õpetaja ei ollut tieteellinen lehti, vaikka se sisälsikin jonkin verran myös referaatteja opetus- ja kasvatustieteiden tutkimuksesta. Sen tilaaminen oli opettajille pakollista, joskin muiden neuvostoliittolaisten lehtien tavoin myös Nõukogude Õpetaja oli hinnaltaan hyvin edullinen.⁹ Lehtiaineisto kertoo toisaalta sen, mitä opetusalan virkamiehet halusivat opettajien työstään ajattelevan ja myös sen, miten heidän haluttiin käytännössä toimivan. Lehden sivuilta näkee myös sen, millaisena opettajat halusivat esittää oman toimintansa niin toisilleen kuin myös muille opetusalan toimijoille. Lehdessä ei suhtauduta kriittisesti neuvostoliittolaisen koulujärjestelmän rakenteisiin tai sille asetettuihin tavoitteisiin.

Neuvostojärjestelmää kritisoivaa kantaa edustavat esimerkiksi Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis sekä nimimerkki Sirje Sinilindin Suomessa ja toimittaja Andres Küngin Ruotsissa ilmestyneet teokset. Lisandusi oli maanalainen, epä säännöllisesti vuosina 1978- 1987 ilmestynyt lehti. Lisandusi- julkaisua toimittivat virolaiset toisinajattelijat. Länteen sitä toimitti muutaman vuoden viiveellä ruotsalainen ulkovirolaisten järjestö Eesti vangistatud vabadusvõitlejate abistamiskeskus. Alkuperäisiä kappaleita ei kotietsintöjen ja takavarikointien takia ole juurikaan säilynyt, joten tutkielmassa on käytetty vuonna 1984 Tukholmassa julkaistua uusintapainosta. Lehdissä käsiteltiin tapahtumia usein joidenkin kuukausien viiveellä, joten vuosien 1980-1981 lehdet kertovat myös vuoden 1979 tapahtumista. Sinilinnun Viro ja Venäjä Huomioita Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta Virossa 1940-1984 sekä Küngin vuonna 1975 alun perin Ruotsissa ilmestynyt Mitä Baltiassa tapahtuu? kritisoivat Neuvostoliiton toimintaa nimenomaan

⁸ Suom. Opettajien lehti

⁹ Haastattelut, Liigus ja Mets.

virolaisesta kansallisuuspolitiikan näkökulmasta. Kaikki käännökset ovat kirjoittajan, ellei toisin mainita.

Haastatteluissa tuon ajan kieli- ja koulutuspolitiikkaan käytännön tasolla tutustuneet entiset oppilaat ja opettajat saavat puheenvuoron. Lähteinä on käytetty viiden entisen oppilaan ja viiden opettajan haastatteluja. Haastateltavat ovat opiskelleet ja työskennelleet eri kouluissa, eikä heidän tarjoamaansa tietoa voida pitää kattavana kuvana aikansa koululaitoksesta. Haastattelut tarjoavat kuitenkin välähdyksiä neuvostovirolaisen koulun arkitodellisuudesta. Ihmisten omat kokemukset tarjoavat kirjallisesta materiaalista poikkeavan näkökulman. Samalla heidän muistonsa ovat suodattuneet vuosikymmenten kokemusten ja tietojen läpi. On mahdotonta löytää ihmistä, jonka muistot olisivat autenttinen kuvaus neuvostovirolaisesta koulusta; jokainen haastateltavista on kokenut Neuvostoliiton hajoamisen ja Viron itsenäistymisen ja näkee oman menneisyytensä näiden tapahtumien valossa. Opettajien eräs tehtävä oli kasvattaa nuorista hyviä neuvostoliittolaisia, mutta sellaisia heistä saattoi tulla vain muutamaksi vuodeksi. He tarvitsivat elämässään muita taitoja, ja niinpä entisten koululaisten muistoissa korostuu enemmän kaikki muu koulussa saatu oppi kuin poliittinen kasvatus. Opettajat, jotka olivat jo aikuisia 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa, muistavat myös heille ideologisen kasvatuksen suhteen asetetut vaatimukset.

Lähdemateriaalin jakautuneisuus toisaalta vastarintalehdistöön ja -kirjallisuuteen ja toisaalta neuvostoliittolaiseen lehdistöön vaatii tarkkaavaista luentaa. Vaikka vastarintalehdistön- ja kirjallisuuden kirjoittajat ovatkin ikään kuin eri puolella kuin neuvostoliittolainen lehdistö, ovat heidän kirjoituksensa kuitenkin osa samaa vastakkainasettelua ja kärjistynyttä tilannetta. Neuvostoliittolaisessa ideologiassa, ja tätä kautta myös neuvostoliittolaisessa kasvatuksessa, korostui usko auktoriteetteihin ja yhteen oikeaan totuuteen. Tämä tulee pitää mielessä näitä lähteitä tulkitessa. Viimeistä neuvostoliittolaista sukupolvea tutkinut antropologi Alexei Yurchak kertoo, kuinka monet neuvostoliittolaiset pitivät puolueaktivisteja ja heidän vastustajiaan, toisinajattelijoita, saman kolikon eri puolina. Molemmat ottivat politiikan yhtä tosissaan, mille niin sanottu tavallinen neuvostokansalainen lähinnä naureskeli.¹⁰ Yurchakin teos käsittelee kuitenkin nimenomaan Venäjää, joka oli Neuvostoliiton ydinalue niin poliittisesti kuin kulttuurisestikin. Virolaisille neuvostojärjestelmä oli venäläinen järjestelmä. Se ei ollut muotoutunut Virossa eikä sitä koskevia päätöksiä tehty siellä. Neuvostovallan venäläisyys teki virolaisten suhteesta siihen erilaisen kuin

¹⁰ Yurchak s. 103.

venäläisten vastaavasta, sillä ottamalla kantaa neuvostojärjestelmään otti kantaa myös venäläisiin ja venäläisyyteen.

Kokonaiskuvan luominen monimuotoisesta todellisuudesta on aina haasteellista. Venäjän kielen opetus virolaisissa kouluissa yhdistyy niin kielipolitiikkaan, kansallisuuskysymyksiin kuin myös kysymyksiin koulun ja opettajan roolista sekä ylipäätään kasvatuksen ulottuvuuksista. Koulu ei myöskään ollut ympäröivästä todellisuudesta irrallinen saareke, vaan koulun tapahtumiin vaikuttivat niin poliittiset päätökset, kuin arkisessa todellisuudessa vahvasti läsnä ollut aineellinen puutekin. Koulu oli yksi osa neuvostoyhteiskuntaa, ja sen tapahtumat ja kehityssuunnat heijastelevat tuon ajan yleisempiä tendenssejä.

2. Suunnitelmallista venäläistämistä?

2.1 Kielipoliittinen suunnitelma

1970- ja 1980-lukujen taitteessa Virossa liikkui huhuja venäläistämissuunnitelmista. Joissain kouluissa opettajien kokouksessa keskusteltiin kaiken opetuksen muuttamista venäjänkieliseksi.¹¹ Toisaalla taas kuultiin pelkkiä huhuja, joiden alkuperäistä kertojaa on mahdotonta selvittää.¹² Tulipa tieto opettajille mitä reittiä tahansa, se levisi välittömästi myös oppilaille. Taas joissain kouluissa opettajat kertoivat oppilailleen opetuskielen tulevasta muuttumisesta.¹³ Epäilykset opetuksen muuttumisesta venäjänkieliseksi herättivät pelkoa niin oppilaissa kuin opettajissakin. Opettajilla ei ollut valmiuksia opettaa venäjäksi. Matematiikan opettaja Loore Mets kertoo ajatelleensa kuinka voisi opettaa matematiikkaa venäjäksi, kun ainoa hänen tietämänsä alaan liittyvä venäjänkielinen sana oli 'kolmio'.¹⁴ Tallinnalainen koululainen Ene Koivanen kuuli juttuja opetuksen muuttumisesta venäjänkieliseksi ja ihmetteli kuinka voisi opiskella venäjäksi kun se ei ollut helppoa viroksikaan.¹⁵ Käytännöllisten näkökohtien lisäksi opetuksen ja mahdollisesti erilaisten muiden julkisen elämän alueiden venäläistäminen huoletti virolaisia myös periaatteellisella tasolla. Tulisiko Virosta melkein tai jopa kokonaan venäjänkielinen maa? Säilyisikö viron kieli, jos sitä ei enää käytettäisi esimerkiksi koulun opetuskielenä?

¹¹ Haastattelu, Mets.

¹² Haastattelu, Liigus.

¹³ Haastattelu, Kikkas.

¹⁴ Haastattelu, Mets.

¹⁵ Haastattelu, Varikko.

Huhuja opetuksen venäläistämistä siivittivät muun muassa erilaiset lehtijutut joissa jossain yhteydessä kirjoitettiin venäjän kielestä. Virolaiset huomasivat venäjän kielestä julkisuudessa käytettyjen ilmausten muuttuneen. Vuonna 1980 kirjoitetussa *neljäkymmenen kirjeessä* mainittiin että käynnissä oli ”ylimitoitettu ja taitamaton propagandakampanja” venäjän kielen puolesta.¹⁶ *Neljäkymmenen kirje* oli neljäkymmenen virolaisen kulttuurielämän vaikuttajan laatima avoin kirje Pravda-, Rahva Hääl- ja Sovjetskaja Estonija-sanomalehdille. Kirjettä ei koskaan virallisesti julkaistu, mutta se levisi käsikirjoitettuna kopiaina kädestä käteen. Propagandakampanjaksi voitiin tulkita esimerkiksi venäjän kutsuminen ”yhteisyyden ja veljeyden kieleksi” tiedotusvälineissä.¹⁷

Huhuilla venäläistämissuunnitelman olemassaolosta oli pohjansa todellisuudessa. Vuonna 1981 Ulo Ignatsin Ruotsissa ilmestyneessä teoksessa *Estland mot en ny vår* kerrotaan Viron kielellisen venäläistämisen tehostamista, tai näkökulmasta riippuen venäjän opetuksen tehostamista, käsittelevän suunnitelmaan päätyneen vuonna 1980 ruotsinvirolaiselle toimittajalle Andres Küngille. Ignatsin teoksessa lainataan suunnitelmasta useita kohtia, muun muassa aikomus nostaa venäjän kielen ja kirjallisuuden opiskelijamäärää Tarton yliopistossa ja jakaa yli 25: n oppilaan luokat kahtia venäjän tunteja varten.¹⁸ Ignats kertoi venäläistämispaineen muuttuneen Virossa kovemmaksi kirjan julkaisua edeltäneinä vuosina, ja mainitsi tästä esimerkkeinä ”venäläistämiskonferenssit” Tashkentissa vuosina 1975 ja 1979 sekä Tallinnassa 1978. Kyseessä olivat venäjän kielen opetusta käsittelevät opetusalan ammattilaisille tarkoitetut tapahtumat. Vuonna 1979 Tashkentissa järjestetyn konferenssin virallinen nimi oli ”Venäjä on Neuvostoliiton kansojen ystävyuden ja yhteistyön kieli”. Konferenssin järjestivät Neuvostoliiton tiedeakatemia, Neuvostoliiton opetusministeriö, Neuvostoliiton korkean- ja keskiasteen koulutuksen ministeriö ja Neuvostoliiton valtiollinen ammattikoulutuksen komitea, ja siihen osallistui noin tuhat kasvatuksen ammattilaista ja puolueaktiivia eri puolilta maata.¹⁹

Erilaisia venäjän kielen opettamista käsitteleviä tapahtumia järjestettiin runsaasti myös paikallistasolla. 16.-17. 1980 Tallinnassa järjestetyn venäjänopettajien konferenssin avauspuheessa Tarton yliopiston venäjän kielen laitoksen johtaja S. Smirnov korosti, ettei venäjän kielellä ole minkäänlaisia erioikeuksia muihin kieliin nähden. Venäjän kielen tärkeys johtui hänen mukaansa

¹⁶ Kiin et al. s 5.

¹⁷ ”Meie ühtsuse ja vendluse keel”. Nõukogude Õpetaja 2.6.1979 s. 1.

¹⁸ Ignats s. 116.

¹⁹ Meie ühtsuse ja vendluse keel. Nõukogude Õpetaja 2 6.1979 s. 1.

siitä, että pieniä kieliä äidinkielenään puhuvat henkilöt tarvitsivat suuremman kielen taitoa päästäkseen ”maailman kulttuuririkkauskien äärelle”. Venäjän asemaa tällaisena kielenä puolsivat se, että sillä oli Neuvostoliitossa eniten puhujia jotka asuivat eri puolilla maata, venäjällä oli pitkä historia kulttuurikielenä ja se oli tunnettu kieli myös Neuvostoliiton ulkopuolella.²⁰ Vuonna 1979 aloitettiin Tallinnan pedagogisessa instituutissa venäjän opettajien täydennyskoulutus. Tuolloin kahden kuukauden mittaiselle kurssille osallistui 50 opettajaa, mutta tarkoitus oli että viiden vuoden kuluessa kaikki Viron venäjän opettajat kävisivät täydennyskurssin.²¹ Samaan aikaan järjestettiin toki myös erilaisia tapahtumia ja täydennyskoulutuksia muiden aineiden opettajille. Venäjän kielen opetuksesta kirjoitettiin kuitenkin esimerkiksi Nõukogude Õpetajassa erityisen paljon.

Ignatsin mainitsema suunnitelma julkaistiin kokonaan nimimerkki Sirje Sinilindin vuonna 1984 Suomessa julkaisemassa Viro ja Venäjä -nimisessä teoksessa. Suunnitelman nimi kuului kokonaisuudessaan ”Venäjän kielen omaksumisen ja opettamisen edistämisestä kaikissa tasavalloissa”. Suunnitelman oli laatinut Sinilindin mukaan vuonna 1978 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitea. Kirjassa julkaistiin myös suunnitelman Virossa tehty paikallinen versio ”Suunnitelma venäjän kielen opettamisen ja oppimisen jatkuvan parantamisen edellyttämistä toimenpiteistä yleissivistävissä kouluissa ja esikoulutustasoisissa laitoksissa”, jonka oli hyväksynyt Viron kommunistisen puolueen keskuskomitea.²² Virolainen suunnitelma jakautui kolmeen osaan. Ensimmäisen otsikko oli ”Venäjän kielen opettamisen, sen johtamisen ja kontrollin tason kohottaminen”, seuraava oli ”Yleissivistävien koulujen varustaminen metodisilla oppikirjoilla” ja viimeinen oli nimeltään ”Venäjän kielen opettajakunnan kouluttaminen ja pätevyyden kohottaminen”. Suurin osa suunnitelman 30 kohdasta sisälsi pyrkimyksiä suunnitella ja kehittää erilaisia venäjän kielen opetukseen liittyviä käytänteitä. Varsinaisia laajavaikutteisia toimenpiteitä suunnitelmassa esitettiin vain muutamia. Konkreettisia tavoitteita olivat esimerkiksi venäjän kielen opettaminen kaikille 6-vuotiaille lapsille sekä yli kahdenkymmenenviiden oppilaan luokkien jakaminen kahtia venäjän tunteja varten. Päätös luokkien jakamisesta oli tehty jo vuonna 1969, mutta vuoden 1979 suunnitelmassa vaadittiin päätöksen toimeenpanoa.

Suunnitelma ilmestyi jo neuvostoajan lopulla vuonna 1989 Virossa Vikerkaar -lehdessä kielentutkija Mati Hintin artikkelin yhteydessä. Hintin mukaan suunnitelma oli 1980-luvun lopulla täysin avoimesti tiedossa, ja hän oli itsekin saanut käsiinsä suunnitelman venäjänkielisen

²⁰ Maimo Kalmet, Vene keel – suhtlemise keel, Nõukogude Õpetaja 23.2.1980 s. 2.

²¹ Täienduskool vene keele õpetajatele. Nõukogude Õpetaja 13.11.1979 s. 2.

²² Sinilind s. 210.

alkuperäissuunnitelman allekirjoituksineen.²³ Myös venäjänopettaja Kalev Laidron mukaan suunnitelmasta tiedettiin yleisesti. Tieto sen olemassaolosta levisi hänen mukaansa suunnitelman valmisteluun ja käsittelyyn osallistuneiden henkilöiden kerrottua asiasta tuttavilleen.²⁴ Virallisesti suunnitelma kuitenkin oli salainen. Sen laatijat uskoivat mahdollisesti suunnitelman herättävän negatiivista huomiota päästessään julkisuuteen. Suunnitelma käsitteli kielipolitiikkaa, jokaista maan asukasta hyvin henkilökohtaisella ja arkipäiväisellä tasolla koskettavaa asiaa. Silti suunnitellut kielipoliittiset toimenpiteet haluttiin pitää salaisina, eikä suunnitelman olemassaoloa neuvostoaikana virallisesti myönnetty tai kielletty.

Käsitys venäjästä koko Neuvostoliiton yleiskielenä ei ollut 1970-luvun lopulla uusi. Päinvastoin, jo tsaarin aikana venäjä oli ollut itseoikeutetusti valtakunnan pääkieli. Vallankumouksen jälkeinen neuvostoliittolainen kielipolitiikka korosti kansojen itsemääräämisoikeutta ja sen osana myös kaikkien kansojen oikeutta omaan kieleen. Monille Neuvostoliiton vähemmistökielille muodostettiin kirjoitettu muoto vasta vallankumouksen jälkeen.²⁵ Esimerkiksi kirgiisin kieli sai kirjoitusasun vuonna 1923. Venäjä oli ollut Neuvostoliiton yleiskieli Stalinin ajasta lähtien, jolloin leniniläinen kansallisuuspoliittinen suuntaus väistyi keskusjohtoisen venäläistämisen tieltä. Stalinin aikana muodostunutta kansallisuuspolitiikan linjaa kuvaa hyvin tuolloin muodostunut sanonta ”muodoltaan kansallinen, sisällöltään sosialistinen”. Kansallisen kulttuurin olemassaolo oli hyväksyttyä ja monissa tapauksissa valtion suoraan tukemaa. Sen tuli kuitenkin aina palvella sosialistista aatetta.

Venäjän kielen erityisen merkityksen korostaminen sekä koulutuspolitiikassa että kulttuurielämässä alkoi 1930-luvulla, jolloin Neuvostoliittoon alkoi muotoutua keskusjohtoinen järjestelmä.²⁶ Venäjästä tuli pakollinen kouluaine kaikissa Neuvostoliiton kouluissa vuonna 1938. Moskovasta johdettu neuvostojärjestelmä tarvitsi kieltä, jolla eri kieliryhmien edustajat voisivat kommunikoida keskenään. Tällaista välittäjäkieltä kutsutaan niin kielitieteessä kuin arkielämässäkin nimellä *lingua franca*. Tällöin *lingua franca* ei välttämättä ole kummankaan keskustelijan äidinkieli.²⁷ Venäjän kielen valinta näyttäytyi todennäköisesti kielipolitiikan suunnittelijoille ja toteuttajille käytännöllisenä ratkaisuna. Suurin osa Neuvostoliiton asukkaista puhui äidinkielenään venäjää, minkä vuoksi venäjän asema oli useissa tilanteissa luonteva ratkaisu. Venäjällä oli pitkät perinteet

²³ Hint Keel on tõde on õige ja vale s. 502.

²⁴ Haastattelu, Laidro.

²⁵ Pool s. 227.

²⁶ Crisp s. 40.

²⁷ Holmes s. 87.

lingua francana, olihan se ollut jo tsaarin ajan Venäjällä kielellisten vähemmistöjen osaama pääkieli. Neuvostoliitolla ei kuitenkaan koskaan ollut virallista kieltä, eikä venäjän kielen asemasta tehty erityistä päätöstä. Virallisesti kaikki kielet olivat samanlaisessa asemassa. Se ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, ettei venäjän erityisasemaa olisi tiedostettu sekä hallinnossa että neuvostokansalaisten arkipäivässä.

Venäläisyyden ihannoiminen ei ollut osoitus Stalinin henkilökohtaisesta mieltymyksestä venäläistä kulttuuria kohtaan. Stalinin strategia oli taistella venäläistä nationalismia ja neuvostovastaisuutta vastaan sekoittamalla venäläisyys neuvostoliittolaisuuden kanssa. Neuvostoliiton saavutusten täytyi tuntua venäläisten saavutuksilta.²⁸ Identiteettejä ja lojaliteetteja sekoittamalla Neuvostoliitosta saattoi tulla valtio, jonka sen asukkaiden enemmistö eli venäläiset tunsivat omakseen. Neuvostoliitosta erillisen venäläisen nationalismin synty olisi voinut kaataa koko neuvostojärjestelmän, joten suuntaamalla venäläisten kansallistunteet Neuvostoliittoa kohtaan varmistettiin samalla sen olemassaolo. Neuvostoliittolainen kulttuuri oli venäläisen nationalismin ja sosialistisen ideologian ainutlaatuinen sekoitus, jossa ainesten suhteet vaihtelivat katsojan ja poliittisten suhdanteiden mukaan.

Hruštšovin ajan venäjän kielen käytännöllistä roolia monikansallisen Neuvostoliiton *lingua francana* korostaneen kielipolitiikan jälkeen Brezhnevin valtakaudella vuosina 1964- 82 venäjän kielen ja kommunistisen ideologian välistä yhteyttä ryhdyttiin jälleen korostamaan. Tuona aikana venäjän kieleen liitettiin suorastaan runollisia ilmauksia kuten ”Lokakuun kieli”, ”Leninin kieli” ja ”Kommunismien tulevaisuuden kieli”. Brezhnevin mukaan oli jo olemassa yhtenäinen neuvostokansa, jonka yhteinen kieli oli venäjä. Hän julkisti käsityksensä yhtenäisen neuvostokansan olemassaolosta vuonna 1969 Leninin 100-vuotisjuhlallisuuksissa.²⁹ Venäjä oli Neuvostoliitossa ilmiselvästi *lingua franca* sekä hallinnon, tieteen ja teknologian käyttämä kieli. Sillä oli suuri käyttöarvo neuvostokansojen yhteisen kommunikaation välineenä, mutta sen lisäksi siitä haluttiin tehdä ylikansallisen neuvostoidentiteetin tärkeä osa.³⁰ Venäläistämisen kiihtymisen syyksi on esitetty Neuvostoliiton Aasian puoleisten osien suurta väestönkasvua, jonka vuoksi venäläisten osuus Neuvostoliiton väestöstä oli laskenut alle puoleen.³¹ Tämän teorian mukaan venäläistämällä Neuvostoliiton ei-venäläiset alueet voitaisiin säilyttää maan venäläinen luonne.

²⁸ Service s. 247.

²⁹ Kreindler 1989 s. 53.

³⁰ Kreindler 1982 s. 27.

³¹ Vahre s. 310.

Neuvostoliiton kielipolitiikka oli periaatteessa yhteneväistä koko maassa. Samat tavoitteet, lait ja asetukset koskivat kaikkia tasavaltoja. Venäjän kielen aseman vahvistaminen ei siis ollut vain virolaisia tai viron kieltä vastaan suunnattu toimenpide. Yleisliittolaisessa suunnittelussa maata käsiteltiin kokonaisuutena ja eri neuvostotasavaltoja sen osina. Neuvostoliiton keskusjohtoisessa järjestelmässä kaikki muut kielet paitsi venäjä niputettiin yhteen ja niitä kohdeltiin samalla tavalla. Kielipoliittiset suunnitelmat laadittiin Moskovan keskushallinnossa, ja suunnitelmat toteutettiin tai pyrittiin toteuttamaan paikallisella tasolla. Kulttuurit ja kielet kuitenkin poikkesivat toisistaan Neuvostoliiton eri osissa, joten yhtenäisellä politiikalla oli erilaisia vaikutuksia eri puolilla maata. Samat toimenpiteet, jotka toisaalla saattoivat näyttäytyä jopa edistyksenä, koettiin toisaalla syrjintänä ja vihamielisyytenä. Viron kieli oli ollut itsenäisyyden aikana Viron tasavallan ainoa virallinen kieli, joka täytti kaikki kielen funktiot. Viron itsenäisyyden aikana, ja jo ennen sitä viroa oli tutkittu ja kehitetty aktiivisesti, ja sen sanasto oli sopeutunut modernin yhteiskunnan tarpeisiin. Tässä se poikkesi monista muista Neuvostoliiton vähemmistökielistä. Vaikka itsenäisen Viron historiasta ei neuvostoaikana juuri puhuttu, sen henkinen perintö vaikutti kuitenkin virolaisten asenteisiin. Virolaiset olivat tietoisia omasta asemastaan kansana, jolla oli oma kulttuuri ja joka oli ollut osa kansainvälistä yhteisöä ennen liittämistään Neuvostoliittoon. Venäjän kielen aseman parantuminen usein viron kielen kustannuksella tuntui rajulta muutokselta huonompaan suuntaan, minkä vuoksi se aiheutti paljon negatiivista kritiikkiä.

Neljänkymmenen kirjeessä mainitaan eräänä yleisen tyytymättömyyden syynä ”viron kulttuuria tuntemattomien ja siitä kiinnostumattomien henkilöiden nimittäminen johtaviin ja kansallisen kulttuurin kannalta oleellisiin virkoihin”³². Tällä tarkoitettiin todennäköisesti erityisesti kahta henkilöä, Karl Vainoa ja Elsa Gretškinää. Vaino nimitettiin vuonna 1978 Viron Kommunistisen puolueen pääsihteeriksi. Hän oli viettänyt lapsuutensa ja nuoruutensa Venäjällä ja osasi viroa vain heikosti. Heikko kielitaito herätti virolaisissa ärtymystä ja aiheutti toisinaan koomisia tilanteita pääsihteerin pitäessä puheita viroksi. Vainolla ei myöskään ollut minkäänlaista koulutusta lukuun ottamatta kirjekurssina suoritettua Neuvostoliiton Kommunistisen puolueen puolueopiston kurssia. Kokemattoman ja jotakuinkin kouluttamattoman venäjänvirolaisen nimittäminen Viron kommunistisen puolueen johtoon takasi sen pysymisen tiukasti Moskovan talutushihnassa. Vainon aikana kielellinen venäläistäminen syveni ja laajeni yhä useammille elämänalueille.

³² Kiin et al. s. 5.

Venäläinen Gretškina nimitettiin Viron neuvostotasavallan opetusministeriksi kesällä 1980. Gretškina oli Neuvosto-Viron ensimmäinen venäläinen opetusministeri. Virolaiset kokivat venäläisen opetusministerin loukkauksena virolaista kulttuuria kohtaan. Gretškinan kansallisuuden lisäksi antipatiaa herätti hänen toteuttamansa venäläistävä koulutuspolitiikka. Viron neuvostotasavallan opetusministeriö oli käytännössä alisteinen yleisliittolaiselle opetusministeriölle, joten paikallisten poliitikkojen ja virkamiesten vaikutusmahdollisuudet olivat rajalliset. Rajallisuudesta huolimatta paikallistason vaikuttajilla oli kuitenkin valta päättää muun muassa siitä, millaisella intensiteetillä he täyttivät Moskovasta tulleet käskyt.

2.2 Luja ja yhtenäinen neuvostokansa

Neuvostoliiton kansallisuus- ja kielipolitiikan punaisena lankana oli yritys luoda neuvostoihminen, jonka ensisijainen lojaalisuus kuuluisi Neuvostoliitolle oman kansallisuus- tai muun ryhmän sijaan. Tulevaisuudessa hämmöittävä uusi, sosialistinen yhteiskunta haluttiin asuttaa uudenlaisilla ihmisillä, *homo sovieticus* - lajin edustajilla, joiden identiteettiä määrittäisi nimenomaan sosialistisen valtion kansalaisuus. Sosialistisen identiteetin eli neuvostoihmisyyden ydin oli tunne yhteenkuuluvuudesta nimenomaan muiden neuvostokansalaisten kanssa. Neuvostokansalaisuus oli ihanteelliselle neuvostoihmiselle tärkeämpi identiteetin määrittäjä kuin esimerkiksi tietyn kansan jäsenyys.

Uuden neuvostoihmisen ominaisuuksia ei ollut määritelty täysin kattavasti, joten käsite oli hyvin muokattavissa eri tilanteisiin ja tarpeisiin sopivaksi. Virallista neuvostoihmisen määritelmää ei ollut olemassa. Neuvostoihmisen ihannekuva on kuitenkin nähtävillä erilaisissa teksteissä ja muissa neuvostokulttuurin tuotteissa. Neuvostoihminen oli itsestään selvästi luonteeltaan kehittyneempi kuin kapitalistisessa yhteiskunnassa elävät ihmiset. Neuvostoihmisen rauhantahtoisen luonteen vuoksi ajan kuluessa eri kansallisuudet menettäisivät merkityksensä ja kansallinen identiteetti korvautuisi neuvostoidentiteetillä. Kansat sulautuisivat yhteiseksi neuvostokansaksi, jolla olisi vain yksi kieli.³³ Käytännön politiikka antoi erittäin selvästi ymmärtää, että neuvostokansan yhteinen kieli olisi venäjä. Venäjän kieltä neuvostoihmisen äidinkielenä korostettiin siinä määrin, että virolaiset puhuivat nimenomaan venäläistämisestä. Kielellisen venäläistämisen tarkoituksena oli vahvistaa ei-venäläisten neuvostoliittolaista identiteettiä ja samalla kansojen lojaalisuutta keskushallinnolle. 1970-luvun loppupuolella neuvostoihmisen tärkeimmäksi ominaisuudeksi nousi

³³ Luukkanen s. 295.

Nõukogude Õpetajan artikkeleissa venäjän kielen taito sekä yhtäläiset rakkauden ja kiintymyksen tunteet kaikkia neuvostokansoja kohtaan. Ajatus yhtenäisestä neuvostokansasta näkyi myös ajan kulttuurituotteissa, kuten populaarimusiikissa. Suositussa venäläisessä iskelmässä vuodelta 1972 laulettiin ”Osoitteeni on Neuvostoliitto”.³⁴ Laulun kertojan mukaan hänen osoitteensa ei ole talo eikä katu, vaan Neuvostoliitto.

Itsensä vain ja ainoastaan neuvostokansalaiseksi tunteva henkilö kelpasi erinomaisesti venäläisen hitin päähenkilöksi, mutta muille sallittiin toki myös hellät tunteet omaa kotiseutua kohtaan. Neuvostopatriotismi ja sosialistinen internationalismi olivat yhtenäinen kokonaisuus, jossa oli kuitenkin paikka myös kansallisuudella. Kansallisuus tarkoitti tosin pikemminkin paikallisuutta. Vuonna 1978 Nõukogude Õpetajassa kirjoitettiin kansallistunteiden merkityksestä kasvatuksessa seuraavasti: ”Kotirajoonin³⁵ kauneuden ymmärtäminen avaa ovet myös yleiselle, suuren kotimaan kauneuden tiedostamiselle”.³⁶ Näiden kahden välissä ei ollut tilaa kotitasavallalle Virolle. Kiintymys omaa kansaa ja sen asuinalueita kohtaan oli neuvostoihmisen sielussa lähinnä kotiseururakkautta, koska neuvostoihmisen kotimaa oli nimenomaan koko Neuvostoliitto.

Keskusjohdon täydellinen kontrolli median, koulutuksen, kulttuurin ja tieteen suhteen loi jo itsessään neuvostoihmisyyttä. Sitä edesauttoi myös Neuvostoliiton valtava sisäinen muuttoliike.³⁷ Myös teollisuuden keskusjohtoisuus ja samojen tuotteiden jakelu ympäri Neuvostoliittoa loi käsitystä yhtenäisestä neuvostomaasta. Samanlaisia huonekaluja, vaatteita ja elintarvikkeita myytiin ja käytettiin ympäri Neuvostoliittoa.³⁸ Elinympäristön ja kulttuurin samankaltaisuus auttoi varmasti muuttajia sopeutumaan uuteen paikkaan ja loi myös kuvaa yhtenäisestä Neuvostoliitosta. Neuvostotodellisuus oli ainoa läsnä olevaa todellisuutta miljoonille ihmisille, eikä sitä ja neuvostoihmisen käsitettä voi pitää ainoastaan keinotekoisena, vain vallanpitäjien unelmissa eläneenä mielikuvana. On mahdotonta selvittää, kuinka paljon ihmiset todella tunsivat olevansa ensisijaisesti neuvostoliittolaisia. Vuosikymmeniä kestänyt neuvostovalta ja siihen liittynyt propaganda ei kuitenkaan voinut olla vaikuttamatta ihmisten ajatuksiin ja asenteisiin.

Kielen muutoksen ainoa muoto ei ollut erilaisten elämänalueiden muuttuminen venäjänkieliseksi. Myös viron kieli muuttui neuvostovuosien aikana. Venäjän kieli vaikutti myös viron kieleen siinä

³⁴ Sanat V. Kharitonov, sävel D. Tukhmanov

³⁵ Rajoon oli neuvostoliittolainen hallinnollinen alue.

³⁶ Mitte ainult pedagoogiline sündmus, Nõukogude Õpetaja 7.1. 1978 s.2.

³⁷ Shlapentokh s. 165- 166.

³⁸ Kts. esim. Service s. 192.

määrin, että viron kielen saattoi katsoa kärsivän. Eräs vaikutustapa oli se että monet nimet ja käännöslainat venäläistyivät äänne- ja kirjoitusasultaan. Esimerkiksi historian tunneilla kreikkalaisista myyteistä puhuttaessa käytettiin Herkuleksesta venäläistä nimeä Gerakles virolaisen nimen Herakles sijaan.³⁹ Neuvostoaikana viron kieleen tuli useita uusia sanoja, joista suurin osa oli käännöslainoja venäjältä. Esimerkkeinä neuvostoaajan alun lainasanoista voi mainita sanat *täitevkomitee* (toimeenpaneva komitea), *viisaastakuplaan* (viisivuotissuunnitelma) ja *lööktöö* (”liekkityö” eli nopeasti tehty työsuoritus). Jonkin verran venäjän kielestä tuli myös suoria, kääntämättömiä lainoja viron kieleen. Esimerkkinä voisi mainita esimerkiksi sanat *kulak* (varakas talonpoika, halventava ilmaus) ja *oblast* (hallinnollinen alue). Neuvostomiehityksen alkaessa virolainen elämäntapa muuttui rajusti, mikä edesauttoi myös kielen nopeaa muutosta.

Vaikka virolaiset säilyttivät oman kielensä ja kulttuurinsa, jätti neuvostoaika silti niihin jälkiä. Neljäkymmenen kirjeen kirjoittajat kuvailivat vuonna 1990 muutamia vuosia aiemmin vallinnutta asiaintilaa seuraavasti: ”Myös Virossa oli alkanut rehoittaa uusi ihmisrotu, *homo soveticus* (sic!), jonka muututtua vallitsevaksi ei loppujen lopuksi olisikaan ollut oleellista, mitä kieltä se puhuu.”⁴⁰ Vaikka virolaiset säilyivät virolaisina, he eivät olleet enää samanlaisia kuin itsenäisyyden ajan virolaiset olivat olleet. Neuvostomiehitys kesti liki neljäkymmentä vuotta, ja sinä aikana kasvoi uusia sukupolvia joiden kotimaa oli Viron neuvostotasavalta. Vaikka nykypäivän Viron historiassa neuvostomiehitys onkin oma selkeärajanen vaiheensa, tuolloin eläneille virolaisille se oli nykyhetki, asioiden tila jolle ei näkynyt loppua. Virolaiset olivat *neljäkymmenen kirjeen* kirjoittajien mielestä todella muuttumassa neuvostoihmisiksi, mitä he pitivät erittäin negatiivisena kehityksenä. Neuvostoliitossa syntyneiden ja kasvaneiden ihmisten oli vaikea ylläpitää neuvostovallasta erillistä kulttuuria.

Neuvostoaikaisessa poliittisessa ja kulttuurisessa ympäristössä virolaisilla oli aihetta pelätä kielensä aseman huononemista ja kenties jopa lopullista katoamista. Kun ihmiset vaihtavat pääasiallisesti käyttämänsä kielen toiseen, tapahtuu muutos käytännössä aina vähemmän arvostetusta kielestä hallitsevan ryhmän puhumaan kieleen. Hallitsevassa asemassa olevalla ryhmällä on harvoin minkäänlaista syytä opetella muun kieliryhmän puhumaa kieltä.⁴¹ Neuvostoliitossa venäläiset olivat poliittisesti ja useassa mielessä myös kulttuurisesti hallitsevassa asemassa. Viroon neuvostoaikana muuttaneet venäjänkieliset pitivät viroa vähemmistön kielenä, jota heidän ei ollut tarpeellista

³⁹ Haastattelu, Laidro.

⁴⁰ ”Ka Eestimaal oli hakanud vohama uus inimtõug, *homo soveticus*, kelle valitsevaks muutumisel polekski lõpuks olnud oluline, mis keelt ta räägib.” Kiin et al. s. 13.

⁴¹ Holmes s. 61.

opetella. Neuvostoaikana virolla ei ollut mitään sellaista käyttöaluetta, mitä ei olisi voinut hoitaa myös venäjän kielellä. Monet venäläiset toki oppivat viroa joko kiinnostuksesta kieltä kohtaan tai erilaisten henkilökohtaisten syiden takia. Viron kielen osaaminen ei kuitenkaan ollut neuvostoaikana venäjänkieliselle henkilölle välttämätöntä, ja kielen oppiminen riippui täysin yksilön omasta kiinnostuksesta. Viron kieltä ja kulttuuria ei yleisesti nähty asioina, joista Viroon muuttaneen venäläisen kannattaisi tai tarvitsisi olla kiinnostunut. Toispuoleista kaksikielisyyttä vaativa tilanne ei syntynyt itsestään eikä se johtunut viron tai venäjän kielten olemuksesta sinänsä. Se oli poliittisten valintojen ja nimenomaan venäjää suosivan kielipolitiikan seurausta.

Venäjän kieltä Neuvostoliiton yhteisenä kielenä korostamalla oli saatu aikaan tilanne, jossa virolaisten oli osattava venäjää mutta venäläiset saattoivat asua Virossa osaamatta viron kieltä lainkaan. Yksi osa väestöstä saattoi elää elämänsä yksikielisenä, kun taas muilta vaadittiin vähintään kaksikielisyttä eli venäjän taitoa oman äidinkielen lisäksi. Kaksikielisyys voi olla yksilölle ja yhteisölle myönteinen ominaisuus, mutta on myös mahdollista että toinen kieli muodostaa uhan toisen olemassaololle. Tilannetta, jossa kaksikielisyys lisää yksilön ilmaisuvoimaa, kutsutaan täydenteiseksi kaksikielisyudeksi. Vähenteinen kaksikielisyys taas vähentää yksilön kykyä ilmaista itseään estämällä äidinkielen kehittymisen. Tilanteessa, jossa molemmat kielet ovat yhtä arvostettuja ja niiden käyttöala on yhtä suuri, on kaksikielisyys useimmiten täydenteistä. Toisen kielen ollessa toista heikommassa asemassa sosiaalisesti, on kaksikielisyys vähenteistä.⁴² Viron kielen käyttöalan vähittäinen väheneminen olisi voinut jatkuessaan johtaa tilanteeseen, jossa siitä olisi tullut vain arkeen ja kotielämään käytettävä kieli, ”kieli jolla puhutaan vain perunasta”.⁴³

Vuoden 1978 tammikuussa pidetyssä venäjän kielen opettajien konferenssista kertovassa lehtijutussa kerrotaan, kuinka ”EKP:n keskuskomitea suuntaa jatkuvasti suurta huomiota venäjän kielen parempaan propagoimiseen, venäjän kielen opettamiseen kansainvälisenä keskustelukielenä, sen kasvavan kasvatuksellisen merkityksen turvaamiseen ja kaksikielisyiden prosessiin tutustumiseen”.⁴⁴ Kaksikielisyys oli neuvostoliittolaisen kielipolitiikan tavoite ja ihannetila, eikä muiden kielten kuin venäjän hävittäminen ei ollut koskaan sen tavoitteena. Todennäköisesti yksikielisen neuvostokansan luominen on ollut kielensuunnittelijoiden pitkän aikavälin tavoitteena tai ainakin jonkinlaisena pyrkimisen arvoisena utopiana. Sen saavuttaminen tuskin näytti edes

⁴² Edwards s. 10.

⁴³ Haastattelu, Laidro.

⁴⁴ ”EKP Keskkomitee pöörab järjepidavalt suurt tähelepanu vene keele paremale propageerimisele, vene keele kui rahvastevahelise suhtlemise vahendi õpetamisele, selle suureneva kasvatusliku tähtsuse tagamisele, samuti kakskeelsuse protsessi tundmaõppimisele.” Maimo Kalmet ja Ülo Tiik, Mitte ainult pedagoogiline sündmus, Nõukogude Õpetaja 7.1.1978 s. 1.

neuvostoliittolaisista kielisuunnittelijoista olevan pian saavutettavissa. Kaksikielisyys oli se ihanne, jota Neuvostoliitossa virallisesti tavoiteltiin.

Virolaisia ihmetytti erityisesti se, miksi venäjän kielen asemaa kansainvälisenä kulttuurikielenä piti keinotekoisesti nostaa. Kukaan tuskin saattoi kieltää venäjän olevan merkittävä kulttuurikieli ja samalla miljoonien ihmisten äidinkieli. Venäläissuunnitelma pyrki kuitenkin tekemään siitä koko Neuvostoliiton pääkielen. Sinilind ihmetteli teoksessaan, miksi maailman ainoan virolaisen yliopiston täytyi suunnata resurssejaan venäjän kielen opettamiseen ja tutkimiseen, vaikka sitä varten oli Venäjällä suunnattomat resurssit.⁴⁵ Sinilindin julkaisemassa kielipoliittisessa suunnitelmassa mainittiin yhtenä tavoitteena venäjän kielen merkityksen lisääminen tasavallan kulttuurielämässä. Tähän tavoitteeseen pyrittiin muun muassa paikallisia, venäjäksi kirjoittavia kirjailijoita tukemalla ja venäjänkielisiä teatterinäytöksiä lisäämällä.⁴⁶ Venäjän kielen aseman tukemista virolaisessa kulttuurielämässä ei voi selittää venäjän merkityksellä kansojen välisessä kanssakäymisessä tai muilla käytännöllisillä syillä. Venäjänkielisen kulttuurielämän tukemisen saattoi tuki tulkita myös maassa asuvien venäjänkielisten aseman parantamiseksi. Tavoitteena oli kuitenkin nostaa venäjän merkitystä myös nimenomaan äidinkielenään viroa puhuvien ihmisten elämässä. Kielellinen venäläistäminen ei ollut väistämättömästi kommunistiseen ideologiaan liittyvä, eikä kaikkia venäjän kielen asemaa vahvistaneita toimenpiteitä voi selittää käytännön seikoilla. Taustalla oli pyrkimys muuttaa Viro vähitellen venäläiseksi alueeksi.

2.3 Pysähtyneisyyden aika

Neuvostokansan yhtenäisyyden etsiminen keskittyi Brezhnevin ajan loppua kohden yhä enemmän venäjän kielen merkityksen korostamiseen koko Neuvostoliiton ja kaikkien neuvostokansojen yhteisenä kielenä. Brezhnevin aika, joka tunnetaan myös nimellä pysähtyneisyyden aika, ei ollut tasainen aikamonoliitti. Stagnaatio eli pysähtyneisyyden eteneminen oli prosessi. Yhteiskunta ja kulttuuri eivät säilyneet muuttumattomina, vaikka niitä ei kovin aktiivisesti yritettykään muuttaa. Prosessia ei myöskään omana aikanaan tunnettu stagnaationa, vaan käsite otettiin käyttöön vasta myöhemmin, asioiden alettua muuttua Gorbatshovin aikana.⁴⁷ Suurten muutosten aikana lähimenneisyyden muuttumattomuus alkoi vaikuttaa huomionarvoiselta.

⁴⁵ Sinilind s. 43.

⁴⁶ Sinilind s. 207.

⁴⁷ Yurchak s. 7.

Pysähtyneisyyden aika ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että neuvostoyhteiskunta olisi säilynyt muuttumattomana läpi koko Brezhnevin pitkän valtakauden. Se, ettei politiikkaa ja hallintoa aktiivisesti pyritty muuttamaan, ei tarkoittanut sitä että ne olisivat pysyneet ikuisesti samanlaisina. Hallinnon pysähtyneisyys heikensi monien yhteiskunnan sektoreiden tehokkuutta, mikä toi mukanaan sekä aineellisen elintason että yleisen mielialan laskun. Jälkimmäinen näkyi esimerkiksi laajamittaisena alkoholismina. Ongelmia yritettiin paikata tiivistämällä Neuvostoliittoa sisältä käsin. Yhteiskunnan ongelmia vastaan ryhdyttiin 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa taistelemaan kiristämällä valtion ja puolueen kontrollia kansalaisiinsa. Eräs tapa kontrolloida ihmisiä oli neuvostoihmisen ihannekuvan tavoittelu. Neuvostoihminen oli täysin hallittu yksilö, jonka maailmankuvan peruspilari oli kommunistinen ideologia.

Venäjän kieli Neuvostoliiton yhteisenä kielenä oli tärkeä osa laajempaa yritystä muokata eri kansoista ja pienemmistä etnisistä ryhmittymistä yhtenäisen neuvostokansa, jonka ydin löytyisi sosialistisen ideologian lisäksi venäläisestä kulttuurista. Virallisen käsityksen mukaan neuvostokansa oli jo 1970-luvulla olemassa. Tervehdyksessään ”Venäjän kieli on Neuvostoliiton kansojen ystävyyden ja yhteistyön kieli” -konferenssin osanottajille Brezhnev ilmaisi asian seuraavasti:

Kehittyneen sosialismin oloissa, joissa maamme on muuttunut yhteiseksi kansantaloudelliseksi kokonaisuudeksi, on syntynyt uusi historiallinen ihmisyyhteisö, neuvostokansa, ja venäjän osa kommunismin rakentamisessa ja uuden ihmisen kasvattamisessa kasvaa objektiivisesti. Äidinkielen lisäksi venäjän kielen sujuva osaaminen, minkä kaikki neuvostoihmiset ovat vapaaehtoisesti tunnustaneet historialliseksi yhteisomaisuudeksi, auttaa vielä vahvistamaan neuvostokansan poliittista, taloudellista ja henkistä yhteyttä.⁴⁸

Tarvetta kehittää uudenlaisia neuvostoihmiä, jotka yhdessä muodostaisivat yhtenäisen neuvostokansan, selitettiin neuvostoliittolaisessa julkisuudessa sillä että ”subjektiivisuuden” ja yksilön merkitys kommunismin rakentamisessa oli kasvanut.⁴⁹ Yksilön merkityksen kasvaminen saattoi tarkoittaa sitä, että ihmisten henkilökohtainen luova työpanos oli yhä tärkeämpää Neuvostoliiton politiikassa, kulttuurissa ja talouselämässä. Ihmisten valvonta muuttui

⁴⁸ ”Arenenud sotsialismi oludes, mil meie maa majandus on muutunud ühtseks rahvamajanduslikuks kompleksiksi, on tekkinud uus ajalooline inimühendus, nõukogude rahvas, ning kasvab vene keele kui rahvastevahelise suhtlemiskeele osa kommunismi ehitamisel ja uue inimese kasvatamisel. Emakeele kõrval vene keele vaba valdamine, mille kõik nõukogude inimesed on vabatahtlikult tunnistanud ajalooliseks ühisvaraks, aitab veelgi tugavdada nõukogude rahva poliitilist, majanduslikku ja vaimset ühtsust.” Üleliidulisest teaduslik-teoreetilisest konverentsist ”Vene keel on NSVLiidu rahvaste sõpruse ja koostöö keel” osavõtjaile. L. Brežnev, Nõukogude Õpetaja 26.5.1979 s.1.

⁴⁹ Rahvuslik ja internatsionaalne. Mihhail Kulitšenko, lyhentänyt Frants Kupp. Nõukogude Õpetaja 19.1.10980 s.2.

vaikeammaksi koulutus- ja elintason noustessa, joten valvonta haluttiin tehdä sisäiseksi. Neuvostoliiton yhtenäisyys ja vakaus oli tärkeää pysähtyneisyyden ajan poliitikoille ja virkamiehille, jotka halusivat säilyttää vallitsevan järjestyksen ja samalla oman asemansa järjestelmässä. Yhtenäinen neuvostokansa oli samalla kuitenkin myös kaunis unelma monille, jotka kokivat erilaiset kansalliset perinteet ja tavoitteet ristiriitoina. Neuvostoihminen oli näin ajatteleville entistä parempi ihminen, joka kuului suureen yhteisöön.

Neuvostoliitolla oli myös taloudellisia ongelmia. Neuvostoliitto oli taloudellisesti riippuvainen öljyn viennistä. Suurin osa taloudellisista resursseista oli suunnattu raskaaseen teollisuuteen, ja kulutustavaroiden tuotanto oli heikkoa sekä määrällisesti että laadullisesti. Maatalous oli huonosti tuottavaa, minkä eräänä syynä oli kolhoosien heikkotasoinen organisointi. Kehnon tuottavuuden vuoksi Neuvostoliitto joutui tuomaan viljaa ulkomailta, vaikka sillä itsellään oli valtavat peltoalat viljelykelpoista maata. Puute erilaisista tavaroista ja usein myös elintarvikkeista vaikeutti neuvostokansalaisten elämää. Välttämättömien tavaroiden hankinta vaati usein aktiivista etsintää ja pitkää jonotusta.⁵⁰ Yhteiskunnan rakenteen muuttuessa Brezhnevin kaudella teollistumisen ja kaupungistumisen myötä monimutkaisemmaksi sen joustamattomuudesta ja sen jäsenten vastuuttomuudesta tuli yhä vakavampia ongelmia. Entistä vaativampien urbaanien kuluttajien tarpeita ei otettu huomioon.⁵¹ Yleinen tehottomuus ja pysähtyneisyys vallitsivat työelämässä myös jokapäiväisellä tasolla. Korruptio, alkoholismi ja heikentynyt työmoraali haittasivat neuvostokansalaisten elämää.⁵² Keskimääräinen elinajan ennuste laski. Eräs syy matalaan elinajan ennusteeseen oli alkoholinkäyttö, joka oli Neuvostoliitossa mittavinta koko maailmassa.⁵³

Kansalaisten venäjämäisyyden parantaminen ja sitä kautta yhteisen ja yhtenäisen neuvostoidentiteetin luominen nähtiin neuvostoyhteiskuntaa lujittavana. Se voitiin nähdä myös turvallisuuspoliittisena toimenpiteenä. Ihmiset, jotka tunsivat Neuvostoliiton ainoaksi omaksi maakseen, eivät kääntyisi sitä vastaan tiukassakaan tilanteessa. Neuvostoliiton kiristynyt ulkopoliittinen tilanne sai varmasti monet ajattelemaan vähemmistökansojen mahdollista kapinointia ja sen seurauksia. Vuonna 1979 Neuvostoliitto hyökkäsi Afganistaniin, mihin Yhdysvallat vastasi asettamalla viljanvientisulun Neuvostoliittoa vastaan ja boikotoimalla Moskovan olympialaisia. Kiihtyvän asevarustelun myötä armeijan menot kasvoivat. Vuosina 1980 ja 1981 Solidaarisuus-liike aiheutti levottomuuksia Puolassa ja kyseenalaisti kommunistisen puolueen vallan. Vuonna 1981 Puolaan julistettiin sotatila.

⁵⁰ Service s. 417.

⁵¹ Suny s. 425.

⁵² Shlapentokh et al. 1997 s. 77.

⁵³ Suny s. 438.

Tapahtumat osoittivat Itä-Euroopan maiden olevan epävakaita ja valtaa pitävien kommunistien olevan riippuvaisia Neuvostoliiton tuesta.⁵⁴ Ryhtymällä neuvostolaistamis- tai monien mielestä venäläistämiskampanjaan haluttiin estää vähemmistökansojen kansallismielinen kapinointi.

Laajojen levottomuuksien syttyminen Virossa oli erittäin epätodennäköistä. Neuvostomiehitykseen oli Virossa Brezhnevin aikana jo jotakuinkin sopeuduttu. Vallitsevaa tilannetta ei ehkä täysin hyväksytty, mutta sille ei nähty realistisia vaihtoehtoja. Yurchak kirjoittaa neuvostoliittolaisten olettaneen elävänsä ikuisessa valtiossa.⁵⁵ Tuolloin Neuvostoliitto todella oli suuri ja mahtava. Neuvostoliittolaisten, mukaan lukien virolaisten, poliittisten toisinajattelijoiden oli turha odottaa laajamittaista apua Neuvostoliiton ulkopuolelta. Neuvostoliitto oli hyväksytty osaksi kansainvälistä yhteisöä, ja muu maailma tunnusti sen rajat, joiden sisäpuolelle Viro jäi. Vuoden 1975 ETYK-konferenssi, jossa vahvistettiin Euroopan rajat sodanjälkeisiksi rajoiksi, sai virolaiset entistä enemmän uskomaan neuvostovallan pysyvyyteen Virossa. Itsenäisyydestä oli jatkuvasti kulunut yhä pidempi ja pidempi aika ja vaikutti todennäköiseltä että neuvostomiehitys kestäisi pitkään, ehkä jopa ikuisesti.

Sopeutuminen näkyi esimerkiksi muuttuneena asenteena puoluetta kohtaan. Puolueeseen liittyminen ei enää ollut selkeä astuminen valloittajan leiriin, vaan käytännöllinen toimenpide jolla saattoi saada menestystä uralla tai materiaalisia etuja. Toisaalta sopeutuminen näkyi myös yleisenä välinpitämättömyytenä ja hälläväliä-asenteena.⁵⁶ Virolaiset eivät enää uskoneet saavansa itsenäisyyttään takaisin. Nuoret jotka olivat syntyneet Neuvostoliitossa, eivät usein edes tienneet juuri mitään itsenäisyyden ajasta, sillä vanhemmat pelkäsivät jo pelkän vanhoista ajoista puhumisen olevan vaarallista. Menneisyyden itsenäisen Viron ihailu ja kaipaaminen oli vaihtunut miehittäjää vastaan tunnettuihin negatiivisiin tunteisiin, jopa vihaan.⁵⁷

Pysähtyneisyyden ajan henkistä ilmapiiriä on kuvattu myös moraaliseksi nihilismiksi. Ennen moraalittomaksi koettu käyttäytyminen, kuten kommunistiseen puolueeseen liittyminen ja julkinen puhuminen sen edustamien asioiden puolesta muuttuivat hyväksyttävämmiksi. Asenne koski nimenomaan poliittista elämää. Sen kutsuminen moraaliseksi nihilismiksi sisältää selkeän arvoasetelman, jonka mukaan poliittinen välinpitämättömyys on väärin. Ihmiset kokivat, ettei heillä ollut realistisia vaikutusmahdollisuuksia. Toisaalta elämä Neuvostoliitossa ei ollut niin toivotonta,

⁵⁴ Suny s. 445-446.

⁵⁵ Yurchak s. 1.

⁵⁶ Niitsoo s. 56.

⁵⁷ Niitsoo s. 67-68.

että olisi kannattanut vaarantaa koko elämänsä ryhtymällä aktiiviseen vastarintaan vallitsevaa järjestelmää vastaan. ”Neuvostovaltio ei missään nimessä ollut liberaali, mutta se ei ollut enää 1960- ja 1970-luvuilla riittävä syy painua kiväärin kanssa metsään ja ampua kolhoosin esimiehiä ja ryöstää kauppoja”⁵⁸, kuvaa itsenäisen Viron entinen pääministeri Edgar Savisaar neuvostoaikaa.

3. Koulutuspolitiikka

3.1 Koulu neuvostoihmisen kasvattajana

Neuvostoliittolaisen koulukasvatuksen päätavoitteet olivat 1970-luvulla koulutettujen ihmisten kasvattaminen kommunismin rakentajiksi sekä uuden, kommunistisen identiteetin luominen.⁵⁹ Kommunistinen ideologia oli se arvopohja, jolle koulun, kuten muidenkin julkisten laitosten, toiminta rakentui. Koulu edusti julkista valtaa ja sen ideologiaa, mikä näkyi koulussa kaikkialla koko maassa käytössä olevista oppikirjoista yksittäisen opettajan pitämiin tunteihin saakka. Käytännön opetustyössä ideologia saattoi ilmetä erilaisin tavoin, mutta sen läsnäoloa kouluissa ei voinut neuvostoaikana välttää.

Koululla oli ensiarvoisen tärkeä rooli muokattaessa Neuvostoliiton eri kansojen lapsia neuvostonuorisoksi, sillä se antoi opetuksen sisällöstä päättävälle mahdollisuuden vaikuttaa kokonaisten ikäluokkien maailmankatsomukseen luomalla heille keskenään samanlaisia kokemuksia. Koulussa lapsia voitiin sosiaalistaa neuvostokansalaisen rooliin ja suodattaa näkemykset ympäröivästä maailmasta sosialistisen maailmankatsomuksen läpi. Lapset viettivät koulussa päivittäin monta tuntia ja koulu muodosti heidän sosiaalisen elämänsä keskiön. Koulussa käytetyt ilmaiset, siellä olevat esineet sekä koulun antama varsinainen opetus vaikuttivat siihen millaista maailmaa virolaiset nuoret oppivat pitämään normaalina.

Kielentutkijoiden mukaan koulu on eräs tehokkaimmista kielisuunnittelun toteutusvälineistä, sillä siellä kokonainen ikäluokka on samaan aikaan kielen opetuksen saavutettavissa. Sekä itse kieli uusine ilmauksineen että siihen liittyvät asenteet leviävät koulutuksen kautta erittäin tehokkaasti.

⁵⁸ Savisaar s. 24.

⁵⁹ Zajda s. 117.

Koulun lisäksi myös medialla ja hallinnolla on suuri vaikutus kieleen. Neuvostoliitossa media oli keskusjohtoisen järjestelmän tiukassa kontrollissa toteuttaen omaa poliittista tehtäväänsä. Toimittajien liikkumavapaus oli varsinkin politiikan suhteen melko pieni. Kielen ohjailua voidaan toteuttaa myös hallinnon kautta. Esimerkiksi erilaisten hallinnollisten lomakkeiden kielenkäytön avulla voidaan pyrkiä vaikuttaa niiden käyttäjien kielenkäyttöön. Useamman kielen käyttäminen lomakkeissa luo mielikuvaa siitä, että monikielisyys on luonnollista ja kannatettavaa sekä kertoo sen, mitkä kielet ovat hyväksytyjä.⁶⁰ Yksittäisiä ihmisiä on kuitenkin äärimmäisen hankalaa pakottaa muuttamaan kielenkäyttöään. Kielipoliittinen valta perustuukin ennemmin pitkällä aikavälillä tapahtuvan näennäisen spontaanin muutoksen ohjailuun. Vallan muuttuminen näkyväksi voi tehdä siitä tehottomampaa. Neuvostovirolainen koulu pyrki 1970-luvulla luomaan mielikuvia venäjistä sekä kansainvälisenä neuvostoeliitin kielenä ja avaimena menestykseen että myös itsestäänselvytenä, jonka osaaminen oli nuorelle neuvostokansalaiselle luonnollinen asia.

Neuvostoliiton koulutuspolitiikasta vastasivat kolme yleisliittolaista opetusministeriötä.

Opetusministeriö vastasi esi- ja perusopetuksesta, korkeakoulutusministeriö korkeakoulutuksesta ja kolmas ministeriötasoinen ammatti- ja teknisen koulutuksen komitea ammattikoulutuksesta. Ylintä valtaa Neuvostoliiton koulutuspolitiikassa käyttivät tarpeen vaatiessa politbyroo ja NKP:n keskuskomitea.⁶¹ Yleisliittolaisten ministeriöiden lisäksi jokaisella viidellätoista neuvostotasavallalla oli oma opetusministeriönsä, joilla oli periaatteessa lainsäädäntövalta. Käytännössä ne liki aina seurasivat yleisliittolaisen opetusministeriön ja Venäjän neuvostotasavallan opetusministeriön esimerkkiä. Paikallisella tasolla koulutusta valvoivat ja ohjasivat oblastin eli piirin ja rajoonin eli aluepiirin kouluviranomaiset.⁶²

Viron koululaitosta oli ryhdytty integroimaan osaksi neuvostoliittolaista koulutusjärjestelmään heti Neuvostoliiton miehityksen alettua ensimmäistä kertaa vuonna 1940 ja uudelleen saksalaismiehityksen jälkeen vuonna 1944. Suurin periaatteellinen uudistus oli se, että kaikki opetus pohjautui neuvostoliittolaisessa koulussa marxismi-leninismiin. Käytännössä tämä tarkoitti esimerkiksi sitä, että itsenäisyyden aikaisesta opetussuunnitelmasta poistettiin uskonto, kansalaiskasvatus ja vanhat kielet kuten kreikka ja latina.⁶³ Venäjän kielestä tuli pakollinen aine, sillä siitä oli tullut pakollinen oppiaine kaikissa Neuvostoliiton kouluissa vuonna 1938. Virolainen

⁶⁰ Kts. esim. Holmes s. 128.

⁶¹ Zajda s. 52.

⁶² Zajda s. 51.

⁶³ Sirk, kappale 1.

koululaitos haluttiin integroida Neuvostoliittolaiseen järjestelmään sopivaksi. Vanhojen rakenteiden vaihtaminen uusiin auttoi osaltaan myös uuden ideologian juurruttamista.

Uuden, entisestä poikkeavan koulun luomista edesauttoi myös opettajapula. Paljon opettajia oli irtisanottu tai siirretty eri työpaikkaan neuvostovallan alkuvuosina. Suuri määrä virolaisia opettajia karkotettiin Siperiaan sodan aikana ja miehityksen alkuvuosina, ja useita opettajia menehtyi sodan aikana myös taisteluissa tai miehittäjien surmaamana.⁶⁴ Vuonna 1979 Arukülan koulun rehtori Olavi Uemaa kirjoitti Nõukogude Õpetajassa ihailevaan sävyyn opettajista, jotka ”synnyinmaan vapauttamisen jälkeen tulivat rikkoontuneisiin kouluihin lokakuussa 1944 pyhittääkseen elämäntyönsä uuden neuvostokoulun rakentamiselle” ja piti sankarillisina opettajia, jotka 1950-luvulla hankkivat koulutuksensa työn ohessa.⁶⁵ Virolaisen opettajakunnan konkreettinen vaihtuminen auttoi osaltaan uudenlaisen koululaitoksen luomisessa. Kouluista poistui ja poistettiin sellaisia opettajia, jotka olisivat voineet ylläpitää itsenäisyyden aikaisia perinteitä ja asenteita. Kaikkia opettajia ei kuitenkaan voitu poistaa opetustyöstä, sillä se olisi vaikeuttanut olojen normalisoimista.

Sota ja miehitys katkaisivat osan virolaisen koulun perinteistä ja loivat tyhjiön, johon luotiin uusi, kommunistista ideologiaa korostava koululaitos. Tämä ei tapahtunut yhtäkkiä, vaan muutos vei aikaa. Aivan neuvostomiehityksen alussa koulussa toimittiin yhä entiseen tapaan ja vaalittiin entisiä arvoja. Tallinnan X keskikouluun yllättäen vuonna 1947 saapunut kaupunkikomitean tarkastaja kuuli opettajan huutavan luokassa oppilailleen ”Tytöt, heti ristit pois kaulasta! Kommunisti on koulussa!”.⁶⁶ Neuvostovallan kritisointi oli kuitenkin opettajille vaarallista, sillä oppilaiden joukossa saattoi olla joku joka kertoi opettajan mielipiteistä puolueen edustajille. Se tarkoitti yleensä vähintäänkin työpaikan ja usein myös vapauden tai jopa hengen menetystä. Aina ei tarvinnut tehdä edes mitään todella radikaalia joutuakseen hankaluuksiin. Lisandusi kertoo vuonna 1979 Tartossa sattuneesta tapauksesta, jossa keskikoulun kirjallisuuden opettaja pakotettiin eroamaan, koska hän oli syytösten mukaan yllyttänyt oppilaita tekemään oman koululehden. Lisäksi hänen oppilaidensa aineista oli löytynyt ”sovinistisia” eli kansallismielisiä aineksia.⁶⁷ Vain harvat opettajat joutuivat aktiivisten kurinpitotoimenpiteiden kohteiksi, mutta tieto siitä että opetustyötä valvottiin, esti tuomasta mahdollisia omia kansallismielisiä ajatuksia avoimesti esiin.

⁶⁴ Sirk kappale 1.

⁶⁵ Olavi Uemaa, ”Oleme ajaloolise tõe propagandistid”, Nõukogude Õpetaja 23.6.1979 s. 1.

⁶⁶ Veskimägi s. 145.

⁶⁷ Lisandusi s. 112- 113.

Neuvostoliittolaiseen kasvatukseen kuuluivat olennaisina osina sekä vahva yhteisöllisyys että raju kilpailuhenkisyys. Pioneerit oli jaettu eri ryhmiin, ja ryhmät kilpailivat toisiaan vastaan mitä erilaisimmissa asioissa. Koko ryhmän menestys riippui sen kaikista jäsenistä, mikä loi vahvan ryhmäpaineen.⁶⁸ Myös vanhemmat otettiin mukaan lastensa koulunkäyntiin. Vanhempainilloissa hyvin menestyvien lasten vanhempia keuhuttiin ja huonommin menestyvien vanhempia nuhdeltiin.⁶⁹ Koulupinnareista kirjoitettiin Nõukogude Õpetajassa nimet ja asuinpaikat mainiten, ja myös heidän vanhempiansa käytöstä kritisoitiin. Erilaisia oppilaaseen tai hänen vanhempiansa liittyneitä negatiivisia asioita voitiin käsitellä julkisuudessa. Erään vanhemman kerrottiin jopa heittäneen kotiinsa tullutta, koulusta pinnaavan nuoren asioista kysellyttä opettajaa keittolautasella.⁷⁰ Koulussa huonosti käyttäytyvän lapsen vanhemmat kutsuttiin neuvostovirolaisessa koulussa kouluun keskustelemaan lapsen käytöksestä, ja mikäli tämäkään ei auttanut, tuotiin paikalle myös vanhemman esimies.⁷¹ Lapsen huono koulumenestys tai käytös ei ollut yksilön tai perheen oma ongelma, vaan se oli koko yhteisölle kuuluva asia.

Kouluilla oli tärkeä rooli neuvostojärjestelmän normalisoimisessa. Koulussa virolaiset lapset oppivat, että oli normaalia noudattaa neuvostoliittolaisia tapoja kuten kantaa pioneerihuiivia tai juhlistaa erilaisia puolueeseen ja sosialistiseen ideologiaan liittyviä juhlapäiviä. Opettajien sitoutuminen kommunistiseen ideologiaan ja kyky välittää sitä eteenpäin oli erityisen tärkeää neuvostoajan viimeisinä vuosikymmeninä länsimaailman vaikutuksen kasvaessa Neuvostoliitossa.⁷² Kehittynyt tiedonvälitys toi koko tietoa läntisen maailman elämästä, materiaalisesta rikkaudesta ja kulttuurisesta ja poliittisesta vapaudesta. Opettajilla oli tärkeä tehtävä kertoa nuorille kuinka ja miksi neuvostojärjestelmä oli läntistä parempi, huolimatta lännen houkutuksista kuten rock-musiikista ja muotivaatteista.

Neuvostokansalaisen identiteetti oli sekoitus sosialistista ideologiaa ja venäläistä nationalismia. Molemmat ideologiat vaikuttivat Neuvostoliitossa jo alusta alkaen. Ennen vallankumousta ja jonkin aikaa sen jälkeen bolshevikit korostivat kaikkien maiden työläisten yhteisyyttä ja sitä, että luokka oli ihmisen lojaliteettien muodostamisessa tärkeämpi kuin kansallisuus. Pian vallankumouksen jälkeen ajatukset kuitenkin muuttuivat Leninin ja muiden bolshevikkien huomattua kansallisuuden

⁶⁸ Zajda s. 161.

⁶⁹ Zajda s. 162.

⁷⁰ Kooli? Tööle? Luusima. Nõukogude Õpetaja 29.9.1979 s.1.

⁷¹ Haastattelu, Mets.

⁷² Zajda s.234.

olevan vahva vaikuttaja useiden ihmisten elämässä.⁷³ Sitä tuli osata käyttää hyväkseen, mikäli halusi pysyä vallassa Venäjällä. Neuvostoliitto oli avoimesti sosialistinen valtio, mutta nationalistiset elementit taas tulivat mukaan vähitellen, ilman suunnittelua.⁷⁴ Toinen maailmansota oli kuitenkin selkeä vedenjakaja, jonka aikana ja jälkeen Neuvostoliitossa korostettiin sen asemaa ja erityislaatua nimenomaan venäläisenä sosialistisena valtiona. Suunnanmuutoksen symbolina Neuvostoliitto sai vuonna 1943 uuden kansallislaulun, joka korvasi aiemmin sellaisena toimineen Internationaalin.⁷⁵ Laulussa ylistetään suurta ja mahtavaa Neuvostoliittoa, jonka ”synnytti valtava Venäjänmaa”.

Koska valtion venäläistä luonnetta ei koskaan suorasanaisesti kirjattu puolueohjelmiin eikä siitä puhuttu neuvostoliittolaisten pitämässä puheissa eikä kirjoitettu lehdistössä, sitä saattoi olla lännestä käsin vaikeampi havaita tai tunnustaa sekä myös vaikeampi kritisoida. Kuitenkin ulkomaailma näki Neuvostoliiton nimenomaan Venäjän jatkeena ja puhui myös muiden Neuvostoliiton kansojen edustajista venäläisinä. Yhteistä venäläistä neuvostoliittolaisuutta korostava ja kansallisia eroja häivyttävä tai ne suorastaan unohtava kielenkäyttö levisi myös Neuvostoliiton ulkopuolelle. Esimerkiksi suomalaisen WSOY:n vuonna 1981 julkaisemassa suomi-venäjä-suomi taskusanakirjassa ei ole sanoja ukrainalainen, latvialainen tai virolainen. Belgialainen ja islantilainen kirjasta kyllä löytyvät. Itseoikeutetusti on mukana kansallisuuden nimitys venäläinen, vaikkei muita Neuvostoliiton kansallisuuksia kirjasta löytynytkään.

Neuvostoliitossa venäläiset olivat suurin kansallisuusryhmä. Virallinen ideologia piti venäläisiä ”isona veljenä” muille neuvostokansoille.⁷⁶ ”Ison veljen” asenne muita neuvostokansoja kohtaan ei useimmissa tapauksissa ollut mitenkään vihamielinen. Iso veli suojeli pienempiään pahaa maailmaa vastaan ja vaati vastalahjaksi kunnioitusta ja arvonantoa. Poikkeuksena Neuvostoliiton kansojen joukossa voisi mainita esimerkiksi juutalaiset, joihin venäläiset suhtautuivat epäluuloisesti. Etnisistä syistä johtuvat levottomuudet ja vihanilmaukset olivat Neuvostoliitossa harvinaisia. Rauhallista suhtautumista muiden kansallisuuksien edustajiin voi Shlapentokhin mukaan pitää lähinnä sopeutumisenä yhteiskunnalliseen todellisuuteen. On kuitenkin mahdotonta konstruoida kaikista yhteiskuntarakenteista vapaata olotilaa, jossa eri kansallisuuksien edustajien suhtautumista toisiinsa voitaisiin mitata.

⁷³ Shlapentokh s. 154.

⁷⁴ Shlapentokh s.14.

⁷⁵ Service s. 282.

⁷⁶ Shlapentokh s. 157.

Venäläisten lukumääräisestä ja poliittisesta ylivallassa huolimatta merkittävän yhteiskunnallisen aseman saavuttaminen ei kuitenkaan ollut täysin mahdotonta muidenkaan kansallisuuksien edustajille. Myös virolaiset pystyivät menestymään Neuvostoliiton politiikassa. Ryhmänä muille kansallisuuksille ei kuitenkaan haluttu antaa valtaa. Esimerkiksi neuvostotasavallan puoluejohtajan ollessa paikallinen, oli hänen varamiehensä aina venäläinen. Yksilöille vallan ja korkeaan asemaan liittyvien etujen saavuttaminen oli kuitenkin mahdollista kansallisuudesta huolimatta. Neuvostovalta kannusti myös muiden kansallisuuksien edustajien urakehitystä hallinnossa. Muiden kansallisuuksien edustajille oli omat kiintiönsä Moskovan ja Leningradin yliopistoissa, varsinkin puolueen omissa opistoissa. Shlapentokh vertaa tätä politiikkaa brittien siirtomaahallintoon Intiassa.⁷⁷ Nostamalla muutamia paikallisia kansallisuuksia edustavia yksilöitä valtaan keskushallinto saattoi kätkeä epädemokraattisen luonteensa.

Neuvostoliittolainen kulttuuri rakentui venäläisyyden pohjalle, mutta se ei kuitenkaan suhtautunut vihamielisesti muihin Neuvostoliiton kansojen kulttuureihin. Neuvostoliitto oli avoimesti monikansallinen valtio. Kansallisten kulttuurien olemassaolo oli täysin hyväksyttyä niin kauan kuin se ei rohkaissut ihmisiä ei-venäläiseen nationalismiin.⁷⁸ Tämä asenne rampautti virolaisuuden vaaleatukkaisten tyttöjen kansallispuvuiksi ja kuorolauluksi. Kansallinen identiteetti oli Neuvostoliitossa aivan hyväksyttävä ilmiö, kunhan se pysyi toissijaisena; kansantanssien tanssiminen oli hyväksyttävää, oman maan itsenäisestä historiasta puhuminen ei ollut. Itsenäisen Viron historia haluttiin pyyhkiä kokonaan pois esimerkiksi kieltämällä aihetta käsittelevä kirjallisuus, niin tieto- kuin kaunokirjallisuuskin.⁷⁹ Vuonna 1966 osa neuvostovallan alkuvuosina kielletystä kirjallisuudesta sallittiin uudestaan. Kirjat oli kuitenkin suurimmaksi osaksi hävitetty, ja niitä saattoi löytää vain joistain antikvariaateista. Kieltämisen loppuminen ei tarkoittanut että kirjat olisivat olleet täysin hyväksytyjä. Vielä vuonna 1978 Viron kommunistisen puolueen keskuskomitea esitti erilliskokoelmia⁸⁰ hoitaville kirjastoille puhelimitse käskyn etsiä antikvariaateista itsenäisyyden aikaista kirjallisuutta ja ostaa se tuhottavaksi. Kirjastot eivät kuitenkaan halunneet kuluttaa tähän rahojaan ja käsky jäi useimmiten täyttämättä.⁸¹

⁷⁷ Shlapentokh s. 160.

⁷⁸ Shlapentokh. s.165.

⁷⁹ Veskimägi s.115.

⁸⁰ Erilliskokoelmissa säilytettiin kirjallisuutta, jota sai lukea vain saatuaan siihen erillisen luvan.

⁸¹ Veskimägi s. 250.

Kielentutkija Isabelle Kreindler kirjoitti vuonna 1982 ilmestyneessä artikkelissaan, että venäjän kielen rooli ei de facto Neuvostoliitossa eronnut juurikaan sen roolista tsaarien aikana.⁸² Kreindlerin mukaan venäjän kielen glorifiointi korosti venäjän merkitystä jonain neutraalia kommunikoinnin välinettä suurempana ja mahtavampana, suorastaan spirituaalisena ja mystisenä ilmiönä. Hän jakoi tämän roolin kolmeen kategoriaan. Ensimmäinen oli käsitys siitä, että venäjän kieli itsessään kantoi kommunismin sanomaa. Näin ollen se oli tehokkain kanava neuvostopatriotismin ja internationalismin levittämiseen. Venäjä oli niin elimellisesti kietoutunut yhteen kommunismin kanssa, että sama sanoma muilla kielillä oli ikään kuin vähemmän aito. Toinen teesi oli se, että venäjä oli kaikkien neuvostokansojen yhteinen aarre, jolla oli suuri merkitys kansallisten kulttuurien kehittämisessä. Samalla venäläinen kulttuuri oli koko Neuvostoliiton yhteistä kulttuuria. Kolmanneksi venäjän kielellä oli tärkeä rooli neuvostoihmisen, ”uuden historiallisen yhteisön” synnyssä. Venäjä oli ”sementoiva elementti” Neuvostoliiton eri kansojen muotoutuessa neuvostokansaksi, ja oli neuvostoliittolaisten mukaan todennäköistä että se tulisi olemaan sitä laajemminkin koko maailman mittakaavassa.⁸³ Käsitys venäjästä kommunismin kielenä selitti sen, miksi juuri venäjän piti sementoida Neuvostoliiton kansat yhteiseksi neuvostokansaksi.

Venäjän opetuksen käytännön kehittäjät tuskin ajattelivat tuhoavansa virolaista kulttuuria venäläisen tieltä. He pyrkivät antamaan nuorille taitoja, joita neuvostoliittolainen ihminen tarvitsi. Venäjä oli neuvostomaailmassa välttämätön taito. Viron neuvostotasavallan tuolloista tilannetta voisi verrata vaikkapa 2000-luvun Kenian kielipoliittiseen tilanteeseen. Englanti on Keniassa hallinnossa käytettävä kieli huolimatta siitä, ettei se ole minkään maassa asuvan etnisen ryhmän äidinkieli. Riittämätön englannin kielen opetus estää usein kenialaisia oppimista tarpeeksi englantia saadakseen poliittista tai taloudellista valtaa.⁸⁴ Vastaavasti puutteellinen venäjän kielen opetus olisi vienyt suuren osan virolaisia tilanteeseen, jossa heillä ei olisi ollut juurikaan mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon tai menestyä esimerkiksi akateemisella uralla. Tämä saattoi olla motiivina monilla venäläistämispoliitikan käytännön toteuttajilla. Venäjän kieli oli avain neuvostoyhteiskunnassa vaikuttamiseen ja siinä menestymiseen. Venäläiset kasvatusalan vaikuttajat luultavasti pitivät Neuvostoliittoa ja sen venäläisiä suosivaa poliittista järjestelmää joko täysin luonnollisena ratkaisuna tai ainakin sellaisena, jonka olemassaoloon oli muiden kansojen vain parhaansa mukaan sopeuduttava. Poliittiset päättäjät tuskin ovat voineet olla ymmärtämättä niitä vaikutuksia, joita venäjän kielen käyttöalan lisäämisellä olisi virolaiseen kulttuuriin.

⁸² Kreindler 1982 s. 7.

⁸³ Kreindler 1982 s. 18-20.

⁸⁴ Tollefson s. 6.

Se, että vähemmistökielten puhujien on opittava enemmän puhuttua valtakieltä, on usein nähty järkevänä ratkaisuna monikielisten yhteiskuntien kommunikaatio-ongelmiin. Tällöin yksikielisyys nähdään ratkaisuna kielelliseen epätasa-arvoisuuteen. Kielellisten vähemmistöjen ei tarvitse kärsiä taloudellisesta eikä sosiaalisesta epätasa-arvosta, mikäli he oppivat valtakieltä. Kielen vaikutus ihmisen sosioekonomiseen asemaan ei kuitenkaan ole luonnollinen tai itsestään selvä asia. Ihmiset luovat olosuhteet, joissa kieli on niin merkittävä tekijä eri elämänalueilla. Se, että ihmisten on osattava valtakieltä saadakseen vaikkapa hyvin palkatun työn, ei ole ratkaisu monikielisuuden tuomiin ongelmiin vaan sen seurausta.⁸⁵ Ennen neuvostovaltaa virolaisten oli ollut mahdollista saavuttaa menestystä työelämän eri aloilla ilman venäjän kielen taitoa. Neuvostovallan aikana venäjän kielen taidosta tuli välttämätön esimerkiksi yliopisto-opiskelijoille. Vuoden 1979 jälkeen kaikki väitöskirjat oli julkaistava venäjäksi. Tämä oli selvästi neuvostojärjestelmän itsensä luoma vaatimus, ei itsestään selvä välttämättömyys.

3.2 Kansalliset koulut

Eräs Viron asemaa kuvaava neuvostoaikainen vitsi kuului seuraavasti: ”Mikä on maailman suurin maa? – Viro. Raja kulkee pitkin Itämeren, pääkaupunki on Moskovassa ja väestö Siperiassa.”⁸⁶ Kaskun tarkoituksena oli osoittaa, kuinka Viroa koskevat päätökset tehtiin Neuvostoliiton pääkaupungissa Moskovassa, ja toisaalta muistuttaa heti neuvostoaajan alkuvuosina Siperiaan karkotetuista virolaisista. Vitsi kertoi osaltaan kritiikin ja huumorin keinoin virallisesta neuvostoliittolaisesta maailmankuvasta, jonka mukaan Viro oli suuren neuvostovaltion osa, joka lukuisin erilaisin sitein kiinni muussa Neuvostoliitossa. Suurimmat Viroa koskevat päätökset tehtiin neuvostoaikana Moskovassa, jonka päättäjien silmissä Viro oli yksi pieni neuvostotasavalta viidentoista muun joukossa. Viron asema ei kuitenkaan ollut huonoin mahdollinen. Se oli neuvostotasavalta, jolla muiden Neuvostoliiton alueiden rinnalla oli kohtuullisen paljon sananvaltaa omissa asioissaan ja mahdollisuus ylläpitää kansallista ja alueellista identiteettiä. Neuvostotasavaltojen itsehallinto oli kuitenkin hyvin rajallista ja koski ainoastaan sisäpoliittisia asioita tai pikemminkin yksityiskohtia. Vaikka neuvostotasavalloilla oli myös omat ulkoministeriöt, niillä oli lähinnä edustuksellinen tehtävä. Ruotsinvirolainen toimittaja Andres Küng kertoo tavanneensa vierailullaan Virossa 1970-luvun alussa Viron ulkoministeriön korkean virkamiehen,

⁸⁵ Tollefson s. 210.

⁸⁶ Küng s. 200.

joka oli luvannut viedä hänet matkalle Viron länsirannikolle. Seuraavana päivänä tämä kuitenkin joutui perumaan lupauksensa, sillä hän ei itse ollut saanut lupaa matkaa varten.⁸⁷

Neuvostokoulu noudatti toiminnassaan maan virallista linjaa ja korosti Viron asemaa Neuvostoliiton osana. Koulutuspolitiikasta Virossa vastasi tasavallan oma opetusministeriö, joka toteutti toiminnassaan yleisliittolaista politiikkaa. Neuvostoliiton suuruus ja yhtenäisyys oli teema, joka toistui neuvostokoulussa toistuvasti. Eri kansoilla oli oma merkityksensä neuvostokansan osatekijöinä. ”Viisitoista kaikkein parasta kansaa” esiintyivät kouluvuosien aikana niin monta kertaa, että oppilaat varmasti muistivat tämän ilmauksen.⁸⁸ Viisitoista kansaa tarkoitti viidentoista neuvostotasavallan asukkaita. Muita Neuvostoliitossa asuvia kansoja tai kansallisuusryhmiä ei tässä otettu lukuun. Samaa yhtenäisyyttä korostavaa ajatusmaailmaa heijastaa myös neuvostovirolaisessa kielenkäytössä käytetty ilmaisu meidän; meidän koko maamme, meidän urheilijamme ja meidän tiedemiehemme, silloin kun oli kyse Neuvostoliitosta tai neuvostoliittolaisista.⁸⁹ Neuvostoliiton kansoista puhuttaessa käytettiin usein ilmauksia kuten ”veljellinen perhe”.⁹⁰

Koulutuspolitiikkaan oli perinteisesti kiinnitetty Neuvostoliitossa paljon huomiota. Neuvostoliiton alkuaikojen suuria koulutuspoliittisia tavoitteita oli aikuisten lukutaidottomuuden poistaminen. Massiivista lukutaitokampanjaa varten tarvittiin ei-venäläisten kielten systemaattista kehittämistä.⁹¹ Modernisoitua Neuvostoliitto tarvitsi lukutaitoista työvoimaa, ja lukutaidon katsottiin leviävän tehokkaimmin kunkin oppijan oman äidinkielen kautta. Käytännöllisten lähtökohtien lisäksi Neuvostoliiton alkuvuosien kielipolitiikkaan vaikuttivat todennäköisesti myös ideologiset syyt. Leniniläiseen kansallisuuspolitiikkaan kuului kansojen itsemääräämisoikeus ja sen mukaan proletariaatin tavoitteena oli eri kansojen työläisten muodostama suuri valtio, jossa kansallisuudet olisivat sekoittuneet. Tähän tavoitteeseen ei kuitenkaan tullut pyrkiä väkivalloin, vaan kansojen sekoittumisen tuli tapahtua työläisten omasta toiveesta.⁹² Kansojen sekoittuminen nähtiin neuvostoliittolaisessa politiikassa lähinnä muiden kansojen kielellisenä ja osin myös kulttuurisena venäläistymisenä.

⁸⁷ Küng s. 200.

⁸⁸ Haastattelu, Kikkas.

⁸⁹ Service s. 366.

⁹⁰ ”Vennalik pere”. Kts. esim Rahvuslik ja internatsionaalne. Mihhail Kulitšenko, lyhentänyt Frants Kupp. Nõukogude Õpetaja 19.1.10980 s.2.

⁹¹ Crisp s.36.

⁹² Suny s. 140-141.

Yleisneuvostoliittolaisen venäjän kielen vastaparina olivat Neuvostoliiton lukuisat kansalliset kielet. Kansallisia kieliä olivat kaikki Neuvostoliitossa puhuttavat kielet venäjää lukuun ottamatta. Lastentarhanopettaja Leida Kattago tiivisti Nõukogude Õpetaja-lehteen kirjoittamassaan artikkelissa mainiosti 1980-luvun alun virallisen kannan venäjän ja muiden Neuvostoliiton kielten suhteesta kertoessaan kuinka oli tutustuttanut lapsia muitten kansojen kulttuureihin:

”Neuvostotasavaltojen kansat puhuvat kaikki omaa äidinkieltään, niin kuin me virolaiset viroa, mutta kaikkia yhdistävä kieli on venäjän kieli”⁹³. Kansallisella kielellä toimivasta koulusta käytettiin käsitettä kansallinen koulu. Kun puhuttiin venäjästä ja kansallisista kielistä, tarkoittaen tällä kaikkia muita Neuvostoliiton kieliä, luotiin mielikuvaa venäjästä kansallisuudettomana kielenä. Tätä venäläisestä etnisestä identiteetistä irrallista kieltä voitiin markkinoida Neuvostoliiton yleiskielenä.

Käsitteet ”kansallinen kieli” ja ”kansallinen koulu” niputtivat yhteen kaikki muut kielet kuin venäjän, ja kaikki koulut joissa näitä kieliä käytettiin. Kansallisista kielistä puhuminen marginalisoi muita kieliä tehden niistä poikkeuksen normista, joka oli itsestään selvästi venäjä. Tämä ei jäänyt huomaamatta myöskään neuvostotiedemiehiltä, jotka pitivät ilmauksia internationalismin vastaisina. Nõukogude Õpetajassa julkaistun artikkelin alaviitteessä historian professori Mihhail Kulitšenko ilmaisee huolensa siitä, että puhuttaessa ”Venäjän neuvostotasavallasta ja kansallisista tasavalloista” tai ”venäläisistä ja kansallisista kouluista” voi syntyä ajatus, että venäläisten kansallinen kehitys olisi jo ohi.⁹⁴ Kielenkäyttö, jossa venäläisen ilmiön tai organisaation vastaparina olivat kansalliset vastaavat, ylläpiti ajatusta siitä, että venäläiset olivat jo neuvostokansaa, ja muut Neuvostoliiton kansat olivat matkalla samaan pisteeseen. Kommunismin yhä kehittyessä kaikista neuvostoliittolaisista tulisi samanlaisia kuin venäläisistä, eli todellisia neuvostoihmisiä.

Kielellisiä olosuhteita muovasi väestön koostumus ja eri kansallisuuksien edustajien määrä. Neuvostoaikana Viroon muutti paljon venäläistä väestöä, ja jonkin verran myös muiden Neuvostoliiton kansallisuuksien edustajia. Vuosien 1959 ja 1988 välillä Viron virolainen väestö oli lisääntynyt 70628 asukkaalla, kun taas venäläisen väestön lisäys oli 234 607 asukasta.⁹⁵ Vuoden 1979 väestölaskennan mukaan Viron neuvostotasavallan väestöstä 64,7 prosenttia oli kansallisuudeltaan virolaisia ja 27,9 prosenttia venäläisiä. Lisäksi Virossa asui jonkin verran

⁹³ Kattago, Leida: Koolieelne kasvatus Tuttavaks teised maad ja rahvad Nõukogude Õpetaja 27. 10 1979 s. 3. Suom. ”Liiduvabariigide rahvad räägivad kõik oma emakeelt, nagu meie, eestlased eesti keelt, kuid kõiki ühendavaks keeleks on vene keel.”

⁹⁴ Rahvuslik ja internatsionaalne. Mihhail Kulitšenko, lyhentänyt Frants Kupp. Nõukogude Õpetaja 19.1.10980 s.2. Alaviite 1.

⁹⁵ Statistikaamet.

muiden Neuvostoliiton kansallisuuksien edustajia, kuten ukrainalaisia ja valkovenäläisiä. Vuonna 1959 74,6 prosenttia Viron neuvostotasavallan väestöstä oli ilmoittanut kansallisuudekseen virolaisen.⁹⁶ Luvut osoittavat virolaisten osuuden Viron väestöstä pienentyneen rajusti kahdenkymmenen vuoden aikana.

Yksilötasolla venäläisiä houkutteli Viroon työ ja mahdollisesti myös Viron muita neuvostotasavaltoja korkeampi elintaso. Taloudellisilla päätöksillä oli tätä kautta myös kansallisuuspoliittisia seurauksia. 1980-luvulla suunniteltu fosforiittikaivosten rakentaminen Itä-Viroon olisi tuonut mukanaan kymmeniä tuhansia maahanmuuttajia. Kaivokset olisivat voineet toimia ikään kuin pumppuna, jonka kautta maahanmuuttajat olisivat päätyneet muualle Viroon.⁹⁷ Tämä oli todennäköisesti hyvin tärkeä näkökohta kaivoksia suunniteltaessa. Vuonna 1980 ilmestyneessä, internationalismin luonnetta käsitelleessä artikkelissaan historian professori Mihhail Kulitšenko kertoi kuinka puolueen ohjailun ansiosta Neuvostoliiton talouselämän kehittämisessä otettiin huomioon myös internationalistiset, kansoja toisiinsa lähentävät, näkökohdat.⁹⁸ Monet muut tuotantolaitokset olivat jo toimineet vastaavanlaisina pumppuina kasvattaen Viron venäjänkielistä väestöä. Virossa oli myös puna-armeijan yksiköitä, joiden sotilaat olivat liki poikkeuksetta muita kuin virolaisia. Armeijaa voisikin pitää suurimpana väestöpumppuna, joskin usein armeijan työntekijät viipyivät kussakin asemapaikassaan vain muutamia vuosia. Viroon muuttaneiden venäläisten ja muiden Neuvostoliiton kansallisuuksien edustajien asunnoiksi rakennettiin kerrostalolähiöitä, kuten Tallinnan Lasnamäe. Kaupunginosasta tuli venäläistämisen symboli, sillä se oli niin täysin venäläinen alue, ettei siellä ollessaan välttämättä edes huomannut olevansa Virossa.⁹⁹

Massiivinen venäjänkielisen väestön maahanmuutto neuvostoaikana aiheutti uusia vaatimuksia myös virolaiselle koulutusjärjestelmälle. Vironkielisten koulujen lisäksi Viroon perustettiin maahanmuuton lisääntyessä venäläisiä kouluja siinä määrin, että 1980-luvun alussa yksi kolmannes Viron kouluista oli venäjänkielisiä. Näiden koulujen venäläisyys ei rajoittunut pelkkään kieleen, sillä niissä käytettiin venäläisiä opetussuunnitelmia ja kouluilla oli hyvin heikot siteet Viroon ja virolaiseen kulttuuriin.¹⁰⁰

⁹⁶ Statistikaamet.

⁹⁷ Aare, s. 35.

⁹⁸ Rahvuslik ja internatsionaalne. Mihhail Kulitšenko, lyhentänyt Frants Kupp. Nõukogude Õpetaja 19.1.10980 s.2. Ilmestynyt aiemmin lyhentämättömänä lehdessä Voprosõ filosofii, 5/1979.

⁹⁹ Vahre et al. s. 309.

¹⁰⁰ Sirk, kappale 10.

Virolaisilla kouluilla oli omat opetussuunnitelmansa, jotka suunnitteli Viron Neuvostotasavallan opetusministeriö. Äidinkielen eli viron opetusta annettiin koko koulun ajan, ensimmäiseltä luokalta alkaen. Kouluissa eri oppiaineitten opettajat oli jaettu eri osastoihin, jolloin esimerkiksi kaikki matematiikan opettajat kuuluivat samaan osastoon keskenään. Viron ja venäjän kielen opettajat olivat kuitenkin samassa osastossa jolle annettiin esimerkiksi opetusministeriöstä yhteiset ohjeet ja tavoitteet. Viron eli äidinkielen ja venäjän kielen opettajien asettaminen samaan osastoon on sinänsä mielenkiintoinen yksityiskohta. Äidinkieltä ja vierasta kieltä opetetaan aina erilaisin metodein. Äidinkieli on se perusta, jonka varaan muiden kielten osaaminen rakentuu. Äidinkielen ja venäjän kielen opettajien yhteinen osasto ja yhteiset tavoitteet ovat osaltaan korostaneet venäjän kielen toivottua asemaa virolaisten ”toisena äidinkielenä”. Venäjä ei ollut neuvostovirolaisessa koulussa vieras kieli samalla tavalla kuin esimerkiksi yleisimmät Neuvostoliitossa opetetut vieraat kielet saksa tai englanti. Vaikka se ei ollutkaan virolaisten äidinkieli, se oli kuitenkin Neuvostoliiton kieli, voisi jopa sanoa neuvostokansalaisen äidinkieli.

Vuonna 1980 äidinkielen ja venäjän opettajien osaston tavoitteeksi mainitaan kommunistisen maailmankatsomuksen muodostamisen ongelmien selvittely ja venäjän opettajien tavoitteeksi kerrotaan venäjän kielen osuuden kasvattaminen kommunistisessa kasvatuksessa.¹⁰¹ ”Kansallisessa koulussa edustaa venäjä oppiaineena erityistä osaa oppilaiden maailmankatsomuksen rakentamisessa, heidän moraalisten ja ideaalis-poliittisten vakaumustensa kasvattamisessa.”¹⁰² Näin kuvaili Nõukogude Õpetaja venäjän kielen roolia koulussa tammikuussa 1978. Venäjää pidettiin siis oppiaineena, jonka tunneilla tuli oppia jotain muutakin kuin vain käyttämään venäjän kieltä. Selitystä sille, miksi juuri venäjä oli niin tärkeää poliittisessa kasvatuksessa, lehti ei tarjonnut. Venäjä oli toki Leninin äidinkieli ja Neuvostoliitto oli perustettu venäjää puhuen. Silti esimerkiksi saksalla ei ollut samanlaista asemaa Marxin kielenä. Venäjästä toki kirjoitettiin toisaalla Nõukogude Õpetajassa usein kansojen välisen kanssakäymisen kielenä. Sen rooli kansojen välisen kanssakäymisen välineenä ei kuitenkaan sekään selittänyt sitä, miksi venäjällä olisi erityisen tärkeä rooli virolaisten nuorten maailmankatsomuksen rakentamisessa.

Vaatus hyvästä venäjän kielen taidosta teki Neuvostoliitossa opinnoissa ja työelämässä vaikeampaa niille henkilöille, jotka puhuivat äidinkielenään jotain muuta kieltä kuin venäjää. Vieraan kielen osaaminen niin hyvin, että pystyy käyttämään sitä esimerkiksi lukiessaan ammattikirjallisuutta, ei ole mitenkään itsestään selvä tai nopeasti omaksuttavissa oleva taito.

¹⁰¹ Nõukogude Õpetaja 7.7.1980 s.2.

¹⁰² Mitte ainult pedagoogiline sündmus. Nõukogude Õpetaja 7.1.1978 s.1.

Kielitaitovaatimukset suosivat kielellisesti lahjakkaita henkilöitä, vaikka kielellinen lahjakkuus ei välttämättä korreloi muiden lahjakkuuden lajien kanssa. Toisen kielen osaamisen vaatiminen asettaa yksilölle paineita ja voi joissain tapauksissa jopa edesauttaa syrjäytymistä.¹⁰³ Joidenkin lähteiden mukaan Neuvostoliitossa koulunsa keskeyttäneistä suurempi osa oli ei-venäläisiä kuin venäläisiä.¹⁰⁴ Tähän ovat vaikuttaneet myös erilaiset kulttuurit, sillä esimerkiksi useiden Keski-Aasian kansojen keskuudessa ei ollut koulunkäyntiä ja kirjallista sivistystä arvostavia perinteitä. Virossa taas oli perinteisesti arvostettu koulutusta, ja perinne jatkui myös neuvostoajana. Vaatimuksilla venäjän kielen osaamisesta ei ollut negatiivista vaikutusta virolaisten yleiseen koulutustasoon. Virolaisten vastustus kohdistuikin itse kieltä enemmän tapaan, jolla venäjän kieltä kuvattiin virolaisten toisena äidinkielenä.

3.3 Opettaja-propagandistit

1970-luvulle tultaessa itsenäisyyden aikana opettajina toimineet olivat jo suurimmaksi osaksi poistuneet työelämästä. Uudet opettajat olivat saaneet koulutuksensa Neuvosto-Virossa. Neuvostoliitossa opettajien koulutuksessa korostettiin heidän rooliaan kasvattajina, joiden tehtävänä oli paitsi opettaa tietoja ja taitoja, myös kasvattaa oppilaita sosialismin periaatteiden mukaan. Opettajankoulutuslaitosten tehtävä oli tuottaa pelkkien opettajien sijasta ”opettaja-propagandisteja, opettaja-aktivisteja ja opettaja-indoktrinoijia”.¹⁰⁵ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että aineenhallinnan lisäksi opettajan oli hallittava myös poliittinen ideologia. Yksilön todellista sitoutumista ja sisäistä aatemaailmaa koulutuksessa ei voitu muuttaa eikä sitä voitu mitata, mutta jokaisen opettajan oli hallittava ideologian ulkoiset muodot.

Se, että neuvostovirolaiset opettajat oli koulutettu kommunistisen kasvatuksen ammattilaisiksi, ei välttämättä tarkoittanut että he olisivat itse tunteneet olevansa sellaisia tai vilpittömästi uskoneet kommunistiseen ideologiaan. Kommunistisen ideologian arvoihin uskominen ei myöskään aina tarkoittanut kaikkien kommunistisen puolueen päätösten ja tekojen sokeaa hyväksyntää. Yurchak muistuttaa siitä, että osa neuvostoliittolaisista ihmisistä vilpittömästi uskoi kommunismin ihanteisiin kuten yhteisöllisyyteen ja ihmisten väliseen tasa-arvoon. Näihin asioihin uskominen ei tehnyt yksilöstä automaattisesti puolueen uskollista kannattajaa. Samanlaisia arvoja ja ihanteita voi

¹⁰³ Tollefson s. 210.

¹⁰⁴ Kreindler 1982 s. 26.

¹⁰⁵ Zajda s. 235.

toki arvostaa ja toteuttaa myös muiden ideologioiden kautta. Neuvostoliitossa kuitenkin esimerkiksi yhteisöllisyyteen kasvattaminen oli virallisesti kommunistista kasvatusta.

Kasvatus ja yhteiskunnan arvojen välittäminen oli tärkeä osa opettajan työtä, jolloin siihen täytyi ottaa jonkinlainen kanta. Ideologiaan saattoi suhtautua välttämättömänä pahana, mutta joka tapauksessa siihen täytyi suhtautua jollain tavalla. Välinpitämättömyys ideologian suhteen oli myös valinta. Ideologia oli koulussa aina läsnä vähintäänkin oppikirjojen teksteissä. Sitä ei voinut koulussa täysin paeta, vaikka se olisikin ollut oman vakaumuksen vastaista. Käytännön opetustyössä tasa-arvosta ja sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta puhuminen ei myöskään aina riittänyt. Luokanvalvojan tunneilla käsiteltiin erilaisia ideologiaan liittyviä teemoja, ja 1980-luvun alussa Loore Mets joutui pitämään omalle luokalleen tunnin Brezhnevin teoksesta Pieni maa. Tuntia valvoi koulun partorg eli puolueen edustaja, joka piti tuntia muuten hyvänä, mutta kritisoi sitä että Mets oli käsitelty vielä Brezhnev-esityksen jälkeen luokan käytännön asioita. Se oli väärä järjestys, sillä Brezhnevin ajatusten olisi pitänyt jäädä viimeisiksi nuorten mieleen heidän poistuessaan tunnilta.¹⁰⁶ Tästä virheestä ei kuitenkaan koitunut suurempia ongelmia.

Nõukogude Õpetajassa opettajat kertoivat usein itse panoksestaan kommunistisessa kasvatustyössä. ”Olemme historiallisen totuuden propagandisteja”, julisti otsikko Nõukogude Õpetajan etusivulla kesällä 1979.¹⁰⁷ Otsikon ”me” tarkoitti opettajia, joiden tehtävänä oli tietojen ja taitojen opettamisen lisäksi opettaa myös arvoja ja asenteita. Kommunistinen kasvatus tarkoitti nimenomaan arvojen ja asenteiden välittämistä muun opetuksen lomassa. Arukülan pedagogit ”antavat uutena lukuvuotena oman panoksensa ideologiatyön ja poliittisen kasvatustyön parantamiseksi. He haluavat olla ikuisesti historiallisen totuuden reippaita propagandisteja.”¹⁰⁸ Omistautuminen ideologiselle kasvatustyölle ja omien saavutusten julkistaminen toi yksittäisille opettajille luultavasti positiivista huomiota ja mahdollisuuksia uralla etenemiseen. Rehtorilla oli opettajien esimiehenä paljon vaikutusta koulun ilmapiiriin ja siihen kuinka vakavasti ideologiaan suhtauduttiin.

Yksittäisillä kouluilla tai varsinkaan opettajilla oli kuitenkin melko vähän sananvaltaa siihen, mitä ja miten he opettivat. Oppikirjojen tuotanto, kuten muukin kustannustoiminta, oli keskitetty, eikä opettajilla juuri ollut mahdollisuuksia valita käyttämiään kirjoja. Kokeet olivat samanlaisia kaikille ja kaikkialla.¹⁰⁹ Jokaisella luokalla pidettiin keväisin loppukokeet, jotka järjestettiin yhtä aikaa koko

¹⁰⁶ Haastattelu, Mets.

¹⁰⁷ Olavi Uemaa, ”Oleme ajaloolise tõe propagandistid”, Nõukogude Õpetaja, 23.6.1979 s. 1.

¹⁰⁸ Olavi Uemaa, ”Oleme ajaloolise tõe propagandistid”, Nõukogude Õpetaja, 23.6.1979 s. 1.

¹⁰⁹ Zajda s. 227.

maassa. Myös muu opetuksessa käytettävä materiaali, kuten kartat ja koeputket, tilattiin keskitetysti. Opettaja lähetti tarvike tilaukset Viron opetusministeriölle, joka taas lähetti tilauksen eteenpäin yleisliittolaiselle opetusministeriölle joka laski yhteen esimerkiksi koko maan karttatarpeen ja tilasi tuotteet tehtaasta.¹¹⁰ Näin tarvike tilausten olisi ainakin periaatteessa pitänyt toimia. Mielikuvaa kouluista laajempien suunnitelmien toimeenpanijoina saattoi edesauttaa tapa numeroida koulut. Oli olemassa esimerkiksi Tallinnan 1., 2. ja 39. keskikoulu. Nimiä kouluilla ei ollut, vaan pelkkä numerointi riitti. Esimerkiksi tallinnalainen koululainen Ene Koivonen aloitti koulutiensä vuonna 1973 Tallinnan 27. koulussa ja jatkoi opiskelua Tallinnan 47. keskikoulussa. Koulujen numeroiminen nimeämisen sijasta häivytti niiden eroja toisiinsa nähden ja loi mielikuvaa suuresta yhtenäisestä koululaitoksesta. Yksittäiset koulut olivat ikään kuin suuremman organisaation paikallisia jakelupisteitä.

Opettajien liikkumavara tuntiensa käytännön toteutuksen suhteen oli joskus hyvin pieni. Suunnitelmista poikkeavat opetusmetodit saattoivat tuoda opettajalle vaikeuksia. Venäjänopettaja Kalev Laidro kertoo joutuneensa työpaikallaan rehtorin puhutteluun vietyään oppilaansa tuntinsa aikana läheiseen metsään opettelemaan kasvien nimiä venäjäksi.¹¹¹ Sinänsä metsäretki oli tuon ajan opetusihanteiden mukainen. Nõukogude Õpetajassa kehoitettiin jatkuvasti opettajia tekemään opetuksesta elävämpää ja käytännönläheisempää. Spontaanin metsäretken sopimattomuus saattoi kuitenkin piillä siinä, ettei se ollut suunnitelman mukaista eikä opettajan toiminta niin ollen ollut valvottavissa. Opettajan mahdollisuus päättää itse käyttämistään opetusmetodeista vaihteli koulun mukaan. Rehtorilla oli hyvin suuri vaikutusvalta koulun henkisen ilmapiirin ja opettajien työolosuhteiden muokkaajana.

Opettajien toiminnan tarkkailu oli tärkeä osa neuvostokoulun laadunvalvontaa. Kouluissa kiersi tarkastajia, jotka seurasivat opetusta.¹¹² Tarkastajien tehtävänä oli valvoa, että opetussuunnitelmia todella noudatettiin. Esimerkiksi venäjää oli tarkoitus opettaa täysin venäjäksi, ilman että tunneilla puhuttaisiin oppilaiden äidinkieltä. Tämän suunnitelman toteutumista kierrettiin valvomassa Tallinnan kouluissa.¹¹³ Opettajat suhtautuivat jännityksellä tarkastajien läsnäoloon, ja oppilaat huomasivat joskus opettajien jopa pelkäävän tarkastajaa.¹¹⁴ Myös rehtori ja koulun partorg eli puolueorganisaattori kävivät joskus tunneilla tai valvoivat muuten opetusta. Luokanvalvojana

¹¹⁰ Liivi Räni "Varustusahel", Nõukogude Õpetaja, 17.3.1979.s.2.

¹¹¹ Haastattelu, Laidro.

¹¹² Haastattelut, Kikkas, Laidro ja Varikko.

¹¹³ Haastattelu, Laidro.

¹¹⁴ Haastattelu, Kikkas.

toimiessaan matematiikan opettaja Loore Mets piti luokanvalvojan tunteja, joilla käsiteltiin poliittisia ja aatteellisia teemoja. Oppilaat tekivät tunneista muistiinpanot vihkoihin, jotka lukittiin kaappiin josta rehtori saattoi käydä tarkastamassa oliko tunneilla käsitelty niitä asioita joita siellä suunnitelmien mukaan piti käsitellä.¹¹⁵

Opettajat taas toimivat oppilaiden valvojina. Mets kertoo työpaikalleen Piritalla sijainneen keskikoulun opettajanhuoneeseen tulleen vuonna 1980 komeita nuoria miehiä hienoissa puvuissa. Puvut pistivät silmään, sillä tuolloin oli vaikea saada hankituksi vaatteita. Miehet pyysivät opettajia ilmoittamaan heille, mikäli huomaisivat oppilaiden seurustelevan epämääräisten henkilöiden kanssa tai puhuvan jotain poliittisesti epäilyttävää. Jotkut opettajat ottivat miesten tarjoaman puhelinnumeron. Kukaan ei kuitenkaan koskaan kertonut soittaneensa heille kertoakseen oppilaistaan.¹¹⁶ Miehet olivat Neuvostoliiton turvallisuuspoliisin KGB:n työntekijöitä, jotka halusivat tehdä opettajista oppilaidensa ilmiantajia.

Täysin kattavasti yksittäisten opettajien toimintaa ei pystytty valvomaan. Opettajille annettuja suunnitelmia pystyi aina myös tulkitsemaan omalla tavallaan. Yhteiset ja yhtäläiset kokeet kuitenkin takasivat sen, että kaikille oli opetettava samat asiat. Näihin yhteisiin opetettaviin asioihin kuului myös kommunistiseen ideologiaan kuuluvia tietoja. Opetusta saattoi säädellä myös tieto siitä, että oppilaiden joukossa saattaisi olla joku, joka kertoisi kotona vanhemmilleen opettajan poikenneen virallisesta linjasta. Se taas olisi voinut johtaa vakaviinkin vaikeuksiin, työpaikan tai jopa vapauden menettämiseen.

Neuvostojärjestelmä antoi opettajille tiukat reunaehdot, joiden mukaan näiden oli toimittava. Opettajan piti virallisten tavoitteiden mukaan pyrkiä oman aineensa tai aineidensa opettamisen lisäksi kasvattamaan lapsista hyviä neuvostokansalaisia, jotka rakastaisivat Neuvostoliittoa isänmaanaan ja arvostaisivat neuvostoliittolaista elämäntapaa ja perinteitä. Heidän toimintaansa valvottiin, ja virallisesta linjasta liikaa poikkeava toiminta saattoi johtaa työn menetykseen. Opettaja saattoi kuitenkin jonkin verran itse säädellä sitä, millä intensiteetillä hän täytti hänelle annettuja tehtäviä. Vaikka opetussuunnitelmaa noudatettiinkin, opettaja saattoi itse valita kuinka paljon painotti nimenomaan kommunistista kasvatusta ja kuinka paljon muita näkökohtia. Jonkin verran opettajilla saattoi olla tulkinnanvaraa myös siinä, kuinka he määrittelivät kommunistisen kasvatuksen.

¹¹⁵ Haastattelu, Mets.

¹¹⁶ Haastattelu, Mets.

4. Venäjän kieli koulun arkipäivässä

4.1 Venäjän tuntien opetusmenetodit

Venäjän erityinen asema Neuvostoliiton yhteisenä kielenä näkyi erittäin selvästi sen opetukseen liittyvissä käytänteissä. Kouluilla oli ensiarvoisen tärkeä rooli kansalaisten venäjän osaamisen parantamisessa ja kieleen liittyvien asenteiden muokkaamisessa. Lasten ja nuorten venäjätaitoa yritettiin kohentaa runsaalla opetuksella ja myös opetuksen laatua haluttiin 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa parantaa. Oppilaita yritettiin myös saada innostumaan oppituntien ulkopuolella tapahtuvasta kielienopiskelusta. Nõukogude Õpetajassa korostettiin nimenomaan suullisen kielitaidon merkitystä ja kommunikointitaitojen tärkeyttä. Venäjästä kirjoitettiin nimenomaan neuvostokansojen keskinäisen kanssakäymisen kielenä, ja tuolloin suullinen kielitaito oli toki ensiarvoisen tärkeää.

1970-luvulla pidettiin vielä hedelmällisimpänä lähestymistapana opettaa pienille lapsille venäjää heidän oman äidinkieltensä kautta. Vuonna 1978 Nõukogude Õpetajassa kirjoitettiin että venäjän opetus tulisi ”... aloittaa läheltä, omasta äidinkielestä, lapselle ymmärrettävästä ja sen avulla ja paralleelisesti päätyä suureen, yleistyksiin ja symboleihin”¹¹⁷. Käytännössä venäjänopetus alkoi kyrillisten aakkosten opettelusta. Kun aakkokset oli opittu, ryhdyttiin harjoittelemaan kirjoittamista helpoista aiheista kuten ”minun kotini”. Vähitellen ryhdyttiin opettelemaan myös venäjän puhumista ja venäjäksi keskustelemista. Kun aakkokset ja kieliopin perusteet olivat selvinneet kaikille, oli kirjallista ja suullista opetusta oppilaiden muistojen mukaan suunnilleen yhtä paljon.¹¹⁸

1980-luvulla venäjää ryhdyttiin opettamaan käyttämättä apuna oppilaiden omaa äidinkieltä. Tunnit pidettiin siis kokonaan opiskeltavalla kielellä. Muita kieliä opetusmenetodien uudistus ei kuitenkaan koskenut, vaan vieraita kieliä kuten englantia ja saksaa opetettiin edelleen oppilaiden äidinkielellä. Vuonna 1980 venäjää ryhdyttiin opettamaan ensimmäisen luokan oppilaille. Ensimmäisen luokan venäjänkirjassa ei ollut yhtään kirjainta, vaan kieltä oli tarkoitus opiskella suullisesti kuvien avulla. Suullisen opetuksen tarkoitus oli totuttaa lapset venäjän kielen virosta poikkeavaan rytmiin ja

¹¹⁷ Mitte ainult pedagoogiline sündmus, Nõukogude Õpetaja 7.1. 1978 s.2.

¹¹⁸ Haastattelu, Kikkas.

opettaa heidät ääntämään venäjää oikein.¹¹⁹ Suullinen opetustapa oli välttämätön myös siksi, että ensimmäisen luokan oppilaat eivät todennäköisesti osanneet lukea edes omaa äidinkieltään. Kahden erilaisen aakkoston opetteleminen samaan aikaan olisi ollut lapsille hyvin raskasta. Käytännössä venäjän opetuksen muuttuminen kielikylvynomaiseksi, vain opeteltavalla kielellä tapahtuvaksi on tuskin tapahtunut kovin nopeasti. Kouluissa jatkoivat samat opettajat kuin ennenkin. Kaikkia opettajia ei myöskään koulutettu opettamaan venäjää venäjäksi, joten on epätodennäköistä että heillä oli valmiuksia siihen.

Vuonna 1980 Virossa tuli voimaan uusi opetussuunnitelma, jonka mukaan virolaisissa kouluissa venäjää alettiin opettaa ensimmäiseltä luokalta lähtien lukuvuonna 1981-1982. Venäjän opetus alkoi kevätlukukaudella. Suurin venäjän kielen tuntimäärä oli 9-10. luokilla, jolloin venäjää opiskeltiin viisi tuntia viikossa. Venäläisissä kouluissa viroa opiskeltiin kolmannelta luokalta lähtien kaksi tuntia viikossa.¹²⁰ Venäjän kielen opetukselle annettu suuri tuntimäärä oli syy siihen, että virolainen koulu kesti vuoden pitempään kuin venäläinen. Venäläinen oppilas selvisi peruskoulusta kymmenessä vuodessa, virolaiselta meni tähän yksitoista, vuodesta 1986 alkaen kaksitoista, vuotta.¹²¹ Sinilind kritisoi sitä, että venäläisissä kouluissa oman äidinkielen opetukselle jäi enemmän aikaa, sillä venäläisten viro kielen tuntien määrä oli huomattavasti alhaisempi kuin virolaisten venäjän tuntien määrä.¹²²

Nõukogude Õpetajassa kirjoitettiin paljon puhekielen opetuksen tärkeydestä. Suullisen opetuksen tasoa ei pidetty riittävän hyvänä, vaan sitä haluttiin jatkuvasti parantaa. ”Venäjän tunneilla ja oppituntien ulkopuolella tapahtuvassa opetuksessa ei oteta opetuksessa tarpeeksi huomioon kommunikatiivista suuntausta”, kertoi N. Šanski, jonka pitkä titteli oli kansallisten koulujen venäjän opetuksen pedagogisen tieteellisen tutkimuksen instituutin johtaja, Nõukogude Õpetajassa vuonna 1980.¹²³ ”Opetuksen perustavoite on opettaa kieltä kommunikoinnin välineenä”, kirjoittivat Natalie Pentre ja Vaike Rump Nõukogude Õpetajassa ensimmäisen luokan oppilaiden venäjänopetusta käsittelevässä artikkelissaan vuonna 1980.¹²⁴ Suullisen opetuksen merkityksen korostaminen ei

¹¹⁹ Natalie Pentre ja Vaike Rump, Vene keel 1. klassis, Nõukogude Õpetaja, 1.11.1980 s. 3.

¹²⁰ Nõukogude Õpetaja 27. 9 s.2.

¹²¹ Sirk, kappale 19.

¹²² Sinilind s. 42.

¹²³ ”Vene keele tundides ja klassivälises töös ei arvestata õpetamisel küllaldaselt kommunikaatiivset suunitlust.” Maimo Kalmet, Vene keel- suhtlemise keel, Nõukogude Õpetaja, 23.2.1980 s. 2-3.

¹²⁴ ”Õpetuslik põhieesmärk on õpetada keelt kui suhtlemisvahendit.” Natalie Pentre ja Vaike Rump, Vene keel 1. klassis, Nõukogude Õpetaja, 1.11.1980 s. 3.

ollut ainoastaan Neuvostoliittoa ja venäjän kieltä koskeva ilmiö, vaan yleinen kielenopetuksen trendi 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa.

Venäjän kielen kommunikatiivisen taidon merkityksen kasvava korostaminen 1970-luvun lopulta lähtien voidaan kuitenkin nähdä myös pyrkimyksenä venäläistää Viro kielellisesti ja neuvostoliittolaistaa se kulttuurisesti. Neuvostoliiton johdon tavoite, venäjä kieli koko Neuvostoliiton yleiskielenä, vaati sen osaamista nimenomaan suullisessa muodossa kaikilta maan asukkailta. Venäläisten maahanmuuttoa Neuvostoliiton muihin osiin helpotti paljon se, että paikalliset asukkaat puhuivat heidän kieltään. Venäjän kielen levittäytyminen maan joka kolkkaan hävitti ja lievensi eri neuvostotasavaltojen välisiä eroja ja auttoi levittämään yhtenäistä neuvostokulttuuria. Neuvostotasavaltojen välisten erojen häviäminen tarkoitti myös kulttuurien välisten erojen katoamista. Erilaisten kulttuurien tilalle olisi tullut yhtenäinen venäjänkielinen neuvostokulttuuri.

Tiedotusvälineissä korostettiin nyt venäjän kielen eri kieliryhmien väliseen kommunikaation liittyvän roolin lisäksi sen asemaa vanhana kulttuurikielenä. ”Koko maailmassa tunnetaan kasvavaa kiinnostusta venäjän kieltä kohtaan, johtuen Neuvostoliiton vaikutusvallan ja auktoriteetin kasvusta kansainvälisellä areenalla sekä sen taloudellisten, tieteellisten ja kulttuurillisten saavutusten kehittymisestä”, kertoi Nõukogude Õpetaja vuonna 1978.¹²⁵ Se, että venäjän merkitystä kansainvälisenä kielenä korostettiin, on osa eräänlaista porttiteoriaa, jossa venäjä nähtiin keinona päästä kulttuurisesti laajempiin ympyröihin. Tämän teorian käytännönläheisyyttä oli vaikea kyseenalaistaa. Venäjäksi julkaistiin toki paljon enemmän kirjallisuutta kuin muilla Neuvostoliiton kielillä, ja venäjäksi myös käännettiin muualla maailmassa julkaistua kirjallisuutta. Ajatus venäjän kielen hyödyllisyydestä kiteytyi kehäpäätelmään, jonka mukaan venäjää oli opiskeltava koska sitä osattiin kaikkialla Neuvostoliitossa ja sillä kirjoitettiin paljon hyödyllisiä kirjoja. Venäjää osattiin ja venäjäksi kirjoitettiin, koska jokainen neuvostoliittolainen koululainen opiskeli sitä koulussa.

Kun Kalev Laidro meni ensimmäiseen työpaikkaansa venäjänopettajana syksyllä 1979, lapset eivät suostuneet edes avaamaan kirjojaan. Laidron mukaan tämä johtui poliittisista syistä aiheutuneesta kielteisestä suhtautumisesta venäjän kieleen. Lasten ja teini-ikäisten nuorten suhtautuminen politiikkaan riippui todennäköisesti erittäin paljon heidän vanhempiansa asenteista. Poliittisilla syillä oli vaikutusta asennoitumiseen venäjän kieleen myös tuon ajan koululaisten muistoissa.¹²⁶

¹²⁵ Vene keel soome-ugri rahvaste koolides. Nõukogude Õpetaja 21.10.1978.

¹²⁶ Haastattelu, Piirisild.

Laidro kertookin aloittaneensa oman opetuksensa selittämällä, kuinka venäjän kieli oli paljon muuta kuin vain sitä millaisena päättäjät sen halusivat kuvata.¹²⁷ Nuoret olivat siis sisäistäneet näkemyksen venäjästä nimenomaan Neuvostoliiton kielenä ja neuvostoihmisen toisena äidinkielenä, mutta innokkaan kielenopiskelun sijaan näkemys herätti heissä vastenmielisyyttä venäjän kieltä kohtaan. Negatiivinen asenne venäjän kieltä kohtaan ei kuitenkaan tullut kovin usein avoimesti esille. Venäjän kieltä vastaan osoitetun vastenmielisyyden sijaan päällimmäisenä tuon ajan oppilaiden muistoissa on kuitenkin useimmiten mielikuva venäjästä yhtenä kouluaineena muiden joukossa. Useimmat opettajat keskittyivät opetuksessaan nimenomaan kieleen eivätkä kommunistisen maailmankuvan kehittämiseen venäjän avulla. Venäjäksi saattoi toki keskustella muustakin kuin kommunismin saavutuksista. Entiset oppilaat muistavat venäläisen kirjallisuuden olleen erittäin tärkeällä sijalla kielenopetuksessa.¹²⁸ Kaikki venäjänopettajat eivät olleet innoissaan itselleen kaavailusta roolista yhtenäisen neuvostokulttuurin levittäjinä, vaan halusivat keskittyä vain kielen opettamiseen.

4.2 Nuoret neuvostopatriootit

Kommunistisen ideologian ja neuvostokansojen keskinäisen veljeyden korostamisen lisäksi olennainen osa neuvostoliittolaisen koulun kasvatusta oli sotilaallinen isänmaallisuus. Militarismi ja toisen maailmansodan muiston vaaliminen oli ollut tärkeässä asemassa Neuvostoliiton kouluissa aina toisesta maailmansodasta lähtien. Erityistä huomiota sotilaalliseen kasvatukseen alettiin kuitenkin kiinnittää 1970-luvulla. Vuonna 1970 julkaistussa opetussuunnitelmassa korostettiin kolmen aatteen, patriotismin, internationalismin ja militarismin merkitystä opetuksessa ja kasvatuksessa.¹²⁹ Kaikki nämä olivat sulautuneet neuvostoliittolaiseksi isänmaallisuudeksi, jossa tärkeitä teemoja olivat Neuvostoliiton monikansallisuus ja kansalaisten valmius aseelliseen maanpuolustukseen sekä toisen maailmansodan muiston vaaliminen. ”Neuvostokansan sankarillinen taistelu Suuressa Isänmaallisessa sodassa jää unohtumattomaksi ja yhä uudet sukupolvet tunnustavat sen sankarillisuuden ylevyyden moraalisenä velvollisuutena taistella rauhan ja yhteiskunnallisen kehityksen puolesta”, kirjoitti rehtori Olavi Uuemaa Nõukogude Õpetajassa¹³⁰ ja jatkoi kertomalla että koulun läheisyydessä on taistelupaikkoja, joilla taisteltiin Tallinnan vapauttamiseksi. Neuvostoliittolaisen historiankirjoituksen mukaan venäläiset olivat vapauttaneet

¹²⁷ Haastattelu, Laidro.

¹²⁸ Haastattelut Uibu, Kikkas, Varikko ja Piirisild.

¹²⁹ Zajda s. 207.

¹³⁰ Olavi Uuemaa, Oleme ajaloolise tõe propagandistid”, Nõukogude Õpetaja 23.6.1979 s. 1.

Viron saksalaisten miehityksestä vuonna 1944. Saman käsityksen mukaan Viro oli jo vuonna 1940 liittynyt vapaaehtoisesti Neuvostoliittoon, joten saksalaisten lähdettyä Viro palasi neuvostotasavallaksi.

Isänmaallinen kasvatus alkoi jo ensimmäisen kolmen kouluvuoden aikana, jolloin painopiste oli oppilaiden ajattelun muokkaaminen internationalismia ja patriotismia suosivaan suuntaan. Myöhemmin, neljännessä kahdeksanteen luokka-asteeseen, opetukseen sisältyi isänmaallisia aineksia erityisesti historian, maantiedon, yhteiskuntaopin, kirjallisuuden ja kuvaamataidon tunneilla. Yhdeksännellä ja kymmenennellä luokalla, jolloin oppilaat olivat 16–17-vuotiaita, opetettiin sotilaallista peruskoulutusta, joka oli kokonaan aseellisen konfliktin varalta varustautumiselle omistettu oppiaine.¹³¹ Opetus jatkui myös yliopistossa. Sinilind kritisoi yliopistojen pakollista sotilaallista peruskoulutusta, joka vei viikossa yhden kokonaisen päivän.¹³²

Sotilaallisen peruskoulutuksen tunneista muodostui usein käytännössä myös venäjän kielen lisätunteja. Osa aineen opettajista oli vanhoja puna-armeijan upseereita, jotka eivät osanneet viroa muutamaa sanaa enempää.¹³³ Jotkut sotilaallisen peruskoulutuksen opettajista puhuivat viroa joko äidinkielenään tai muuten tarpeeksi hyvin pystyäkseen opettamaan viroksi.¹³⁴ Tunneilla käytettävä kieli ei siis aina riippunut oppilaiden äidinkielestä, vaan todennäköisesti opettajan omasta kielitaidosta ja halusta opettaa tietyllä kielellä. Keskikoululaiset olivat toki opiskelleet venäjää jo useamman vuoden, joten heidän katsottiin kykenevän seuraamaan opetusta vieraalla kielellä. Vaikka opettaja ei aina puhunutkaan samaa kieltä oppilaiden kanssa tai edes ymmärtänyt näiden puhetta, se ei välttämättä johtanut käytöshäiriöihin.¹³⁵ Opettajan auktoriteetti oli niin suuri, että se ylettyi jopa kielitaidottomaan opettajaan.

Sotilaallisen peruskoulutuksen tunneilla keskityttiin nimenomaan käytännön sotilaallisten taitojen opetteluun. Joissain kouluissa tytöt ja pojat opiskelivat yhdessä¹³⁶, toisissa kouluissa erikseen¹³⁷. Joskus teorianunnit olivat yhteisiä mutta käytännön tunnit erikseen.¹³⁸ Käytäntö oli kirjava, vaikkakin eräiden kirjallisten tietojen mukaan sotilaallista peruskoulutusta opetettiin vain

¹³¹ Zajda s. 208.

¹³² Sinilind s. 43.

¹³³ Haastattelut, Kikkas, Leht, Mets, ja Varikko.

¹³⁴ Haastattelut, Liigus ja Piirisild.

¹³⁵ Haastattelu, Mets.

¹³⁶ Haastattelut, Mets ja Varikko.

¹³⁷ Haastattelu, Liigus ja Otsman.

¹³⁸ Haastattelu, Kikkas.

yhdeksännen ja kymmenennen luokan pojille kaksi tuntia viikossa.¹³⁹ Käytännön tuntien opetukseen kuului muun muassa rynnäkkökiväärien kokoamista, puhdistamista ja lataamista ja sen eri osien nimitysten huolellista opettelua. Tunneilla opeteltiin myös eri kranaattien ominaisuuksia sekä aseiden kanssa juoksua. Kaasunaamarin käytön opettelu oli myös olennainen osa sotilaallista peruskoulutusta.¹⁴⁰ Joissain kouluissa oli jopa oma ampumarata, jolla nuoret saattoivat harjoitella. Ampumarata oli muun muassa Tallinnan 1. keskikoululla.¹⁴¹ Opetus oli eräänlaista valmennusta armeijaa varten. Naiset tosin eivät Neuvostoliitossa päässeet eivätkä joutuneet armeijaan, mutta heidän katsottiin silti tarvitsevan sotilaallisia perustaitoja.

Sotilaallisen peruskoulutuksen opettajat olivat usein armeijasta eläkkeelle päässeitä miehiä, joilla ei todennäköisesti ollut juurikaan kokemusta opetustyöstä eikä opetusalan, ellei upseerikoulutusta lasketa sellaiseksi, koulutusta. Koulutuksen ja kokemuksen puute sekä armeijan ja koulun erilaiset toimintatavat aiheuttivat ongelmia opettajien ja oppilaiden välille. Eräs haastateltava mainitsi sotilaallisen peruskoulutuksen opettajan ahdistelleen tyttöoppilaita seksuaalisesti¹⁴² ja toinen kertoi tämän antaneen hyviä numeroita kanssaan flirttailleille tytöille riippumatta näiden panostuksesta sotilaallisen peruskoulutuksen opiskeluun.¹⁴³ Ongelmat kielivät opettajan ammattitaidottomuudesta.

Neuvostoliittolainen isänmaallisuus oli läsnä kouluissa myös muuten kuin sotilaallisen kasvatuksen tunneilla. Eniten isänmaallisia teemoja käsiteltiin oppilaiden kokemuksen mukaan historian opetuksessa.¹⁴⁴ Se voitiin kuitenkin integroida muidenkin aineiden opetukseen opettajan niin halutessa. Kuvaamataidon opettaja Tiiu Maasik julkaisi vuonna 1978 Nõukogude Õpetajassa pitkän artikkelin isänmaallisen kasvatuksen mahdollisuuksista kuvataideopetuksessa. Otepään keskikoulussa juhlittiin vuonna 1978 Neuvostoliiton armeijan ja laivaston 60. vuosipäivää katsomalla yhdessä elokuva Vapauden soturit¹⁴⁵, jonka jälkeen kaikkien luokkien oppilaat piirsivät kuvan aiheesta ”meidän sankarimme”. Pojat piirsivät taistelukohtauksia, kun taas tytöt olivat kiinnostuneempia lääkintähenkilöstön toiminnan kuvaamisesta. Kouluissa juhlittiin voitonpäivää eli toisen maailmansodan päättymisen vuosipäivää. Ahkerasti venäjän kielen aktiviteetteja järjestäneessä Tallinnan 7. keskikoulussa juhlapäivää vietettiin kutsumalla kouluun venäjänkielinen

¹³⁹ Zajda s. 213.

¹⁴⁰ Zajda s. 220 sekä haastattelut, Kikkas, Piirisild ja Varikko.

¹⁴¹ Haastattelu, Liigus.

¹⁴² Haastattelu, Kikkas.

¹⁴³ Haastattelu, Varikko.

¹⁴⁴ Haastattelut, Kikkas ja Varikko.

¹⁴⁵ Vabaduse sõdurid.

sotaveteraani kertomaan kokemuksistaan.¹⁴⁶ Joissain kouluissa lapset tekivät retkiä kasarmeille. Siellä kantahenkilökunnan jäsen esitteli heille tiloja venäjäksi.¹⁴⁷

Koululaiset osallistuivat Põuavätk- ja Kotkapoeg- kilpailuihin¹⁴⁸, jossa luokittain kilpailtiin marssimisen ja rivien muodostamisen lisäksi erilaisissa urheilulajeissa. Nuoret esittelivät taitojaan muun muassa ampumisessa ja kartan lukemisessa. Põuavätk oli tarkoitettu pioneereille eli 12-14-vuotiaille nuorille, kun taas Kotkapoeg oli 16-17-vuotiaiden kilpailu, ja molempia järjestettiin koko Neuvostoliitossa. Kilpailujen tarkoituksena oli muun muassa kehittää kollektivismiin ja toveruuden tunteita sekä isänmaanrakkautta.¹⁴⁹ Vaikka kilpailut periaatteessa olivatkin pioneerien tapahtumia, niitä varten harjoiteltiin koulussa ja opettajat olivat usein mukana toiminnassa.¹⁵⁰

Luokka, jonka luokanvalvojana Loore Mets toimi, menestyi Põuavätk-kisoissa niin hyvin että sai palkinnon. Luokka sai pitää kunniavartiota Tallinnan keskustassa sijaitsevan neuvostosotilaille omistetun pronssipatsaan¹⁵¹ ympärillä vapun aikaan. Nuoria tämä miellytti, sillä kunniavartion vuoksi he saivat olla pois koulusta. Tapahtumat saivat kuitenkin ikävän käänteeseen, kun koulun puolueorganisaattori sattui olemaan patsaan ohi kulkevassa johdinautossa juuri kun kunniavartiossa oleva poika raaputti toisella jalallaan toista. Poika haluttiin neuvostosotilaiden muistoa häpäisevän käytöksensä vuoksi erottaa koulusta. Asiasta järjestettiin kokous, jossa oli läsnä koko luokka, pojan vanhemmat ja koulun johto. Tunnelma tiivistyi niin, että luokanvalvojakin itki. Eräs nuori opettaja lupasi ottaa henkilökohtaisesti vastuun pojan käytöksestä, minkä jälkeen pojan luvattiin jäädä kouluun.¹⁵²

Pakollisen kouluopetuksen lisäksi sotilaallista kasvatusta annettiin myös vapaaehtoisissa organisaatioissa. ALMAVÜ¹⁵³ eli Armee, Lennuväe ja Mereväe Abistamise Vabatahtlik Ühing oli urheilua ja patriotismia yhdistävä organisaatio. Käytännössä se yleensä keskittyi urheiluun järjestämällä erilaisia kilpailuita ja osallistumalla urheilumahdollisuuksien kuten hallien parantamiseen.

¹⁴⁶ Linda Tõnnov, ”Klassiväline töö rikastab vene keele oskust”, Nõukogude Õpetaja 1.12.1979, s. 3.

¹⁴⁷ Haastattelu, Kikkas.

¹⁴⁸ Suomeksi Elosalama ja Kotkanpoika.

¹⁴⁹ Zajda s. 219.

¹⁵⁰ Haastattelut, Leht, Liigus ja Mets.

¹⁵¹ Tämän nk. pronssisoturin siirtämisaikojen johdosta Viron ja Venäjän välille kehittyi ulkopolitiittinen kiista vuonna 2006. Patsaan kohtalo on aiheuttanut erittäin paljon keskustelua Virossa ja saanut mediahuomiota myös suomalaisissa tiedotusvälineissä.

¹⁵² Haastattelu, Mets.

¹⁵³ Järjestön venäjänkielisen nimen lyhenne on DOSAAF, jota käytetään myös englanninkielisessä kirjallisuudessa.

Neuvostoliittolaisessa koulussa oppilaita valmennettiin sotaan, vaikka ulkopoliitikassa Neuvostoliitto osallistui aseistariisuntaan ja juhlapuheissa esiintyi ehdottoman rauhantahtoisena. Sotilaallista kasvatusta ja koulutusta perusteltiin sillä, että se oli tie rauhaan. Rauhan puolesta piti taistella, ja siksi sotilaallisia taitoja oli opeteltava. Rehtori Olavi Uuemia kertoi Nõukogude Õpetajassa ajatuksiaan koulun sotilaallisen kasvatustyön merkityksestä:

”Taistelu rauhan puolesta ei ole hetken asia, vaan marxilais-leninistisen yhteiskuntakäsityksen periaate ja niin ollen ideologisen työn tärkeä osa. Juuri siksi Arukülan kommunistit pitivät tarpeellisena syventää sotilaallis-patrioottista kasvatustyötä seuraavana lukuvuonna, että nuorten tie entisten taistelupaikkojen luokse ei ruohottuisi, että Suuren Isänmaallisen sodan veteraanit saisivat huomiota ja että ajatus rauhasta selkiytyisi jo varhain jokaiselle lapselle.”¹⁵⁴

Rauha oli olotila, joka piti olla valmis ansaitsemaan taistelulla. Nuoret koetettiin saada uskomaan, että Neuvostoliitto saattaisi joutua hyökkäyksen kohteeksi koska tahansa, ja silloin rauha täytyi lunastaa sotimalla. Jatkuva sotilaallisen valmiuden korostaminen muistutti virolaisia myös siitä, että mahdollinen neuvostovastainen kapina oltaisiin valmiina tukahduttamaan väkivalloin. Virolaisten oli lunastettava rauhansa sopeutumalla neuvostoyhteiskuntaan, joka ylläpiti valtaansa tuhansien Viroon sijoitettujen sotilaiden voimin.

Isänmaallinen kasvatus ei sinänsä ollut kielestä riippuvaista. Suuresta neuvostolaisesta isänmaasta voitiin aivan hyvin keskustella myös viroksi. Armeija oli kuitenkin elämänalue, jonka Neuvostoliiton johtajat halusivat olevan täysin venäjänkielinen. Jo armeijaa edeltävä sotilaallinen koulutus järjestettiin siis venäjäksi, jolloin tulevat varusmiehet oppivat alan perusanaston jo alusta lähtien venäjäksi. Venäjänkieliset sotilaallisen alkeisopetuksen tunnit loivat myös mielikuvaa Neuvostoliiton armeijasta nimenomaan venäläisenä armeijana. Samanlaisten sotilaallisten pelien pelaaminen loi myös mielikuvaa yhtenäisestä neuvostokansasta. Käytännön tasolla sotilaallinen peruskoulutus oli toki vain yksi oppiaine, jonka tunneilla neuvostoliittolaisen koululaisen oli käytävä. Sotilaalliset pelit ja kilpailut taas olivat hauskoja ja liikunnallisia tapoja tehdä jotain yhdessä ikätovereiden kanssa. Pohjimmiltaan niiden tarkoituksena oli kuitenkin kasvattaa lapsista sotilaita, jotka olisivat niin henkisesti kuin myös taidoiltaan valmiita sotimaan Neuvostoliiton puolesta.

¹⁵⁴ Olavi Uuemia, Oleme ajaloolise tõe propagandistid”, Nõukogude Õpetaja 23.6.1979 s. 1.

4.3 Tapahtumat, retket ja nuorisojärjestöt

Venäjän- ja äidinkielenopettajille lukuvuotta 1979- 1980 annetuissa ohjeissa kehoitetaan kiinnittämään huomiota koko ”pedagogisen kollektiivin” roolille venäjän oppimisessa samoin kuin oppituntien ulkopuolella tapahtuvaan kielen opiskeluun. Luokanopettajia kehoitettiin kuuntelemaan ”parhaimpien opettajien kokemuksia keskusteluilmapiirin luomiseksi äidinkielen ja venäjän tunteilla”.¹⁵⁵ Tällaiset ohjeet nostivat venäjän kielen opettamisen koko koulun yhteiseksi tavoitteeksi. Oppituntien ulkopuolella tapahtuvan venäjän oppimisen korostaminen loi mielikuvaa venäjästä tavallista oppiainetta tärkeämpänä asiana. Pedagogisen kollektiivin osallistuminen venäjän opetukseen saattoi käytännössä tarkoittaa monia asioita. Eräs keino oppituntien ulkopuolella tapahtuvaan kielen oppimiseen olivat erilaiset kerhot ja yksittäiset tapahtumat.

Venäjän kielen opetuksen tehostamiseksi järjestettiin erilaisia tapahtumia. Usein ne liittyivät johonkin merkkipäivään tai tapahtumaan. Neuvostokulttuurin lukuisat juhlapäivät antoivat erilaisten tapahtumien järjestämiseen hyvin tilaisuuksia. Opettajien koulutuksessa korostettiin Neuvostoliiton historiaa ja siihen liittyviä perinteitä, kuten Leninin syntymäpäivän juhlintaa. Neuvostoliittolaiset juhlapäivät liittyivät yleensä isänmaallisuuteen, militarismiin tai työn juhlintaan.¹⁵⁶ Juhlapäivien vietto ei jäänyt koulujen oman harkinnan varaan, vaan opetusministeriö ohjeisti kouluja kiinnittämään huomiota juuri tiettyihin juhlapäiviin. Lukuvuotta 1979- 1980 varten annetuissa ohjeissa kehoitetaan opettajia kiinnittämään erityistä huomiota V.I. Leninin 110. syntymäpäivän juhlistamiseksi.¹⁵⁷ Leninin syntymäpäivää juhlittiin joka vuosi, ja erityisen suuria juhlallisuuksia järjestettiin tasavuosina.

Joissain kouluissa ohjeet pantiin täytäntöön ja oppilaille tarjottiin mahdollisuuksia venäjän oppimiseen myös oppituntien ulkopuolella. Tallinnan 7. keskikoulussa järjestettiin venäjän kielen aamuja venäläisten kirjailijoiden, esimerkiksi Tolstoin, Lermontovin ja Puškinin syntymäpäivinä sekä kalenterivuoden juhlapäivinä. Samassa koulussa kävi myös erilaisia venäjänkielisiä vierailevia luennoitsijoita, kuten kirjastonhoitaja, joka luennoi aiheesta ”Leninin kuva kaunokirjallisuudessa”.¹⁵⁸ Myös Märjamaan keskikoulussa järjestettiin talvella 1980 venäjän kielen teemailtoja, joissa opettaja kertoi nuorille venäjän osaamisen hyödyllisyydestä ja oppilaat itse sekä

¹⁵⁵ Nõukogude Õpetaja 7.7.1980 s.2.

¹⁵⁶ Zajda s. 236.

¹⁵⁷ Augustikuu nõupidamised, Nõukogude Õpetaja, 7.7.1979.

¹⁵⁸ Linda Tõnnov, ”Klassiväline töö rikastab vene keele oskust”, Nõukogude Õpetaja 1.12.1979, s. 3.

läheisen lastentarhan lapset esiintyivät venäjäksi. Parhaat esiintyjät saivat venäjänkieliset kunniakirjat.¹⁵⁹ Samanlaisia teemailtoja järjestettiin toki myös muissa aineissa, kuten esimerkiksi englannin kielessä.¹⁶⁰

Luokkaretki oli Neuvosto-Virossa monille koululaisille lukuvuoden kohokohta. Yhdessä matkailemisen ilosta pääsivät yleensä nauttimaan peruskoulun lopettavat kahdeksaluokkalaiset sekä keskikoululaiset.¹⁶¹ Joskus luokkaretki integroitiin osaksi venäjän kielen opetusta. Esimerkiksi vuonna 1980 Pärnun 2. keskikoulun 9. luokan oppilaat valmistautuivat Moskovaan suuntautuvaan luokkaretkeesä opiskelemalla venäjän kielen sijamuotoja erilaisten Moskovaan liittyvien teemojen kautta. Teeman ”Moskova—kotimaamme pääkaupunki” avulla opiskeltiin nominatiivia. Moskovan asemaa Neuvostoliiton pääkaupunkina olikin neuvostoisänmaallisen kasvatuksen näkökulmasta syytä korostaa. Neuvostovirolaisille pääkaupungin olisi pitänyt merkitä Moskovaa, mutta käytännössä sillä usein tarkoitettiin Tallinnaa. Tallinna oli kuitenkin vain neuvostotasavallan pääkaupunki, siinä missä Moskova oli koko Neuvostoliiton keskus. Neuvosto-Viron radio lähetti joka aamu lehdistökatsauksen, joka alkoi keskeisten eli Moskovassa ilmestyvien lehtien katsauksella. Paikalliset eli virolaiset lehdet käsiteltiin vasta tämän jälkeen.¹⁶²

Suosittuja luokkaretkikohteita olivat erilaiset neuvostokulttuurin kannalta tärkeät kohteet eri puolilla maata. Suuret kaupungit kuten Moskova ja Leningrad olivat suosittuja. Tarjolla oli myös matkoja esimerkiksi Leninin synnyinkaupunkiin Uljanovskiin ja ”sankarikaupunki” Volgogradiin, joka toisen maailmansodan aikaan tunnettiin Stalingradina.¹⁶³ Tarkoin suunniteltu ohjelma antoi suunnittelijoilleen mahdollisuuden vaikuttaa satojen nuorten käsityksiin vierailukohteestaan. Retkiin sisältyi vierailuja erilaisiin neuvostopatriotismia nostattaviin kohteisiin. Esimerkiksi Riiaassa vierailijoiden ohjelmaan kuului kansantalouden saavutusten näyttely ja Neuvosto-Venäjän puolella ensimmäisen maailmansodan aikana taistelleiden Latvian tarkk’ampujien museo.¹⁶⁴ Retkeä valmistelevilla tunneilla ei opiskeltu ainoastaan kieltä, vaan myös tärkeitä arvoja. Näitä opittiin erinomaisesti ei-kielellisen materiaalin kautta, sillä juuri tämä materiaali ”osoittautuu oppilaille tärkeiksi ja avartaa heidän yleiskulttuurista näköpiiriään, kasvattaa oppilaissa patriotismia ja internationalismia”.¹⁶⁵

¹⁵⁹ ”Vene keele õhtu”. 8.3.1980 s. 4.

¹⁶⁰ Haastattelu, Leht.

¹⁶¹ Haastattelu, Kikkas.

¹⁶² Hint 1990 s. 111.

¹⁶³ Kts. Merike Naaber, ”Tuusikud vennasvabariikidesse”, Nõukogude Õpetaja, 24.2.1979 s.4.

¹⁶⁴ Merike Naaber, ”Tuusikud vennasvabariikidesse”, Nõukogude Õpetaja, 24.2.1979 s.4.

¹⁶⁵ Valentina Perelõgina, ”Enne vene keele praktikareisi”, Nõukogude Õpetaja, 15.3.1980 s. 3.

Virolaisten muistoissa luokkaretkiin ei kuitenkaan liity mitään kommunistiseen tai isänmaalliseen kasvatukseen liittyvää. Käytännössä luokkaretket olivat usein muusta opetuksesta irrallinen tapahtuma, jota ei juuri valmisteltu etukäteen. Matkakohteen saivat oppilaat valita itse opettajan toimiessa ylimpänä päättäjänä, ja valinnoissa mietittiin esimerkiksi ostostentekomahdollisuuksia. Ostosten tekeminen oli tärkeä osa retkiä.¹⁶⁶ Neuvostoliittolaiset olivat yleensäkin 1970- ja 1980-luvuilla kiinnostuneita kuluttamisesta, sillä monista tuotteista oli suoranaista pulaa. Tavaroiden hankkiminen oli Neuvostoliitossa aikaa vievää puuhaa, ja ostosten tekemisestä puhuttiin paljon.¹⁶⁷

Aatteellista kasvatusta tarjosivat myös lasten ja nuorten järjestöt. Ne toimivat usein kiinteässä yhteistyössä koulujen kanssa. Mennessään 7-vuotiaina kouluun lapsista tuli oktobristeja eli lokakuunlapsia.¹⁶⁸ Kymmenvuotiaina lapset liittyivät pioneereihin, josta he jatkoivat Komsomolin jäseniksi noin neljätoistavuotiaina. Järjestöt organisoivat lasten ja nuorten vapaa-aikaa, jolloin erittäin suuri osa yksilön päivästä saattoi kulua järjestettyjen aktiviteettien parissa, koulussa ja puolueen järjestössä. Ne myös pyrkivät siirtämään osan kasvatusvastuusta perheeltä yhteiskunnalle.¹⁶⁹ Neuvostoliitossa uskottiin yhteisölliseen kasvatukseen, jossa joukko lapsia tai nuoria kasvatti toisiaan. Käytännössä tämä tapahtui aikuisten antamien sääntöjen ja ohjeiden mukaan. Esimerkiksi pioneerien oli tarkkailtava toistensa käytöstä ja nuhdeltava huonosti käyttäytyneitä tovereitaan. Opettaja saattoi jättää huonosti käyttäytyvän lapsen rankaisemisen tämän pioneeriryhmän tehtäväksi. Lasten oli opittava jättämään roolinsa ystävänä taka-alalle nuhdellessaan ja rangaistessaan tovereitaan.¹⁷⁰ Opettajat osallistuivat järjestöjen toimintaan kehottamalla lapsia liittymään niihin ja järjestämällä tapahtumia varsinkin lokakuunlapsille ja pioneereille. Opettajien vastuulla oli myös omien oppilaiden ohjaaminen pioneereihin ja Komsomoliin. Opettajaa ei varsinaisesti rangaistu, mikäli oppilaat eivät suostuneet liittymään järjestöihin, mutta rehtori saattoi muistuttaa opettajaa asiasta niin kauan että opettaja sai suostuteltua lapsen liittymään.¹⁷¹

Niihin liittyminen ei ollut periaatteessa pakollista, mutta järjestöihin kuulumattomuus vaikeutti nuoren elämää käytännössä. Jäsenyys järjestöissä oli vapaaehtoista. Suuri osa 1960- ja 1970-luvuilla syntyneistä lapsista ja nuorista kuitenkin liittyivät niihin. Monika Kikkasin luokalla Parksepan

¹⁶⁶ Haastattelu, Kikkas.

¹⁶⁷ Haastattelu, Liigus.

¹⁶⁸ Zajda s. 148.

¹⁶⁹ Zajda s. 147- 148.

¹⁷⁰ Zajda s. 163.

¹⁷¹ Haastattelu, Leht.

peruskoulussa vain kaksi oppilasta ei liittynyt pioneereihin, samoin kävi hänen ollessaan Vörun keskikoulussa. Vain kaksi jätti liittymättä Komsomoliin. Kikkas itse kertoo liittyneensä Komsomoliin, koska muuten ei olisi päässyt opiskelemaan kampaajaksi.¹⁷² Nuoret itse mielsivät Komsomolin jäsenkirjan tärkeäksi elämässä menestymisen kannalta. Ilman sitä esimerkiksi peruskoulun jälkeiseen jatkokoulutukseen pääseminen saattoi olla vaikeaa. Komsomolin jäsenyys ja osallistuminen sen toimintaan olivat jatkokoulutukseen pääsyn kannalta tärkeitä varsinkin niille opiskelijoille, joiden koulumenestys ei ollut parasta mahdollista. Puoltava lausunto Komsomoljohtajalta saattoi korvata keskinkertaisen koulutodistuksen.¹⁷³

Venäjänkieliset juhlat ja teemaillat eivät olleet kovin yleisiä, sillä virolaiset eivät juuri muista sellaisia olleen.¹⁷⁴ Todennäköisesti aktiivisimmat venäjänopettajat järjestivät paljon erilaisia tapahtumia, kun taas enemmistö pitäytyi luokkahuoneessa oppikirjan mukaan tapahtuvassa opetuksessa. Luokkaretkillä venäjän taito oli oppilaille tarpeellinen erilaisten museoiden ja muiden nähtävyyksien oppaiden ymmärtämisessä. Pääosin luokkaretkillä kuitenkin seurusteltiin omien luokkatovereiden kanssa eikä venäjää tarvinnut opastusten kuuntelemisen lisäksi juuri käyttää.¹⁷⁵

Käytännössä pedagoginen kollektiivi varsin harvoin tunsu kiinnostusta ylimääräistä venäjänopetusta kohtaan. Kouluissa keskityttiin opiskelemaan eri aineiden opetussuunnitelmaan kuuluvat asiat. Erityisen tärkeitä olivat joka lukuvuosi järjestettävät päättökokeet ja niissä menestyminen. Ylimääräiseen toimintaan ei ollut loputtomasti resursseja ja niistä kilpaili monta muutakin oppiainetta. Silloin kun venäjän opettamiseksi nähtiin erityistä vaivaa, siitä myös todennäköisesti tiedotettiin esimerkiksi kirjoittamalla aiheesta Nõukogude Õpetajaan korostaen opettajan omaa aktiivista roolia.

5. Kansallinen vs. neuvostoidentiteetti

5.1 Sopeutajat

Neuvostojärjestelmän käyttämä valta nivoutui osaksi arkipäivää ja näyttäytyi monilla erilaisilla elämän tasoilla. Myös sen vastustamisella oli monia erilaisia muotoja, joista osa oli hyvinkin

¹⁷² Haastattelu, Kikkas.

¹⁷³ Zajda s. 173,

¹⁷⁴ Haastattelut, Uibo, Kikkas ja Varikko.

¹⁷⁵ Haastattelut, Kikkas ja Varikko.

vähäeleisiä. Historiantutkija ja entinen toisinajattelija Viktor Niitsoo näkee koko Viron kansan osallistuneen passiiviseen vastarintaan neuvostovaltaa vastaan estämällä viron kielen ja kulttuurin hävittämisen. Hän näkee passiivisen vastarinnan olleen katkeamaton, koko miehitysajan kestänyt jatkumo.¹⁷⁶ Jo pelkästään viron puhuminen tai virolaisten perinteiden kuten joulunvieton jatkaminen olivat tämän näkemyksen mukaan passiivista vastarintaa. Virolaiset halusivat säilyttää oman kielensä ja kansallisen identiteettinsä, ja näin tekemällä he vastustivat yritystä muuttaa itsensä osaksi neuvostokansaa.

Vaikka viron kielen ja kulttuurin omassa elinympäristössä tapahtunut vaaliminen voidaankin nähdä vastarintana, ei oman kielen ja kulttuurin vaaliminen ei kuitenkaan aina tarkoittanut neuvostovastaisuutta sinänsä, eikä se yksilötasolla estänyt sopeutumista vallitsevaan neuvostojärjestelmään. Virallinen Neuvostoliitto korosti mielellään omaa monikulttuurisuuttaan jossa myös virolaisella kulttuurilla oli oma paikkansa. Virolainen saattoi samaan aikaan harrastaa erilaisia virolaisen kulttuurin muotoja kansantansseista moderniin runouteen ja olla samaan aikaan puolueen jäsen. Virolainen ja neuvostoliittolainen eivät 1970- ja 1980-lukujen taitteessa olleet toisilleen vastakohtaisia käsitteitä. Joillekin yksilöille ne saattoivat olla täysin toisensa poissulkevia, mutta suurin osa virolaisista oli virolaisia neuvostokansalaisia. Neuvostoliittolainen ei tarkoittanut samaa kuin venäläinen, joskin neuvostokulttuuri pohjautui monissa asioissa venäläiseen kulttuuriin ja sen kieli oli itsestään selvästi venäjä. Neuvostoliitto kuitenkin korosti monikulttuurisuuttaan ja tarjosi kansallisuuden yläpuolelle asettuvaa neuvostoliittolaista identiteettiä, mikä antoi muiden kansallisuuksien edustajille mahdollisuuden olla samaan aikaan sekä oman kansallisuutensa edustajia että sopeutua neuvostotodellisuuteen. Järjestelmän osana toimiminen, kuten kommunistiseen puolueeseen liittyminen, ei tarkoittanut totaalista irtisanoutumista omasta kansallisesta identiteetistä.

Kaksikerroksinen kansallinen identiteetti, virolainen neuvostokansalainen, ei kuitenkaan ollut ongelmaton. Virolaista identiteettiä ei haluttu pitää neuvostoliittolaisuuden alaidentiteettinä, mutta toisaalta kansallismielisenä pidetty virolaisuuden korostaminen vei yksilön hankaluuksiin järjestelmän kanssa. Ristiriita aiheutti elämän jakautumista kahteen eri alueeseen, julkiseen ja yksityiseen. Julkinen minä istui puolueen kokouksissa kun taas yksityinen minä juhli joulua ja kuunteli Amerikan Ääni- radioasemaa.¹⁷⁷ Käsitys kahtiajakautuneesta neuvostotodellisuudesta on

¹⁷⁶ Niitsoo s.7.

¹⁷⁷ Niitsoo s. 60.

hyvin yleinen ajan henkistä ilmapiiriä myöhemmin kuvaavissa kirjoituksissa.¹⁷⁸ Ajatus neuvostotodellisuuden kaksinaisesta luonteesta sisältää itsessään oletuksen siitä, toinen todellisuus oli pelkkä julkisivu siinä missä toinen oli totta. Tästä taas seuraa se johtopäätös, että virallinen neuvostoliittolaisuus oli paha ja moraalitonta.¹⁷⁹ Virallinen, julkinen totuus oli valheellinen julkisivu, kun taas yksityinen totuus edusti oikeaa todellisuutta. Viron tapauksessa oikeana ja aitona pidetty virolaisuus piileksi yksityisen elämän alueella, siinä missä Viron luonnetta neuvostotasavaltana ja suuren Neuvostoliiton osana korostanut virolaisuus oli kaksinaisuutta korostavan käsityksen mukaan väärää ja epäaitoa.

Brezhnevin aikana neuvostotodellisuus oli se todellisuus, johon ihmisten oli joko sopeuduttava tai astuttava avoimesti vastustamaan sitä ja kärsittävä vastustamisen seuraamukset. Avoin neuvostovallan vastustus olisi aiheuttanut yksilölle monenlaisia hankaluuksia. Vallitseviin oloihin sopeutunut virolainen neuvostokansalainen saattoi yksityisesti ajatella mitä halusi, mutta ajatusten julkituonti olisi vienyt vaikeuksiin. Yleinen virolainen anekdootti kertookin kuinka suuri osa virolaisista oli niin sanottuja retiisejä; punaisia päältä mutta valkoisia sisältä. Valkoisen eli neuvostovaltaa vastustavan aineksen julkitulo vaati ympäristön suuria muutoksia, ja ilman Viron itsenäisyyden palautumista monien virolaisten ainoaksi näkyväksi puoleksi olisi jäänyt punainen ulkokuori.

Viimeistä neuvostoliittolaista sukupolvea tutkinut antropologi Alexei Yurchak kritisoi käsitystä neuvostotodellisuuden kahtiajakautumisesta. Sen sijaan hän käyttää käsitteitä ylläpitävä ja esittävä ulottuvuus. Ylläpitävä toiminta tulee nähdä rakenteita ylläpitävänä, jolloin esimerkiksi lauseen kirjaimellinen merkitys ei olekaan lauseen sanomisen pääasiallinen tarkoitus. Esimerkkinä ylläpitävästä toiminnasta voisi olla esimerkiksi äänestämisen Neuvostoliitossa. Äänestämällä ei voinut vaikuttaa vaalien lopputulokseen, mutta äänestämässä käyminen oli tärkeää järjestelmän ylläpitämisen kannalta. Yurchakin mukaan ylläpitävä ja esittävä ulottuvuus eivät kuitenkaan muodosta uutta neuvostotodellisuuden kaksinaisuuteen viittaavaa vastakohtaparia, sillä ne muodostavat yhden jakamattoman todellisuuden.¹⁸⁰ Ihmiset ymmärsivät kielenkäytön ja toiminnan ylläpitävän luonteen, mutta pitivät niitä silti tärkeinä ja suorittamisen arvoisina. Syynä ylläpitävään käytökseen saattoi olla halu olla rauhassa ja elää herättämättä huomiota. Noudattamalla poliittisia rituaaleja saattoi hankkia itselleen oikeuden olla rauhassa ja keskittyä omaan henkilökohtaiseen

¹⁷⁸ Kyseistä näkemystä edustaa esimerkiksi Niitsoo. Kts. esim. Niitsoo s 60.

¹⁷⁹ Yurchak s. 5.

¹⁸⁰ Yurchak s.22-23.

elämään. Yleisen tulkinnan mukaan ihmiset pakenivat valtion kaiken näkevää silmää yksityisyyden piiriin, jonne kontrolli ei useimmiten ulottunut.¹⁸¹ Yksityisyyden piirissä myös oli mahdollista ylläpitää myös niitä kansallisia perinteitä, joita Neuvostoliitossa ei hyväksytty, esimerkiksi joulun viettoa. Itsenäisen Viron historiasta ja neuvostomiehitykseen liittyvistä negatiivisista asioista oli niistäkin mahdollista keskustella vain yksityiselämän tilanteissa.

Yurchak käyttää termiä *svoi*, joka kääntyy jotakuinkin sanaksi me. Me ja muut ei kuitenkaan hänen mukaansa muodosta vastakohtaparia, vaan käsitys meistä oli muuttuva. Yurchakin *me* oli ryhmä, jonka jäsenet eivät olleet kommunistiaktivisteja eikä toisinajattelihoita. Vaikka aktivistit ja toisinajattelijat ajattelivat täysin päinvastaisin tavoin neuvostovallasta ja sen ilmentymistä, molemmat osapuolet kunnioittivat neuvostopuhetta joko pitämällä sitä totuutena tai arvostelemalla sitä totuuden kuvauksena.¹⁸² Kumpikaan osapuoli ei suhtautunut neuvostotodellisuuteen rennosti luontevana elämän osana, jota ei tarvinnut ottaa vakavasti, kunhan sille osoitti ulkoista kunnioitusta. Kahden ääripään väliin jäävää joukkoa voisi hyvin kuvata tapauskovaisiksi teokraattisessa valtiossa. Yurchak käsittelee nimenomaan venäläisten suhtautumista neuvostovaltaan. Virolaisten suhteessa järjestelmään vaikutti myös suhde neuvostovaltaan nimenomaan venäläisenä järjestelmänä.

Jokainen uusi sukupolvi kohtaa olemassa olevan kulttuuriperinteen tuoreena ja itselleen uutena.¹⁸³ Neuvostoliitossa syntyneille ja kasvaneille nuorille neuvostojärjestelmä eri ilmenemismuodoissaan oli eri järjestelmä kuin mitä se oli heidän vanhemmilleen tai isovanhemmilleen. Heille se oli järjestelmä, johon he olivat tottuneet ja jonka ominaisuudet he tunsivat. Siinä oli mahdollista pärjätä, kunhan vain osasi toimia halutulla tavalla. Järjestelmä saattoi olla vieraannuttava, mutta se ei ollut sanan varsinaisessa merkityksessä vieras. Koska se oli tuttu jokapäiväisen elämän tausta, siihen oli helpompi suhtautua kyynisyyden sävyttämällä huumorilla kuin avoimen vastustavasti.

Yurchak käyttää esimerkkinä elämästä kahden ääripään välissä niin sanottujen tavallisten ihmisten suhtautumista Komsomoliin. Avoin neuvostovallan vastustaminen, kuten Komsomol-maksujen laiminlyöminen saattoi tuoda ongelmia myös ihmisen lähipiirille, ei vain hänelle itselleen.¹⁸⁴ Kieltäytymällä käyttäytymästä yleisesti hyväksytyllä tavalla ihmiset vaaransivat itsensä lisäksi myös muut. Jättämällä ilmestymättä opiskelu- tai työpaikan Komsomol-kokoukseen saattoi lähimmän Komsomol-johtajansa vaaraan saada pahat haukut omilta Komsomol-johtajiltaan.

¹⁸¹ Kts. esim. Suny s. 442.

¹⁸² Yurchak 103.

¹⁸³ Puuronen s. 78.

¹⁸⁴ Yurchak s.107.

Komsomolin alimmilla tasoilla johtajat olivat jäsenistön keskuudesta vaaleilla valittuja luottamushenkilöitä, joita ei ollut koulutettu tehtävänsä.¹⁸⁵ He olivat siis tavallisia opiskelijoita tai työntekijöitä, muiden Komsomol-jäsenten usein jopa päivittäin tapaamia tuttavuuksia. Virolaisissa kouluissa puolueen toimintaa organisoivat työpaikan oma puolueorganisaattorit. Hän oli itse paikan työntekijä, kouluissa siis useimmiten yksi opettajista. Puolueorganisaattorin tehtäviin kuului järjestää kokouksia työpaikalla ja joskus myös valvoa koulussa tapahtuvaa ideologista työtä. Hän saattoi käydä esimerkiksi valvomassa, kun luokanvalvoja piti tuntia poliittiseen kasvatukseen liittyen.¹⁸⁶ Pelkkä puolueorganisaattorin asema ei kuitenkaan aiheuttanut katkeruutta tai eripuraa opettajien keskuudessa, ja entiset organisaattorit jatkoivat usein uudelleenitsenäistymisen jälkeen vanhoissa työpaikoissaan.¹⁸⁷

Näkemyksensä neuvostovallan aikana kahtia jakautuneista ihmisistä tarjoaa hyvän selityksen sille, että virolaiset menestyivät Neuvostoliitossa sekä taloudellisesti että kansan koulutustasoa tarkasteltaessa, mutta silti olivat ensimmäisten joukossa irtautumassa Neuvostoliitosta. Virolaisten oman salaisen ideologian muodostivat tietoisuus oman kansan olemassaolosta ja itsenäisestä historiasta sekä käsitys neuvostovallasta miehittäjänä. Nämä käsitykset odottivat suotuisaa ulkoista ilmapiiriä muuttuakseen salaisesta julkiseksi ideologiaksi. Ennen Gorbatšovin aloittamaa perestroikan kautta se ei ollut virolaisten enemmistölle mahdollista. Pelko piti ihmiset hiljaisina. Toisinajattelu tai kahden todellisuuden näkökulmasta nähtynä toisin reagoiminen oli vain harvojen valinta. Neuvostovallan asettamien pelotteiden lievennyttyä virolaiset saattoivat päästää koko ajan pinnan alla kyteneet perinteensä, ajatuksensa ja toimintatapansa valloilleen ja karistaa päälle liimatun neuvostoliittolaisuutensa. Salainen tarkoitti tässä yhteydessä ennemminkin julkista salaisuutta. Aivan kaikkien Viron asukkaiden tiedossa virolaisten salainen ideologia ei kuitenkaan ollut, vaan joillekin itsenäistyminen ja sen jälkeinen kehitys tulivat yllätyksenä.

Koulu oli äärimmäisen tärkeä neuvostoihmissä kasvatettaessa ja opettajille annetuissa ohjeissa korostettiin koulun roolia kommunistisen kasvatuksen lähteenä. Virolaisten koululaisten muistoissa neuvostoisänmaallisuutta ja kommunismia sisältyi koulunkäyntiin kuitenkin hyvin niukasti.¹⁸⁸ Tähän vaikutti muun muassa se, että poliittinen kasvatusta koettiin niin normaalina asiana, ettei siihen kiinnitetty mitään huomiota eikä sitä välttämättä myöhemmin muisteta. Poliittisen kasvatuksen painoarvo neuvostovirolaisissa kouluissa oli virallista ihannetta vähäisempi myös siksi, etteivät

¹⁸⁵ Yurchak s. 85.

¹⁸⁶ Haastattelu, Mets.

¹⁸⁷ Haastattelu, Liigus.

¹⁸⁸ Haastattelut, Kikkas ja Varikko.

opettajat olleet sitoutuneet poliittisen kasvatuksen tavoitteisiin ja siihen varattuja resursseja käytettiin muuhun opetukseen. Pysähtyneisyyden ajan byrokratia ja monenlaiset neuvostokansalaisten arjessaan kokemat vaikeudet heikensivät nekin osaltaan koulujen panostusta kommunistiseen kasvatukseen.

Opettajat eivät aina noudattaneet saamiaan poliittista kasvatusta koskevia ohjeita. Vähäinen kiinnostus ja sitoutuminen ideologiseen kasvatukseen näkyi siihen liittyvien tehtävien laiminlyömisinä. Joskus esimiehille tai muille opetusta kontrolloiville henkilöille saatettiin väittää, että oli pidetty tunti jostain ideologiseen kasvatukseen liittyvästä aiheesta, vaikka tosiasiaa tunnilla oltiin tehty jotain muuta. Englannin opettaja Marje Liigus muistaa merkinneensä opettajan päiväkirjaan ateistisen kasvatuksen tunteja, vaikka todellisuudessa tunteja ei koskaan ollut pidetty.¹⁸⁹

Jokainen isänmaallisuudelle ja poliittiselle kasvatukselle omistettu tunti oli pois muiden asioiden opetuksesta. Oppilaiden osaamista mitattiin joka kevät kokein, jotka olivat kaikkialla Virossa samanlaiset. Opettajien valmentaessa oppilaitaan kokeita varten muulle opetukselle jäi vain vähän aikaa. Opetusta suunniteltaessa isänmaallisuus ja poliittisuus eivät välttämättä olleet kaikkein oleellisimpia seikkoja joilla koulupäivä haluttiin täyttää. Vain harva opettaja näki kommunistisen kasvatuksen koulun päätehtävänä tai edes yhtenä sellaisena. Selviytyäkseen Neuvosto-Virossa oppilaiden oli omaksuttava ainakin neuvostoisänmaallisuuden ja puolueen kunnioittamisen ulkoiset muodot.

Joskus syynä poliittisen kasvatuksen vähäiseen määrään oli Brezhnevin stagnaatioajan yleinen tehottomuus. Stagnaation eli pysähtyneisyyden käsitettä on käytetty yleisesti kuvaamaan tuon aikaista tilannetta, jossa Neuvostoliiton johto pyrki säilyttämään niin ulko- kuin sisäpoliittisenkin *status quon*. Eräänä osoituksena pysähtyneisyydestä oli kommunistisen puolueen jäsenmäärän suuri nousu. 1970-luvulla NKP:n jäsenmäärä lisääntyi runsaasti ankarasta rekrytoinnista johtuen, ja vuonna 1981 joka kymmenes neuvostokansalainen oli puolueen jäsen. Heidän tehtävänä oli ylläpitää yhteiskunnallista ilmapiiriä joka mahdollistaisi *status quon* säilymisen.¹⁹⁰ Kansan enemmistö haluttiin sitoa osaksi järjestelmää, jotta se ei nousisi kapinaan sitä vastaan. Ihmiset haluttiin myös saada kontrolloimaan toisiaan, jotta neuvostojärjestelmän valvova silmä todella ulottuisi kaikkialle. Loore Metsan kertomus KGB:n miehistä, jotka halusivat opettajien ilmiantavan

¹⁸⁹ Haastattelu, Liigus.

¹⁹⁰ Service s. 410.

oppilaitaan, kertoo siitä, kuinka monille eri elämänalueille kansalaisten valvonta ulottui.¹⁹¹ Kuka tahansa saattoi olla ilmiantaja, joten järjestelmää ei kannattanut ääneen arvostella.

Koulujen henkilökunta onnistui muutosvastarinnallaan pysäyttämään tai ainakin heikentämään venäläistämissuunnitelmia. Usein kysymys oli virolaisten opettajien haluttomuudesta osallistua kielelliseen venäläistämiseen, mutta joskus syyt saattoivat olla myös muualla. Syynä erilaisten opetusta koskevien suunnitelmien vajavaiselle toteutukselle saattoi olla silkka saamattomuus tai tiedonkulun vaikeudet. Brezhnevin ajan loppupuolella koko Neuvostoliitossa vallitsi pysähtyneisyys, ja erään määritelmän mukaan Brezhnevin hallinto oli ”mukava järjestely, jossa elämänpituiset byrokraatit pysyivät toimistoissaan kunnes heidät kannettiin vaakatasossa pois”.¹⁹² Brezhnevillä oli Shlapentokhin mukaan kaksi erillistä syytä pysähtyneisyyden ylläpitoon. Hän pelkäsi kokevansa Hrutševin kohtalon ja tulevansa syrjäytetyksi mikäli ei pysyisi alaiensa suosiossa. Toinen syy oli pelko siitä, että uudistukset ajaisivat koko maan anarkian partaalle.¹⁹³ Muutosvastarinta oli vallitseva piirre koko Neuvostoliiton julkisessa elämässä.

Jatkuvat jokapäiväisen elämän vaikeudet veivät opetushenkilökunnan energiaa ja huomiota pois itse työstä. Samat ongelmat vallitsivat kaikilla yhteiskunnan aloilla, lukuun ottamatta puolue-eliittiä. Tavaroiden puute aiheutti jonoja, joissa saattoi kulua suuri osa ihmisten vapaa-ajasta. Vihanneksia tai hedelmiä haluavien täytyi viljellä ne itse, mikä oli rankkaa lisätyötä. Asuntopula oli suuri ja monet asuivat vanhoissa asunnoissa vailla mukavuuksia. Uudetkaan asunnot eivät usein olleet valmistuessaan hyvässä kunnossa, mikä tiesi remontointia asukkaille itselleen. Arkipäivän elämä oli täynnä varsinaisen palkkatyön lisäksi tehtävää työtä, mikä verotti työntekijöiden resursseja ja motivaatiota itse työn suhteen. Ongelmia saattoi avoimesti käsitellä neuvostoliittolaisessa mediassa, kunhan niin tehtiin yksittäistapausten tasolla. Näin ongelmat voitiin nähdä vain satunnaisina ikävinä ilmiöinä. Ongelmiin johtaneita järjestelmän vikoja sen sijaan ei voinut juuri avoimesti arvostella. Yksittäisiä ongelmatapauksia sen sijaan käsiteltiin lehdistössä hyvinkin yksityiskohtaisella tasolla. Nõukogude Õpetajassa vuonna 1979 ilmestyneessä artikkelissa kerrottiin, että Hagudin kylässä Raplamaalla opettajien asuinolot olivat erittäin heikot. Vesijohdon tai kunnollisen kaivon puuttuessa heidän oli kannettava vesi naapuritalosta oman kaivon ollessa täynnä sameaa, juomakelvotonta vettä. Samassa artikkelissa kerrottiin myös, että opettajien työpäivien venyessä pitkiksi heidän oli vaikea löytää enää ruokaa kaupoista, sillä kaikki oli päivän aikana myyty.

¹⁹¹ Haastattelu, Mets.

¹⁹² Suny s. 422.

¹⁹³ Shlapentokh et al. 1997 s. 73.

Ratkaisuksi artikkelin kirjoittaja esitti opettajien henkilökohtaisten ruokatarvikkeiden tilaamista koulun keittiön kautta.¹⁹⁴ Työpaikalla oli neuvostoliittolaisen käsityksen mukaan vastuu työntekijöiden hyvinvoinnista. Tähän kuului käytännössä usein esimerkiksi asunnon tarjoaminen työntekijöille.

Kommunistisen kasvatuksen vähäinen määrä neuvostovirolaisissa kouluissa ei välttämättä aina johtunut opettajien vakaumuksellisesta vastarinnasta. Opettajat näkivät omassa elämässään Neuvostoliiton epäonnistuneen lupauksessaan pitää huolta kaikkien kansalaistensa aineellisista tarpeista. Vaikeat olosuhteet tuskin innostivat opettajia paneutumaan neuvostojärjestelmän ylläpitoon tähtäävään toimintaan. Järjestelmä itsessään loi viralliseen työelämään tehottomuutta, joka kostautui myös sen omien suunnitelmien toteuttamisessa. On myös todennäköistä, että joissain tilanteissa opettajat tietoisesti jättivät saamansa ohjeet noudattamatta katsoessaan niiden olevan liian pahasti ristiriidassa omien arvojensa kanssa.

Sopeutuminen ei kuitenkaan tarkoittanut neuvostojärjestelmän hyväksymistä siinä mielessä, että sitä olisi pidetty moraalisesti oikeana tai edes käytännössä kovin toimivana. Se oli kuitenkin ainoa tarjolla oleva toimintaympäristö. Kaikki mitä elämässään halusi tehdä, oli tehtävä ympäröivän yhteiskunnan asettamilla ehdoilla. Menestyminen ammatillisesti ja taloudellisesti edellytti neuvostovaltaan sopeutumista ja sen vähintäänkin pinnallista hyväksymistä ja kannattamista. Avoimen neuvostovastaiset mielipiteet taas estivät opiskelun, vaikeuttivat työelämää ja taloudellista menestymistä. Pahimmassa tapauksessa vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen kritisoiminen saattoi viedä vankilaan.

Hyväksyntä kanavoitui joillain yksilöillä yrityksiä muuttaa järjestelmää sisältä käsin. Sen muuttaminen ulkoa käsin vaikutti liki mahdottomalta, mutta sopeutumalla järjestelmään ja menestymällä siinä saattoi toivoa saavuttavansa aseman, jossa olisi valta tehdä jotain muuttaakseen sitä parempaan suuntaan. Todennäköisesti tässä myös usein onnistuttiin, sillä neuvostoaikana puoluejärjestelmässä menestyneet henkilöt ovat nauttineet kansan luottamusta vielä uudelleenitsenäistymisen jälkeenkin. Esimerkiksi Viron presidenttinä vuosina 2001-2006 toiminut Arnold Rüütel toimi vuodesta 1983 alkaen Viron Neuvostotasavallan korkeimman neuvoston presidiumin puhemiehenä ja Neuvostoliiton korkeimman neuvoston varajäsenenä. Neuvostoliitossa ei ollut mahdollista edetä urallaan tai saada yhteiskunnallista vaikutusvaltaa tekemättä

¹⁹⁴ Ülo Tikk, Kuidas on olmege teie pool kandis? Nõukogude Õpetaja 27.1.1979 s.3.

kompromisseja ideologian suhteen. Tekemällä myönnytyksiä joissain asioissa saattoi kuitenkin saada aseman, josta käsin oli mahdollista muokata järjestelmää haluamaansa suuntaan.

5.2 Huligaanit ja toisinajattelijat

Vaikka enemmistö virolaisista ylläpiti neuvostovastaisina pidettyjä kansallisia traditioitaan vain yksityisyyden suomassa rauhassa, esiintyi Virossa koko neuvostomiehityksen ajan myös avointa vastarintaa. Kaikki Neuvosto-Viron asukkaat eivät sopeutuneet järjestelmään edes päällisin puolin. Vastarinnan muodot ja tavat erosivat neuvostomiehityksen eri aikoina toisistaan.

Neuvostomiehityksen alkuaikoina aktiivisesti toiminut ja myös muiden virolaisten konkreettisesti tuesta nauttinut aseellinen vastarintaliike kuihtui 1950-luvun jälkeen. Tähän vaikutti muun muassa maatalouden kollektivisointi, joka vei vastarintaliikkeeltä syrjäisten maalaistalojen muodostaman tukiverkoston. Viimeinen metsäveli eli neuvostovaltaa vastustanut, metsässä piileksinyt sissi, August Sabe löydettiin ja teki pidätettäessä itsemurhan vuonna 1978. Jo ennen tätä metsäveljien aktiivinen toiminta oli hiipunut.

Neuvostomiehitystä sinänsä kritisoiva vastarintaliike oli 1960-luvun lopulla korvautunut ihmisoikeuksia ja demokratiaa toimintansa perusteina pitävien toisinajattelijoiden ryhmillä. Vuoden 1975 ETYK-kokouksessa Neuvostoliitto sitoutui kunnioittamaan ihmisoikeuksia, mikä innosti neuvostoliittolaisia toisinajattelijoita vaatimaan ihmisoikeuksien kunnioittamista julkilausumien lisäksi myös käytännössä.¹⁹⁵ He myös kommentoivat laajemmin koko Neuvostoliiton tilannetta, toisin kuin aiemmat, lähinnä nuorista koostuneet vastarintaryhmittymät jotka olivat keskittyneet nimenomaan Viroon.¹⁹⁶ Myös Venäjällä 1970-luvun puoliväliin mennessä toisinajattelijat olivat jakautuneet liberaaleihin ja kansallismielisiin.¹⁹⁷ Liberaalit virolaiset toisinajattelijat halusivat muuttaa Neuvostoliiton avoimemmaksi yhteiskunnaksi ja puolustaa kaikkien yhteisiä ihmisoikeuksia, kun taas kansallisuusmieliset toisinajattelijat vastustivat nimenomaan Viron neuvostomiehitystä. Myöskään venäläiset toisinajattelijat eivät suhtautuneet varauksettoman myönteisesti virolaisten vastarintaan neuvostovaltaa kohtaan.

Ristiriidoista eri suuntauksia ja myös eri kansallisuuksia edustavien toisinajattelijoiden välillä kertoo esimerkiksi Yhdistyneille Kansakunnille osoitetun vetoituksen tarina. Vuonna 1972

¹⁹⁵ Vahtre et al. s. 305.

¹⁹⁶ Niitsoo s. 75.

¹⁹⁷ Suny s. 433.

virolaiset toisinajattelijat Kalju Mätik, Tunne Kelam, Jüri Kivimäe, Rein Einasto ja Elmar Ernits kirjoittivat vetoomuksen YK:lle. Vetoomuksessa käsiteltiin Baltian asemaa Neuvostoliiton miehittäminä valtioina. Vetoamus annettiin kansallisuudeltaan venäläiselle, Virossa asuvalle Sergei Soldatoville, jonka oli tarkoitus toimittaa vetoamus länteen moskovalaisten ihmisoikeusaktivistien kautta. Vetoomusta ei kuitenkaan koskaan julkaistu tuota kautta. Vetoomuksen kirjoittajat itse epäilivät miehityksen ja venäläistämisen avoimen käsittelyn olleen liikaa myös venäläisille toisinajattelijoille.¹⁹⁸

Vuoden 1981 vuosiraportissa Amnesty International mainitsee kolmen toisinajattelijaryhmän joutuneen erityisesti Neuvostoliitossa viranomaisten huomion kohteeksi. Ensimmäisen ryhmän muodostavat Helsinki-tarkkailijat, eli ihmisoikeusaktivistit jotka kutsuivat itseään Helsinki-tarkkailijoiksi Helsingissä vuonna 1975 ETYK -kokouksen mukaan. Toisen ryhmän muodostavat ei-venäläisten kansallisuuksien edustajat, jotka kritisoivat Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikkaa. Kolmannen ryhmän muodostavat erilaisten uskontojen edustajat.¹⁹⁹ Raportissaan Amnesty mainitsee myös neljä virolaista toisinajattelijaa, jotka oli vangittu kansallisuusaatteeseen liittyvän aktivismin takia.

Toisinajattelijat eivät siis 1970- ja 1980-lukujen vaihteen muodostaneet yhtenäistä ja laajaa joukkoa. Heillä ei myöskään ollut kansan enemmistön aktiivista tukea. Osittain tämä johtui siitä, että aktiivisen vastarinnan harjoittajat jäivät enimmäkseen suurelle yleisölle tuntemattomiksi, sillä heistä saattoi tulla tunnettuja vasta sen jälkeen, kun toiminta oli pidätyksen ja vankeuden myötä loppunut.²⁰⁰ Toisinajattelijoiden julkaisuja, kuten Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis, julkaistiin kyllä kädestä käteen leviävinä kopioina, mutta kovin laajamittaista levikkiä niillä ei ollut.

Myös niillä, jotka eivät halunneet tai voineet ryhtyä avoimesti toisinajattelijoina, oli joitain mahdollisuuksia ilmaista mielipiteensä. Vuonna 1979 Neuvostoliitossa järjestettiin väestölaskenta, jossa ihmisiltä kysyttiin myös heidän venäjän kielen taidostaan. Saatujen tulosten mukaan venäjää osaavien virolaisten määrä oli laskenut viisi prosenttia vuoden 1970 jälkeen. Vuonna 1970 venäjää osasi 29 prosenttia virolaisista, mutta vuonna 1979 vain 24 prosenttia. Virolaisten kielitaito tuskin oli ehtinyt yhdeksässä vuodessa dramaattisesti heikentyä. Kyseessä oli virolaisten yhteinen

¹⁹⁸ Pihlau s. 91.

¹⁹⁹ Amnesty International Annual Report 1981, s. 328.

²⁰⁰ Niitsoo s. 96.

mielenilmaus venäjän kielen käyttöalan ja painoarvon jatkuvaa kasvua vastaan.²⁰¹ Minkäänlaisesta organisoidusta mielenilmauksesta ei ole jäänyt jälkiä eikä sellaisesta ole Virossa puhuttu vielä uudelleenitsenäistymisen jälkeenkään. Todennäköisesti kyseessä oli spontaani tapa ilmaista oma asenne venäjän kielen merkityksen korostamista kohtaan. Väestönlaskennan tulos oli virolaisten ensimmäinen laaja mielenilmaus pitkään aikaan, ja se saattoi vauhdittaa myös seuraavien vuosien tapahtumia. Se osoitti myös selvästi, että kielipolitiikassa oli jotain vialla.

Nuorten kritiikki vallitsevaa järjestelmää kohtaan näkyi Brezhnevin ajan lopulla yksittäisinä mielenosoituksina, itsenäisen Viron sinimustavalkoisen lipun julkisena esittämisenä ja Neuvostoliiton ja Neuvosto-Viron lippujen turmelemisena.²⁰² Laajasta järjestäytyneestä vastarinnasta ei 1980-luvun koululaisten suhteen juuri voida puhua. Kuuluisin aikakauden mielenilmaus oli Tallinnassa syksyllä 1980 tapahtuneet nuorisolevottomuudet. Syys- ja lokakuussa 1980 virolaiset nuoret osoittivat mieltään sekä venäläistävää koulutuspolitiikkaa että Virossa vallinneita kehoja aineellisia oloja vastaan. Ensin mainittu näkyi uuden opetusministeri Elsa Gretškinan erovaatimuksina ja jälkimmäinen vaatimuksina saada lihaa kauppoihin. Osallistujat olivat nuoria, lähinnä keskikouluikäisiä virolaisnuoria.²⁰³ Nuorten mielenosoitukset tukahdutettiin väkivaltaisesti, mikä herätti pelkoa ja närkästystä virolaisissa.²⁰⁴ Koska tiedotusvälineissä asiaa ei käsitelty käytännössä lainkaan, eivät kaikki Tallinnan ulkopuolella asuvat virolaiset kuulleet mielenosoituksista.²⁰⁵

Mielenosoitusten jälkeen eri kansallisuuksia edustavien nuorten väliset jännitteet kärjistyivät fyysiseksi väkivallaksi. Vanhemmat kävivät hakemassa koulusta myös isot lapsensa estääkseen näitä joutumasta mukaan tappeluihin. Tallinnassa kiersi huhuja monikymmenpäisistä venäläisten nuorten ryhmistä, jotka pieksivät fasisteina pitämiään virolaisnuoria.²⁰⁶ Käsitys mielenosoittajista fasisteina noudatti Neuvosto-Viron viranomaisten tapaa käsitellä kaikkia kansallisuuskysymyksen kantaa ottavia tahoja fasisteina. Tallinnan puoluejärjestöissä käsiteltiin syksyn 1980 mielenosoitusten jälkeen VKP:n Tallinnan kaupunkikomitean kirjettä, jossa väitettiin mielenosoittajien huutaneen fasistisia ja natsimyönteisiä iskulauseita.²⁰⁷ Piritan kaupunginosassa Tallinnassa virolaiset ja venäläiset nuoret tappelivat keskenään päästessään koulun iltavuorosta

²⁰¹ Vahtre et al. s. 311.

²⁰² Niitsoo s. 102.

²⁰³ Lisandusi s. 263-264.

²⁰⁴ Lisandusi s. 263-264 ja haastattelu, Varikko.

²⁰⁵ Haastattelu, Piirisild.

²⁰⁶ Kiin et al. s. 42.

²⁰⁷ Kiin et al. s. 37.

puoli kahdeksalta. Väkivaltaisuudet laantuivat vasta kun koulu järjesti vanhempien partioita valvomaan koulun ympäristöä.²⁰⁸

Miksi juuri nuoret osoittivat avoimesti mieltään tilanteessa, jossa samat ja samanlaiset ongelmat kohtasivat suurinta osaa väestöstä? Lisandusi esittää syyksi sen, ettei nuorilla ollut niin paljon menetettävää kuin vanhemmillaan. Heillä ei ollut paikkaa asunto- tai autojonossa, ylennystä tiedossa tai muuta vastaavaa, jonka menettämistä he olisivat voineet pelätä. On totta, ettei nuorilla ollut samanlaisia aineellisia etuuksia kuin aikuisilla olisi voinut olla. Osallistuminen huliganismiksi määriteltyyn toimintaan saattoi kuitenkin vaarantaa nuorten opiskelun ja sitä kautta tulevan uran. Nuorten toiminnasta voitiin myös rangaista vanhempia esimerkiksi siirtämällä heidät asuntojonossa taaksepäin.²⁰⁹ Osallistuminen neuvostovaltaa vastustavaan toimintaan ei siis ollut nuorillekaan riskitöntä.

1980-luvun nuoret eivät olleet kokeneet Stalinin ajan julmia joukkokarkotuksia, ja olivat sen vuoksi vähemmän peloissaan kuin vanhemmat ihmiset. Vallitsevaa asiantilaa vastaan protestoiminen oli Neuvostoliitossa vielä 1980-luvullakin vaarallista ja saattoi pahimmassa tapauksessa viedä jopa hengen. Vuonna 1981 neuvostovastaisen aineiston levittämisestä tuomittu tiedemies Jüri Kukk kuoli Vologdan vankileirillä.²¹⁰ Suurin osa poliittisista vangeista palasi 1970- ja 1980-luvuilla vankeudesta elossa, mutta olot vankiloissa ja vankileireillä olivat koko neuvostoajan surkeat. Kidutus, sekä fyysinen pahoinpitely että pakkohoito psykiatrisissa sairaaloissa, oli yleistä.²¹¹ Koko yhteiskunta ei enää kuitenkaan ollut samanlaisen pelon vallassa kuin vielä 1950-luvulla.

Brezhnevin ajan lopun rankimman kielellisen venäläistämiskauden elänyt nuoruudessaan elänyt sukupolvi nousi myöhemmin, 1990-luvun alussa juuri itsenäistyneen Viron johtoon. Oliko sukupolven yhteisissä kokemuksissa jotain, mikä voisi selittää heidän muovaamansa uudelleenitsenäistyneen Viron politiikkaa? Karl Mannheimin teorian mukaan sukupolvi on ryhmä aikalaisia, jotka jakavat samat kokemukset. Pelkkä samana aikana eläminen ei tee ihmisryhmästä sukupolvea.²¹² Jokainen sukupolvi kokee heitä ympäröivän kulttuuriperinteen eri tavalla kuin edeltäjänsä. Lapsuuden aikaiset kokemukset sulautuvat elämäkatsomukseksi, jonka kautta myöhemmät kokemukset saavat merkityksensä. Koska jokaisen sukupolven lapsuudenkokemukset

²⁰⁸ Haastattelu, Mets.

²⁰⁹ Lisandusi s. 265.

²¹⁰ Lisandusi s. 330.

²¹¹ Lisandusi s. 361.

²¹² Puuronen s. 76.

poikkeavat toisistaan, ovat eri sukupolvien tavat toimia, tuntea ja käyttää käsitteitä ajattelu- ja toimintatavat keskenään erilaisia.²¹³ Brezhnevin ajan loppuvuosina nuoruuttaan eläneet kokivat elämänsä Neuvosto-Virossa eri tavalla kuin aikaisemmat sukupolvet. 1970- ja 1980-luvuilla koulunsa käynyt sukupolvella ei ollut enää omakohtaista kokemusta itsenäisyyden ajan Virosta. Neuvostotodellisuus oli ainoa, mitä he olivat kokeneet. Neuvostoliitto ei ollut enää samanlainen pelkoa herättävä terrorivaltio kuin se oli neuvostomiehityksen alkuvuosina. Se ei kuitenkaan tarjonnut enää positiivisia elämyksiä ja tulevaisuuden odotuksia avaruuden valloituksen sekä tieteen ja talouden nopean kasvun muodossa kuten se vielä 1960-luvulla oli tehnyt.

Jos neuvostovaltion pelotekeppi olikin 1980-luvulle tultaessa menettänyt tehoaan, oli sen tehnyt myös palkkioksi hyvästä käytöksestä tarkoitettu porkkana. Neuvostoliiton talous oli heikossa kunnossa, ja se näkyi myös kauppojen hyllyillä. Nuorten ei ollut realistista toivoa saavuttavansa yhtä hyvää elintasoa kuin länsimaissa tai välttämättä edes parempaa elintasoa kuin omat vanhempansa. Mistä tahansa tuotteesta saattoi tulla koska tahansa *defitsiit*, eli tuote josta oli pula. Tavarapula vaikeutti myös koulunkäyntiä, sillä kaikille oppilaille ei ollut kaupoissa saatavilla esimerkiksi kirjoitusvälineitä, koulupukuja ja urheiluvaatteita. Aime Ruubel kirjoitti syksyllä 1980 tavarapulasta Jõgevan piirissä. Varsinkin vaatteita oli myynnissä vähän ja vain hajakokoja, joten ”niin jäi ratkaisematta Põltsamaan ja sen ympäristön liikunnanopettajilla liikuntavaatekysymys. Mitä tulisi vaatia käytettäväksi liikuntatunneilla?”²¹⁴ Neuvostonuorille ei riittänyt edes kouluvaatteita, joten toiveet materiaalisesti mukavasta elämästä eivät vaikuttaneet kovin realistisilta.

Nuoret elivät tilanteessa, jossa pelkäsivät oman äidinkieltänsä muuttuvan vähemmistökieleksi, folkloristiikan alaan kuuluvaksi muinaisjäänteeksi ja mahdollisesti lopulta katoavan kokonaan. Huhut kaiken opetuksen muuttumisesta venäjänkieliseksi pelottivat nuoria, sillä vironkielisen koulutuksen kadotessa olisi koko kieli todennäköisesti kadonnut käytöstä. Näitä huhuja siivitti se, että venäjän kielestä puhuttiin ja kirjoitettiin julkisuudessa koko Neuvostoliiton ja kaikkien neuvostokansojen yhteisenä kielenä ja neuvostokansalaisten toisena äidinkielenä. Venäjän kieli yhdistettiin neuvostoihmisen identiteettiin ja ylipäätään neuvostoliittolaisuuteen. Nuoret näkivät oman äidinkieltänsä ja kansallisen identiteettinsä olevan uhattuina, ja uhkaajana oli nimenomaan Neuvostoliiton yleiskieli venäjä. Näkemys, jonka mukaan neuvostovallan kielen venäjän valta-asema uhkasi viron kielen olemassaoloa, muodostui osaksi tuon ajan koululaisten maailmankuvaa.

²¹³ Puuronen s. 79.

²¹⁴ ” Nii jäi Põltsamaa ning selle ümbruse koolide võimlemisõpetajatel lahendamata võimlemisriiete küsimus. Kas nõuda ja mida nõuda sportimisel seljas kanda?” Aime Ruubel Mõnikord on, mõnikord mitte. Nõukogude Õpetaja 6.9.1980 s. 2.

Nuorison tyytymättömyys vallitsevaan asiintilaan sai myös aikuiset havahtumaan ja huomaamaan kansallisuussuhteiden kireyden. Tästä on osoituksena muun muassa *neljäkymmenen kirje*, joka kirjoitettiin nimenomaan nuorisolevottomuuksien yllyttämänä. Mielenosoituksilla oli merkitystä osanottajien suuren määrän ja tapahtumien avoimen ja julkisen luonteen vuoksi. Tuolloin virolainen Neuvostoliiton miehitystä vastaan suunnattu vastarinta esiintyi julkisena mielenilmauksena. Osallistujia oli satoja, ja he osoittivat mieltään julkisella paikalla, neuvostotasavallan pääkaupungin keskustassa. Juuri osanottajien suuren määrän ja tapahtumien avoimen ja julkisen luonteen vuoksi syksyn 1980 mielenosoitukset ovat huomionarvoinen osa Viron vastarinnan historiaa.

Nuorisolevottomuuksien jälkeen 40 virolaista kulttuurielämän vaikuttajaa kirjoittivat Pravda-, Rahva Hääl- ja Sovjetskaja Estonija- lehdille osoitetun avoimen kirjeen. Lehdet eivät julkaisseet kirjettä, vaan se levisi käsinkirjoitettuna kopioina ihmiseltä toiselle. Kirje julkaistiin painettuna vasta vuonna 1988 Vikerkaar-lehdessä. Sen syntyprosessista julkaistiin vuonna 1990 teos nimeltä *40 kirja lugu*. Kirjeessä ilmaistaan huolta kuilusta ”kasvattajien ja kasvatettavien, johtajien ja johdettavien” välillä ja pidetään nuorten toimintaa useiden Viron asukkaiden tyytymättömyyden ilmentäjänä. Tyytymättömyyden syiksi kirjeen kirjoittajat esittävät sosiaalisia ja taloudellisia ongelmia, jotka liittyvät ”kansallisuuksien välisten oikeudellisten suhteiden järjestämättömyyteen”. Kirjoittajat näkivät ihmisten olleen peloissaan, koska virolaisista oli tulossa vähemmistökansallisuus Virossa, varsinkin Tallinnassa. Samanaikaisesti viron kielen käyttöä oli rajoitettu ja vironkielisten kirjojen ja lehtien saatavuus oli heikentynyt. Lisäksi he ilmaisivat huolensa siitä, että oli aloitettu ylimitoitettu ja taitamaton propagandakampanja venäjän kielen opetuksen tehostamiseksi. Kirjoittajat kiinnittävät huomiota myös siihen, että Viron luonnon tila oli heikentymässä tuottavuuden lisäämisen vuoksi, kaksikielisyyttä vaadittiin vain vironkielisiltä ja johtaviin tehtäviin oli nimitetty henkilöitä joilla ei ollut tietoja virolaisesta kulttuurista eikä kiinnostusta sitä kohtaan.²¹⁵

Kirjeessä oli merkityksellistä sen sisällön lisäksi myös se, ketkä sen olivat kirjoittaneet. Kirjeen kirjoittajat olivat hyvissä yhteiskunnallisissa asemissa, osa jopa puolueen jäseniä. He eivät olleet vastarintaliikkeen aktivisteja, vaan tavallisia virolaisen sivistyneistön jäseniä.²¹⁶

Neuvostojärjestelmän toimintaa eivät enää kritisoineet vain siitä täysin irtisanoutuneet avoimesti toisinajattelevat henkilöt, vaan myös sen omat aktiiviset toimijat. Virossa toteutettava politiikka

²¹⁵ ”Neljäkymmenen kirje”, julkaistu teoksessa Kiin et al. s. 5.

²¹⁶ Vahtre et al. s. 313.

kävi sietämättömäksi jopa aiemmin neuvostojärjestelmään hyvin sopeutuneille puolueen jäsenille, mikä osoitti sen kuinka virolaisen kulttuurin kannalta merkittävistä asioista oli kyse. Viron kielen yhä kapeneva käyttöala ja venäjän kielen merkityksen korostaminen uhkasivat koko virolaista kulttuuria ja laajemmin ottaen ylipäättään koko virolaisen kansan olemassaoloa.

Amerikanvirolainen historiantutkija Rein Taagepera on nimittänyt vuosia 1980-81 *valestartiksi*²¹⁷. Tuolloin virolaiset osoittivat mielipiteensä maassa harjoitettavaa politiikkaa kohtaan, mutta mielipiteenilmauksista ei muotoutunut laajempaa kansanliikettä tai muuta muutosvoimaa. Ehkä kysymyksessä ei kuitenkaan ollut valestartti vaan alkusoitto. Noiden vuosien tapahtumat osoittivat, että virolaiset olivat yhä olemassa ja he olivat yhä kansa, jolla oli halu jatkaa omaa kulttuurista perintöään eteenpäin.

Neuvostovallan minkäänlainen kritisointi oli vielä 1980-luvullakin erittäin vaarallista. Neuvostovastaisesta toiminnasta seurasi pahimmassa tapauksessa hengen menetys. Vähintäänkin se johti urakehityksen tai opiskelujen loppumiseen, asunnon saannin estymiseen ja moniin muihin hankaluuksiin. Virolaiset tiesivät tämän ja suurin osa pidättäytyi avoimesta kritiikistä. Andres Küngin kertomuksen mukaan eräs pakolaisvirolainen meni uimaan Tallinnan lahdelle ja näki kalastajan istuvan pitkään paikallaan. Uimari kysyi kalastajalta miksi kala ei syö, vaikka hän itse oli lapsena kalastaessaan saanut samalta paikalta runsaasti saalista. Kalastaja vastasi. ”Niin, tiedättehän, nykyisin tässä maassa ei kukaan uskalla avata suutaan.”²¹⁸ Kommunistiseen ideologiaan ei tarvinnut suhtautua vakavasti siinä mielessä, että siihen olisi pitänyt omassa sisimmässään vilpittömästi uskoa. Se täytyi kuitenkin ottaa vakavasti Neuvostoliiton virallisena ideologisena perustana, jota ei sopinut avoimesti kritisoida.

5.3 Virolaiset neuvostokansalaiset

Kritiikki järjestelmää oli Neuvostoliitossa sallittu vain puolueen asettamissa ahtaissa rajoissa, joten julkista kritiikkiä Neuvosto-Viron oloja kohtaan esittivät lähinnä ulkovirolaiset tai salanimellä kirjoittavat virolaiset. Näissä puheenvuoroissa korostui 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa virolaisten huoli oman kielensä, kulttuurinsa ja kansallisen identiteettinsä puolesta. Sinilindin mukaan ”Täydellinen kaksikielisyys vähemmistöjen keskuudessa ja venäläisten vähemmistökielten taidon puute johtavat kuitenkin—venäläisen väestön osuuden jatkuvasti

²¹⁷ Vahtre et al. s. 313.

²¹⁸ Küng s. 200.

kasvaessa ainakin Baltiassa—siihen, että venäjän kieli vähin erin tulee syrjäyttämään paikalliset kielet jokapäiväisessä elämässä.” Andres Künigin mukaan virolaiset pelkäsivät menettävänsä latinalaiset aakkoset kyrillisten tieltä.²¹⁹ Esimerkkinä koulun venäläistävistä luonteesta Künig lainasi teoksessaan kahdeksannen luokan viron kieliopin oppikirjaa, jossa kerrottiin että ”neuvostoliittolainen tiede ---- rakentuu venäjän kielen varaan”²²⁰. Hän mainitsi myös balttien pelkäävän, että Viron, Latvian ja Liettuan neuvostotasavaltojen tilalle muodostettaisiin Baltian neuvostotasavalta, jossa yhteisenä kielenä olisi venäjä. Künig ei kuitenkaan pitänyt tätä todennäköisenä, sillä se olisi haitannut Baltian teollisuustuotantoa ja aiheuttanut liikaa vastustusta Neuvostoliiton ulkopuolella.²²¹

Olivatko virolaisten pelot oman kielen ja kulttuurin menettämisestä realistisia? Olisiko neuvostomiehitys jatkuessaan sysännyt viron kielitieteellisten muinaisjäynnösten joukkoon? On vaikeaa ennustaa toteutumatta jäänyttä tulevaisuutta, mutta tuon ajan eläneille virolaiselle pelot olivat todellisia. Syyt, jotka ajavat ihmiset vaihtamaan käyttämäänsä kieltä ovat usein taloudellisia, mutta voivat olla myös poliittisia. Työn saanti, ja sitä kautta taloudellinen ja sosiaalinen menestyminen, on monikielisissä yhteisöissä eräs tärkeimmistä syistä kielen vaihtoon.²²²

Kielentutkija Labovin mukaan kielellinen muutos tapahtuu silloin, kun uusi kieli nähdään keinona saavuttaa menestystä ympäröivässä yhteiskunnassa. Negatiivisena esimerkkinä hän käyttää iranilaisia ja intialaisia naisia, joilla ei ollut juuri mahdollisuuksia vaikuttaa omaan asemaansa, eikä näin ollen myöskään tarvetta tai motivaatiota vaihtaa kieltään.²²³ Venäjän kielen taito oli Neuvostoliitossa sosiaalisen nousun mahdollistava tekijä. Sosiaalinen ja taloudellinen menestyminen oli virolaisille yksilöille neuvostoaikana täysin mahdollista. Kielitaitoa vaadittiin kuitenkin myös monien korkeaa koulutusta vaatimattomien töiden tekemiseen. Esimerkiksi postin työntekijöiden oli neuvostoaikana osattava venäjää.²²⁴ Venäjän kielen taito ei siis ollut vain ja ainoastaan ylimpien yhteiskuntaluokkien taito, vaan sitä vaadittiin kaikilta virolaisilta koulutukseen ja sosiaaliseen asemaan katsomatta. Toisaalta tämä voitiin nähdä myös yhteiskunnallista tasa-arvoa edistävänä kaikkien kansalaisten hallitessa kielen, jolla poliittisia ja hallinnollisia päätöksiä tehtiin.

Kielipolitiikan luomat olosuhteet saivat virolaiset oppimaan venäjää. Käytännölliset syyt eivät kuitenkaan ole ainoa kieleen, sen valintaan ja elossa pitämiseen vaikuttava seikka. Myös ihmisten

²¹⁹ Künig s. 96-97.

²²⁰ Künig, s. 70.

²²¹ Künig s. 180.

²²² Holmes s. 65.

²²³ Wardhaughin mukaan. S. 201.

²²⁴ Haastattelu, Varikko.

asenteilla on suuri merkitys, joskus jopa suurempi kuin käytännön syillä. Venäjän kielen osaaminen ei heikentänyt viron kielen kehitystä, sillä virolaiset kokivat vironkielisen kulttuurin vaalimisen tärkeäksi. Mikäli kielellisen vähemmistön jäsenet kokevat kielen olevan tärkeä identiteetin tärkeä symboli, vähemmistökieli voi säilyä elinvoimaisena pitkään hankalissakin olosuhteissa.²²⁵ Virolaiset käyttävät usein käsitteitä *eesti meel* eli virolainen mieli ja *eesti keel* eli viron kieli, jotka ovat tiukasti yhteydessä toisiinsa. Virolaiseen identiteettiin kuuluu olennaisena osana viron kieli. Asenne, jonka mukaan kieli on kulttuurin perusta, edesauttoi viron kielen säilymistä neuvostoaikojen vaikeissa olosuhteissa.

Erityisen kuvaavaa Neuvosto-Viron monikerroksiselle henkiselle ilmapiirille oli se, että uudelleenitsenäistymisen jälkeen yhtenäinen *eesti meel* osoittautui osittain illuusioksi. Usko kielen ja mielen muodostamaan yhteyteen koki kuitenkin kovan kolauksen uudelleenitsenäistymisen jälkeen. Neuvostoaikana ihmiset eivät voineet avoimesti keskustella ajatuksistaan, mutta erilaiset vitsit, kertomukset ja taiteilijoiden tuotanto antoivat ymmärtää että toisenlainen, virallisesta neuvostoliittolaisesta mielipiteestä poikkeava ajattelutapa oli olemassa. Koska siitä ei voitu avoimesti puhua, muodostui ihmisille käsitys siitä että kaikki oikeat virolaiset ajattelivat samalla tavalla. Kaikilla vain oli hiukan erilaiset käsitykset siitä, mitä oikea virolainen ajatteli ja mitä hän piti tärkeänä.²²⁶ Perustavanlaatuisista kysymyksistä, kuten viron kielen ja kulttuurin arvosta virolaiset toki olivat samaa mieltä keskenään. Erimielisyyksiä aiheutti ennemminkin se, mitä niiden säilyttämiseksi pitäisi tehdä.

Viron kieltä äidinkielenä tai toisena kielenä puhuvia ihmisiä oli vuoden 1979 väestölaskennan mukaan 1017865, joista kansallisuudeltaan virolaisia oli 943956 ja venäläisiä 52800. Venäjää äidinkielenä tai toisena kielenä puhui 729774 henkilöä, joista kansallisuudeltaan virolaisia oli 227983 ja venäläisiä 407014. Vuonna 1989 venäjää puhui 333426 virolaista. Virolaisten venäjän taito oli siis 1980-luvun kuluessa parantunut.²²⁷ Luvut osoittavat erittäin selvästi sen, että virolaiset osasivat venäjää huomattavasti paremmin kuin venäläiset viroa. Neuvostoaikana Virossa vallitsi tilanne, jossa maan väestö oli asymmetrisesti kaksikielistä. Äidinkielenään viroa puhuvat osasivat useimmiten myös venäjää, kun taas venäjää äidinkielenään puhuvat olivat yksikielisiä.. Asymmetrisesti kaksikielisessä tilanteessa kaksikielinen ryhmä on yleensä vähemmistö, jos ei

²²⁵ Holmes s. 71.

²²⁶ Vahtre et al. s.306.

²²⁷ Statistikaamet.

lukumäärän niin sosiaalisen tilanteen perusteella.²²⁸ Käytännön tilanteissa kieliryhmien kielitaidon väliset rajat eivät olleet täysin jäykkiä. Oli kuitenkin paljon todennäköisempää löytää Neuvostovirosta venäjää puhuva virolainen kuin viroa puhuva venäläinen.

Vierasta kieltä opittaessa yksilöllä on oma motivaationsa oppia kieltä. Vieras kieli voidaan haluta oppia instrumentaalisista ja integroivista syistä. Instrumentaaliset syyt tarkoittavat tilannetta, jossa kielen oppimisesta on yksilölle käytännön hyötyä. Kielen oppiminen voi esimerkiksi mahdollistaa tiettyyn kouluun pääsemisen. Neuvostoliitossa venäjän kielen taito oli välttämätöntä, mikäli halusi esimerkiksi opiskella yliopistossa. Integroivat syyt taas tarkoittavat kiinnostusta opittavaa kieltä kohtaan ja jopa halua sulautua kielen edustamaan kulttuuriin.²²⁹ Se, että venäjän kielestä puhuttiin nimenomaan kommunismin kielenä tai Leninin kielenä, oli yritys saada ihmiset innostumaan kielestä nimenomaan integratiivista syistä. Tällaiset tuskin innostivat kovin monia virolaisia venäjän kielen opiskeluun. Integroiviin motiiveihin voi kuitenkin yhdistyä pelko assimilaatiosta.²³⁰ Monet virolaiset korostavat oppineensa venäjää koulussa, koska se oli pakollinen oppiaine.²³¹ Tällöin syyt olivat selvästi instrumentaalisia: kielen oppimisen toivottiin tuovan hyviä numeroita.

Venäjän kielen korostamisesta huolimatta neuvostoliittolainen kielipolitiikka ei kuitenkaan koskaan suhtautunut vihamielisesti muihin kieliin yleensä.²³² Viron asema oli kielipoliittisesti varsin hyvä, sillä kaikkia Neuvostoliitossa puhuttavia kieliä valtiolta ei hyväksynyt tai tukenut. Näitä kieliä olivat esimerkiksi saksa, jiddish ja arabia, joiden tukemisen ei katsottu oleva valtion etujen mukaista. Kieliryhmien, joiden jäseniä asui paljon myös Neuvostoliiton ulkopuolella, epäiltiin olevan Neuvostoliitolle epälojaaleja mahdollisessa ristiriitatilanteessa kuten sodan syttyessä.²³³ Viron kielellä oli Neuvostoliitossa varsin turvattu asema, sillä esimerkiksi Tarton yliopistossa annettiin opetusta viron kielellä. Viroksi myös julkaistiin jatkuvasti sekä viroksi kirjoitettua että käänöskirjallisuutta. Venäjä nähtiin kuitenkin nimenomaan Neuvostoliiton yhteisenä kielenä, siinä missä muut kielet olivat paikallisia kieliä. Venäjä ei ollut vain venäläisten äidinkieli, vaan jotain paljon enemmän.

Neuvostovirolainen nuoriso oli pääosin sopeutunut ideologian jatkuvaan läsnäoloon kaikessa julkisessa elämässä. Jäsenyys pioneereissa tai Komsomolissa koettiin jokseenkin normaalina lapsen

²²⁸ Appel ja Muysken s. 2.

²²⁹ Edwards s. 13.

²³⁰ Edwards s. 14.

²³¹ Haastattelut, Kikkas, Uibu ja Varikko.

²³² Shlapentokh. s 158.

²³³ Wardhaugh s. 354-355.

ja nuoren elämään kuuluvana asiana. Siihen ei liittynyt silloisten nuorten muistoissa mitään poliittista.²³⁴ Se, ettei poliittisiin nuorisjärjestöihin kuulumista pidetty poliittisena, on toisaalta osoitus kommunistisen ideologian kaikenläpäisevyydestä virolaisessa yhteiskunnassa ja toisaalta sen liturgisesta ja sisällyksettömästä luonteesta. Kommunistinen puhe ja ideologian erilaiset ulkoiset merkit kuten punaliput hyväksyttiin luonnollisena osana elämää, eikä niillä edes nähty olevan sen syvempää merkitystä. Neuvostoaikana koulunsa käyneet eivät muista kouluajoiltaan kovin suurta sosialistisen ideologian ja neuvostoliittolaisen isänmaallisuuden korostamista. Huolimatta siitä, että koulussa täytyi käyttää pioneeriliinaa ja keskikoulussa opiskella konekiväärin kokoamista sotilaallisen peruskoulutuksen tunneilla, koulua pidettiin hyvin epäpoliittisena ympäristönä.

Kommunistinen ideologia oli integroitu koulutukseen niin hyvin, että se tuntui oppilaista luonnolliselta asialta eikä herättänyt huomiota. Nuorilla ei ollut vertailukohdetta, sillä läsnä oleva neuvostotodellisuus oli ainoa jonka he tunsivat. Heillä ei ollut kokemusta toisenlaisesta koulutuksesta eikä usein edes minkäänlaista tietoa siitä millaista se voisi olla. Oma elämä tuntui täysin normaalilta, sillä mitään objektiivista normaaliuden tilaa johon sitä olisi voinut verrata, ei ollut olemassa. Muiden ympärillä olevien nuorten elämä oli hyvin samankaltaista politiikan läsnäolon suhteen, eikä lähipiiristäkään siis löytynyt vertailukohteita. Neuvostoaikana nuoruuttaan eläneet eivät pitäneet omaa koulutustaan kommunismin indoktrinoivana tai itseään poliittisen aivopesun uhreina. Sosialistinen ideologia oli Brezhnevin ajan koululaisille sokea piste. Sen läsnäoloon oltiin niin tottuneita, ettei sitä edes huomattu.

6. Kieli kansallisen identiteetin säilyttäjänä

Virossa toteutettava politiikka oli neuvostoaikana tiukasti sidoksissa yleisliittolaiseen politiikkaan. Sen suuntalinjat piirrettiin Moskovan Kremlissä, ja ne pyrittiin panemaan samanlaisina täytäntöön koko laajassa neuvostomaassa. Neuvostoliiton eri alueiden kulttuurit poikkesivat toisistaan, joten yleisliittolaiset ilmiöt näyttäytyivät erilaisina eri puolilla maata. Viro oli ollut itsenäinen vuodesta 1917 vuoteen 1940. Tällöin viron kieli oli ollut maan ainoa virallinen kieli. Maan hallinto ja koululaitos sekä yliopisto toimivat tuolloin viron kielellä. Viron kielellä oli myös rikas kirjallinen traditio. Tässä suhteessa se poikkesi useista muista Neuvostoliiton kielistä. Venäjän kieltä

²³⁴ Haastattelu, Kikkas.

Neuvostoliiton yleiskielenä korostava kielipolitiikka herätti Virossa vahvaa vastustusta nimenomaan sen takia, että virolaisten omat kieleen ja kulttuuriin liittyvät traditiot olivat niin vahvoja.

Brezhnevin aikana suunnitellulla ja osittain toteutetulla venäjän kielen asemaa kohentava kampanja ei onnistunut tavoitteessaan. Suunnitelmat venäjän kielen muuttumisesta virolaisten toiseksi äidinkieleksi jäivät toteutumatta. Suunnitelman keho toteutus ei ottanut juurikaan huomioon paikallisia olosuhteita, vaan neuvostoliittolaisilta kielisuunnittelijoilta jäi huomaamatta asenneilmaston merkitys kielen suhteen ja virolaisten vahva sitoutuminen omankieliseen kulttuuriin. Viron kieli säilyi virolaisten äidinkielenä, ja Viron saatua itsenäisyytensä takaisin vuonna 1991 siitä tuli maan ainoa virallinen kieli. Muina syinä kielipoliittisten suunnitelmien epäonnistumiseen voidaan pitää myös suureksi kasvanutta byrokratiaa sekä aineellista puutetta. Neuvostojärjestelmä ei tarjonnut ihmisille innostavia olosuhteita tai houkuttelevia palkintoja yhteistyöstä järjestelmän kanssa. Vaikeat olosuhteet tuskin innostivat käytännön kielipolitiikan avainhenkilöitä kuten opettajia paneutumaan neuvostojärjestelmän ylläpitoon tähtäävään toimintaan sen enempää kuin se oli oman menestyksen ja hyvinvoinnin kannalta tarpeellista.

Virossa ei 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa ollut yhtenäistä toisinajattelijoiden joukkoa, jota kansa olisi tukenut. Yksittäisiä kansan tyytymättömyydestä kertovia mielenilmauksia kuitenkin esiintyi. Vuonna 1979 virolaiset ilmoittivat väestönlaskennassa venäjän kielen taitonsa heikentyneen, mikä on tulkittu protestiksi venäjän kielen asemaa korostavaa kielipolitiikkaa vastaan. Väestönlaskennan vastaukset näyttävät virolaisten olleen huolissaan nimenomaan kieleen liittyvistä kysymyksistä. Vuonna 1980 tallinnalaiset nuoret osoittivat mieltään käynnissä olevaa kieli- ja koulutuspolitiikkaa vastaan. Vaikka mielenosoituksilla ei ollutkaan välittömiä vaikutuksia, niitä pidettiin jo niiden tapahtuma-aikana erikoisena tapahtumana. Mielenosoitukset näyttivät sekä vallanpitäjille että virolaisille itselleen, etteivät ihmiset olleet tyytyväisiä asioiden tilaan. Syksyn 1980 mielenosoituksia voikin pitää hyvin varhaisena, haparoivana ja osin myös hiukan riitasointuisena alkusoittona myöhemmille, Viron uudelleenitsenäistymiseen johtaneille tapahtumille. Ne voi myös nähdä osana pitkää, koko neuvostomiehityksen ajan jatkunutta vastarinnan jatkumoa, joka pääsi näkyville vasta aiempaa hienovaraisemman ja yhteistyöstä palkitsevan rangaistuskoneiston aikana.

Suuri osa virolaisista oli sopeutunut neuvostojärjestelmään ja toimi itsekkin sen osana. Täydellinen järjestelmän ulkopuolelle jättäytyminen olisi samalla merkinnyt irtisanoutumista koko järjestäytyneestä yhteiskunnasta. Yhteiskunnallinen vaikuttaminen ei ollut mahdollista puolueen ja

sen hyväksymien toimintakanavien ulkopuolella, joten monet virolaiset liittyivät puolueeseen muuttaakseen järjestelmää sisältä käsin. Todennäköisesti tämä myös usein onnistui. Useat neuvostoaikana merkittävässä yhteiskunnallisissa asemissa olevat henkilöt ovat jatkaneet osallistumistaan yhteiskunnalliseen toimintaan myös itsenäisessä Virossa. Puolueeseen liitettiin toki myös muista syistä. Jotkut saattoivat todella uskoa sen arvoihin, mutta puolueen jäsenyys toi mukanaan myös monenlaisia etuja, kuten mahdollisuuksia uralla etenemiseen. Jonkinlaista neuvostojärjestelmän osana toimimista vaadittiin kuitenkin hyvin monenlaisissa tehtävissä toimivilta ihmisiltä. Esimerkiksi opettajat joutuivat työssään käsittelemään myös ideologisia aiheita oppilaidensa kanssa.

Neuvostovirolaisessa todellisuudessa oli paljon vastakkaisia elementtejä, kuten esimerkiksi virallinen ja epävirallinen informaatio tai julkinen ja salainen totuus. Usein nämä vastakkaiset elementit kuitenkin olivat tavalla tai toisella riippuvaisia toisistaan. Toista ääripäätä ei voinut olla olemassa ilman toista. Molemmat ääripäät olivat selkeän ideologisia. Niiden väliin jäi yksityinen elämä, eräänlainen neuvostodellisuuden harmaa alue. Noudattamalla puolueen kansalaisilta vaatimia rituaaleja saattoi pysyä huomaamattomana ja elää rauhassa omaa yksityistä elämäänsä. Tämä ei kuitenkaan ollut mikään sopimus, jonka osallisilla olisi ollut toisiaan kohtaan sitovat velvollisuudet. Neuvostoliitto ei tehnyt sellaisia sopimuksia kansalaistensa kanssa. Vaikka neuvostorituaaleihin osallistumalla ei voinutkaan ostaa varmuudella itselleen yksityisyyden suomaa rauhaa, todennäköisyys siihen kuitenkin lisääntyi.

Neuvostoliittolainen arkitodellisuus oli jakautunut kahtia useassakin mielessä. Eräs jakolinjoista oli kansallisuus. Virolaiset ja venäläiset elivät osittain erilaisissa todellisuuksissa, jotka leikkasivat toisiaan useissa paikoissa. Toisen kansallisuuden olemassaolon tiedostamiselta oli vaikea välttyä. Kahtiajakautuneisuus ei useimmiten ollut vihamielistä, eikä siihen liittynyt aktiivista vihanpitoa. Eri kansallisuuksien edustajat tekivät usein töitä yhdessä, ystäväystyivät ja joskus jopa perustivat perheen keskenään. Ei voida kuitenkaan väittää, ettei arkielämä olisi ollut suurimmaksi osaksi kansallisuuksien mukaisten jakolinjojen määrittämää. Missään hermeettisesti suljetuissa kansallisissa umpioissa Neuvosto-Viron asukkaat eivät kuitenkaan eläneet.

Kaikki eivät kuitenkaan kokeneet omaa elämäänsä kahtia jakautuneena. Neuvostoliitossa eläneiden ihmisten haastatteluissa kahtiajakautuminen ei ollut teema, joka olisi pyrkinyt esille. Sen sijaan haastatteluissa nousi esille kuva kommunistisen ideologian ulkoisista muodoista elämän kullassina. Virolaiset elivät elämäänsä maailmassa, jossa Leninin patsaat ja punaliput kuuluivat osana

katukuvaan ja jossa oli luonnollista että opettajaa pyydettiin ilmiantamaan oppilaansa salaiselle poliisille. Tällaista todellisuutta oli siedettävä, mikäli siinä aikoi itse pystyä elämään. Olotila, jota Neuvostoliitossa eläneet pitivät normaalina, joskaan eivät välttämättä hyvänä, on vasta myöhemmin käsitteellistetty kahtiajakautuneisuudeksi. Neuvostoajalla ei ollut pelkkää poliittista propagandaa ja siihen kohdistuvaa vastarintaa, vaan ihmisten oli elettävä tavallista elämää myös epätavallisena aikana. Neuvostoajalla nuoruutensa elänyt Monika Kikkas kommentoi osuvasti nykypoliitikkojen käsityksiä venäjän kielen opetuksesta neuvostoajalla. ”Jos menen lääkäriin, en sano että vatsaan sattuu vähän, ja välillä se on ihan terve. Väitän että vatsaan sattuu kauheasti ihan koko ajan, koska totta kai haluan kivusta eroon. Poliitikot haluavat korostaa että neuvostoajalla oli kamalaa, mutta ei se niin hirveää ollut. Kaikkien äidillä oli työtä, isällä oli työtä, oli koti ja ruokaa.” Ihmiset elivät omaa yksityistä elämäänsä ympäröivästä poliittisesta järjestelmästä välittämättä. Elämä Virossa ei pysähtynyt neuvostomiehityksen aikana, eivätkä kaikki muistot tuosta ajasta ole pelkästään negatiivisia. Kielteisiksi koettiin kuitenkin muun muassa viron kieleen kohdistuva katoamisen uhka, puolueen harjoittama yksittäisten ihmisten kontrollointi sekä aineellinen puute.

Vaikka Brezhnev julistikin neuvostoliittolaisten muodostavan uuden kansakunnan, neuvostokansan, eli Virossa vahva virolainen kansallistunne. Kansallisen identiteetin olemassaolosta Neuvostoliitossa todistaa selvästi se seikka, että Neuvostoliiton hajotessa siitä irtosivat nimenomaan kansat. Viro ja muut Baltian maat itsenäistyivät uudelleen, ja neuvostomiehitystä edeltäneiden valtioiden lainsäädäntö, myös kansalaisuutta koskevat lait, palautettiin sellaisinaan voimaan. Virolaisia olivat kansalaisuuslakien mukaan nimenomaan vuosien 1920-1940 Viron tasavallan kansalaiset ja heidän jälkeläisensä. Muut joutuivat hakemaan kansalaisuutta normaalin hakumenettelyn kautta. Saadakseen kansalaisuuden heidän on muun muassa läpäistävä kielikoe.

Vaikka venäjältä ei tullutkaan virolaisten toista äidinkieltä, jätti kielellisen venäläistämisen yritys kuitenkin jälkiä virolaiseen kulttuuriin ja virolaisten asenteisiin venäjän kieltä kohtaan. 1970- ja 1980-lukujen taitteessa koulua käyneet olivat Viron uudelleenitsenäistyessä vuonna 1991 nuoria aikuisia. Nuorelle Viron tasavallalle olivat ominaista hyvin nuoret poliitikot, virkamiehet ja liike-elämän johtajat. Yhteiskuntarakenteen muuttuessa nopeasti hyvin nuorten ja kokemattomienkin ihmisten oli mahdollista, joskus jopa liki välttämättömästi, nousta johtaviin asemiin. Heidän maailmankuvansa ja käsityksensä Virossa ja virolaisuudesta vaikutti nuoren Viron tasavallan kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Käsitykset virolaisten ja venäläisten välisistä suhteista ja eri kansallisuuksien asemasta muotoutuivat paljon juuri kouluvuosina. Nuo käsitykset muokkasivat myöhemmin Viron kansallisuus- ja kielipoliittikkaa niin lainsäädännön kuin myös käytännön

toteutuksen tasolla. Viron kieli- ja kansallisuuspolitiikkaa on usein moitittu venäjänkielisten oikeuksia rajoittavaksi. Esimerkkinä tästä on käytetty esimerkiksi kielikokeita, jotka ihmisten, jotka eivät ole Viron kansalaisia, on läpäistävä voidakseen toimia tietyissä ammateissa. Mainosten on myös oltava vironkielisiä, tai niistä on vähintäänkin oltava saatavilla vironkielinen käännös. Virolainen kielipolitiikka pyrkii takaamaan kaikille mahdollisuuden hoitaa asiansa viroksi tilanteessa kuin tilanteessa. Tähän pyrkivät toimenpiteet on nähty muunkielisen eli käytännössä pääosin venäläisen väestön oikeuksia rajoittavana. Aktiivisesti viron kielen asemaa Viron ainoana virallisena kielenä korostavaan politiikkaan on vaikuttanut neuvostoajan lopulla vallinnut pelko kielen vähittäisestä katoamisesta.

Mikään aika ei ole oma erillinen kokonaisuutensa, vaan osa pitkää jatkumoa. Aiemmin tapahtunut vaikuttaa nykypäivään ja nykypäivän tapahtumat vaikuttavat tulevaisuuteen. 2000-luvun virolaisen kielipolitiikkaan juuria ei voida etsiä vain ja ainoastaan Brezhnevin ajan lopusta. Myös tuo aika oli osa erilaisten kulttuuristen ja poliittisten ilmiöiden pitkää perinnettä. Aika on kuitenkin jatkuvuutensa lisäksi myös ainutkertaista. Tuolloin eläneille ihmisille kyseessä oli heidän ainoa elämänsä, ja tuon ajan nuoret muodostivat tuolloin käsityksensä siitä, millaiset kansallisuuksien väliset suhteet olivat. Heille viro oli äidinkieli, jota täytyi aktiivisesti suojella katoamiselta. Venäjä taas oli kieli, jolla oli miljoonia puhujia, valtavan laaja kulttuuriperintö ja asema kansainvälisenä kielenä. Tämä asetelma vaikutti ihmisten mielissä vielä senkin jälkeen, kun virosta oli jälleen tullut itsenäisen Viron virallinen kieli ja venäjämästä virolainen vähemmistökieli.

Ihmisten käyttämää kieltä on mahdollista ohjailta ja muuttaa, mutta neuvostoliittolainen tavoite venäjämästä virolaisten toisena äidinkielenä epäonnistui. Virolaiset eivät hyväksyneet venäjää käyttökielekseen, vaan päinvastoin asenteet kieltä kohtaan muuttuivat jopa negatiivisemmiksi. Kielellistä muutosta ei saada aikaan käskyin eikä propagandalla, vaan ihmisillä täytyy olla syy vaihtaa käyttämäänsä kieltä. Neuvostoliitto ei tarjonnut kansalaisilleen tarpeeksi hyviä syitä vaihtaa kieltään, sillä tiedotusvälineissä julkaistut artikkelit venäjämästä kaikkien neuvostokansojen yhteisenä aarteena eivät saaneet ihmisiä vakuuttumaan venäjän kielen hyödyllisyydestä. Venäjän kielen erityisen merkityksen korostaminen loi jännitteitä sen ja muiden kielten puhujien välille. Käsitys venäjän erityisasemasta kommunismin, Leninin, kansojen välisen ystävyyden ynnä muiden Neuvostoliitossa myönteisinä pidettyjen asioiden kielenä antoi myös ymmärtää, etteivät muut kielet olleet samalla tavalla näiden myönteisinä pidettyjen asioiden kieliä. Neuvostoliiton hajottua ja Viron itsenäistyttyä miehityksen jälkeen uudelleen syntyi käsitys, että venäjän kieli oli yhä sidoksissa neuvostoliittolaisiin arvoihin siinä missä viro ei ollut. Kaikki virolaiset eivät olleet

neuvostovastaisia eivätkä kaikki Virossa asuvat venäläiset olleet suhtautuneet neuvostovaltaan positiivisesti. Neuvostoaikana venäjän kieleen ja sitä myötä ylipäätään venäläisyyteen liitetyt määreet kuitenkin jäivät elämään vielä sen jälkeen, kun maailma ympärillä oli muuttunut ja ennen julkisesti myönteisinä pidetyistä asioista oli tullut äärimmäisen kielteisessä valossa nähtyjä. Neuvostoliittolaisessa julkisuudessa esiintyneet aatteet ja ajatukset jäivät vaikuttamaan ihmisten mieliin, mutta näiden aiheuttamat reaktiot olivat erilaisia kuin neuvostovallanpitäjät olivat toivoneet. Erilaiset lait, säännöt sekä niin sanotuiksi kirjoittamattomiksi laeiksi muodostuneet käytänteet ohjaavat niin kieltä kuin mieltäkin. Niitä voidaan pyrkiä ohjailemaan ja muokkaamaan, mutta lopputulos voi yllättää muutoksen suunnittelijat.

Lähteet ja kirjallisuus

Painettu lähdeaineisto

Nõukogude Õpetaja, vuosikerrat 1979 -1980. Painopaikka Tallinna. (Neuvosto-opettaja.)

Noorte hää. Eestimaa leninliku kommunistliku noorsooühingu keskkomitee häälekandja. Syyskuu-marraskuu 1980. (Nuorten ääni. Vironmaan leninistisen kommunistisen nuorisjärjestön keskuskomitean äänenkannattaja.)

Edasi. EKP Tartu linnakomitee, EKP Tartu rajoonikomitee, Tartu linna rahvasaadikute Nõukogu ja Tartu rajooni rahvasaadikute Nõukogu häälekandja. 2.10.1980. (Eteenpäin. VKP:n Tarton kaupunkikomitean, VKP:n Tarton rajoonikomitean, Tarton kaupungin kansanedustajien Neuvoston ja Tarton rajoonin kansanedustajien Neuvoston äänenkannattaja.)

Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis. II Köide, Kogud VIII-XIII 1980–1981. Eesti vangistatud vabadusvõitlejate abistamiskeskus, Tukholma 1984. (Lisäyksien ajatusten ja uutisten vapaaseen leviämiseen Virossa. II Nide, Kokoelmat VIII-XIII 1980–1981. Viron vangittujen vapaustaistelijoiden avustuskeskus.)

Amnesty International Report 1981. Amnesty International Publications, Lontoo 1981.

Ignats, Ulo: Estland mot en ny vår. Askelin & Hägglund, Tukholma 1981.

Kiin, Sirje, Rein Ruutsoo ja Andres Tarand: 40 kirja lugu. Olion, Tallinna 1990. (Ilmestynyt suomeksi nimellä Neljäkymmenen kirje, Otava 1990.)

Kreindler, Isabelle, The changing status of Russian in the Soviet Union. International Journal of the Sociology of Language 33/1982 7-39.

Küing, Andres: Mitä Baltiassa tapahtuu? Suomentaneet Matti Arjanne ja Seppo Kervinen. Kustannuspiste, Tampere 1975.

Sinilind, Sirje, Viro ja Venäjä Huomioita Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta Virossa 1940-1984. ALEA-kirja, Jyväskylä 1984.

Zajda, Joseph I.: Education in the USSR. Pergamon press, Oxford 1980.

Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel. Eesti statistikaamet, Tallinna 1995.

[<http://www.stat.ee/13375>] PDF-dokumentti. (Viron väestö väestölaskentatietojen mukaan.)

Haastattelut

Monika Kikkas, koululainen vuosina 1973- 1985. Syntynyt 1966. Haastateltu Tampereella 1.8.2006, haastattelu C-kasetilla kirjoittajan kotona.

Kalev Laidro, venäjän opettaja. Syntynyt vuonna 1951. Haastateltu Tallinnassa 10. 3. 2004. Haastattelu C- kasetilla kirjoittajan kotona.

Helle Leht, entinen Nigula, englannin opettaja. Syntynyt vuonna 1947. Haastateltu Tallinnassa 6.2. 2006, haastattelumuistiinpanot kirjoittajan kotona.

Marje Liigus, englannin opettaja, syntynyt vuonna 1944. Haastateltu Tallinnassa 8.2.2006, haastattelumuistiinpanot kirjoittajan kotona.

Loore Mets, matematiikan opettaja, syntynyt vuonna 1952. Haastateltu Tallinnassa 8.2.2006, haastattelumuistiinpanot kirjoittajan kotona.

Erkki Otsman, koululainen vuosina 1973- 1985. Syntynyt 1966. Haastateltu Tallinnassa 6.2. 2006, haastattelumuistiinpanot kirjoittajan kotona.

Leho Piirisild, koululainen vuosina 1975-1983. Syntynyt vuonna 1969. Haastateltu Helsingissä 3.11. 2006, haastattelumuistiinpanot kirjoittajan kotona.

Toomas Uibu, koululainen vuosina 1979-1991. Syntynyt vuonna 1972. Haastateltu Tampereella 20. 11. 2003. Haastattelu C- kasetilla kirjoittajan kotona.

Ene Varikko, entinen Koivainen, koululainen vuosina 1973-1985. Syntynyt vuonna 1966. Haastateltu Tampereella 14 .8. 2006. Haastattelu C- kasetilla kirjoittajan kotona.

Selma Vernik, Tallinnan Pedagogisen seminaarin etiäopiskeluosaston johtaja. Syntynyt vuonna 1930. Haastateltu Tallinnassa 10. 3. 2004. Haastattelu C- kasetilla kirjoittajan kotona.

Kirjallisuus

Aare, Juhan: Fosforiidisõda 1971–1989. Kirilille kirjastus, Tallinna 1999. (Fosforiittisota 1971–1989.)

Appel, René ja Pieter Muysken: Language Contact and Bilingualism. Edward Allen, Lontoo 1987.

Crisp, Simon: Soviet Language Planning 1917-1953. Teoksessa Language Planning in the Soviet Union. Toim. Michael Kirkwood. MacMillan, Lontoo 1989.

Edwards, John V.: Foundations of Bilingualism. Teoksessa The Handbook of Bilingualism, toim. Tej K. Bhatia ja William C. Ritchie. Blackwell Publishing 2004.

Hint, Mati: Keel on tõde on õige ja vale. Ilmamaa, Tartto 2002. (Kieli on totuus on oikein ja väärin.)

Holmes, Janet: An Introduction to Sociolinguistics. Longman, Lontoo 1992.

Kreindler, Isabelle T. : Soviet Language Planning since 1953. Teoksessa Language Planning in the Soviet Union. Toim. Michael Kirkwood. MacMillan, Lontoo 1989.

Niitsoo, Viktor, Vastupanu 1955-1985. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartto 1997. (Vastarinta 1955-1985.)

Pihlau, Jaak: Eesti demokraatlik põrandaalune ja kontaktid Läänega 1970-1985 II. Tuna 3/2004 88-97. (Viron demokraattinen maanalainen [liike] ja kontaktit lännen kanssa 1970-1985.)

Savisaar, Edgar: Viron vaaran vuodet. Tammi, Hämeenlinna 2005.

Shlapentokh, Vladimir, Roman Levita ja Mikhail Loiberg: From Submission to Rebellion. The Provinces versus the Center on Russia. Westview Press 1997.

Shlapentokh, Vladimir: A Normal Totalitarian Society. How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed. M. E. Sharpe, New York 2001.

Sirk, Väino, Nõukogude haridussüsteem Eestis 1940- 1991.

<http://www.okupatsioon.ee/1940/haridus.html>. Luettu 17.8.2006 (Neuvostoliiton koulutusjärjestelmä Virossa 1940–1991.)

Smith, Michael G.: Language and Power in the Creation of the USSR 1917-1953. Mouton de Gruyter, Berliini 1998.

Suny, Ronald Grigor: The Soviet Experiment. Russia, USSR and the Successor States. Oxford University Press, New York 1998.

Puuronen, Vesa: Johdatus nuorisotutkimukseen. Vastapaino, Jyväskylä 1998.

Tollefson, James W.: Planning language, planning inequality Language policy in the community. Longman, Lontoo 1991.

Vahre, Sulev (toim.) : Eesti Ajalugu XI. Ilmamaa, Tartto 2005. (Viron historia XI).

Veskimägi, K.O.: Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eestis NSV-s ja tema peremehed. Tallinna 1996. (Neuvostojen unenkaltainen elämä. Sensuuri Viron SNT:ssä ja sen isännät.)

Wardhaugh, Ronald: An Introduction to Sociolinguistics. Blackwell Publishers, 1998.

Zajda, Joseph I.: Education in the USSR. Pergamon press, Oxford 1980.